

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

ELLEN MEIKSINS WOOD'UN "TOPLUMSAL SINIF"
KAVRAMSALLAŞTIRMASININ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mert KAYA

Danışman

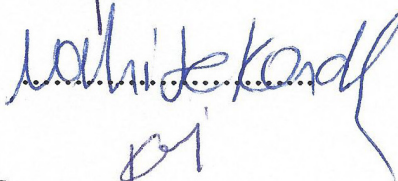
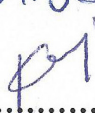
Dr. Öğretim Üyesi Ali BABAHAN

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mert KAYA'ya ait "Ellen Meiksins Wood'un Toplumsal Sınıf Kavramsallaştırmasının Analizi" adlı çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

25.06.2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğretim Üyesi Ali BABAHAN:	
Üye : Doç. Dr. Nahide KONAK:	
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Kurtuluş CENGİZ:	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisan Tezi olarak sunduğum, “**Ellen Meiksins Wood’un “Toplumsal Sınıf” Kavramsallaştırmasının Analizi**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntuların adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mert KAYA

25.06.2019

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Ellen Meiksins Wood'un toplumsal sınıf kavramını hangi boyutlarda ele aldığını incelemektedir. İlk olarak, Karl Marx onun ardından yapısalcı Marksizmin izinden giden ve Wood'un da eleştirdiği Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe gibi isimlerin sınıf kavramını nasıl ele aldıkları üzerinde durulmuştur. En son bölümde, Wood'un post-Marksist ve "yeni hakiki sosyalistler" olarak adlandırdığı bu isimleri Marksist bir duruşla eleştirmelerini ve sınıfa hangi çerçeveden baktığı üzerinde durmaktadır.

Bu zorlu süreçte, çalışmanın en başından itibaren bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, zamanını ayırıp yardımlarını esirgemeyen ve beni cesaretlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Ali BABAHAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte, her zaman desteklerini hissettiren ve yanımda olan, bana inanan kıymetli aileme ve son olarak gerek kaynak temininde gerekse bilgi paylaşımında yardımlarından dolayı arkadaşım Mehmet Can SEVİNÇLİ'ye teşekkür ederim.

Mert KAYA

25.06.2019

ÖZET

ELLEN MEIKSINS WOOD'UN "TOPLUMSAL SINIF" KAVRAMSALLAŞTIRMASININ ANALİZİ

Mert KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ali BABAHAN

Haziran 2019, 89+xiii Sayfa

Bu çalışmanın amacı, Ellen Meiksins Wood'un sosyolojinin tartışmalı kavramlarından biri olan toplumsal sınıfa yaklaşımını incelenmektir. İlk bölümde, sınıf kavramının nasıl ve hangi koşullarda ortaya çıktığı araştırılmış; bunun ardından, sınıf teorisinin temellerini atan Karl Marx'ın sınıf analizi değerlendirilmiştir. Buna göre, Marx diyalektik materyalist düşünce çerçevesi bağlamında, ekonomiyi bir toplumun belirleyici temeli olarak tanımlarken; mevcut sınıfları da toplumdaki hâkim üretim biçimine referansla, üretim ilişkilerindeki pozisyonları baz alarak açıklamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Louis Althusser, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe gibi klasik Marksist anlayışa eleştirel yaklaşan isimlerin sınıf konusundaki görüşleri tartışılmıştır. Bunların seçilme gerekçesi, Wood'un sınıf üzerine yazılarında, bu isimlerin çağdaş sosyalist kanatta yer alma iddialarına rağmen, Marx'ın sınıf kuramını adeta ters yüz ettikleri varsayımıyla eleştirilerinin odağında yer almaları olmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Wood'un, Yeni Hakiki Sosyalist hareket ve post-Marksist yaklaşımlara getirdiği eleştiriler çerçevesinde, sınıfı nasıl kavramsallaştırdığına dair ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır. Yazar, bu kapsamda, öncelikle iktisadî ilişkilerin

sınıf pozisyonlarının belirlenmesindeki önceliğini vurgulamaktadır. Bunun yanında ise, eleştirdiği isimlerin aksine, günümüzde işçi sınıfının çıkarları aleyhinde gelişen kapitalist üretim düzen ve ilişkilerini devrim yoluyla alaşağı edecek yegâne aktör olduğunun altını ısrarla çizmektedir.

Anahtar kelimeler: Karl Marx, Post-Marksistler, Ellen Meiksins Wood, Toplumsal Sınıf.

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF ELLEN MEIKSINS WOOD'S CONCEPT OF SOCIAL CLASS

Mert KAYA

Master Thesis

Department of Sociology

Advisor: Assist. Prof. Dr. Ali BABAHAN

June 2019, 89+xiii Pages

The aim of this study is to examine Ellen Meiksins Wood's approach to social class which is one of the controversial concepts of sociology. In the first part, how and under what conditions the concept of class emerged is investigated. Then, Karl Marx's class analysis, which laid the foundations of class theory, is evaluated. Accordingly, in the context of the dialectical materialist framework, Marx defined the economy as the decisive basis of a society. Besides, he described classes with reference to the dominant mode of production in the society, based on the positions in the antagonistic relations of production.

In the second part of the study, the class conceptions of Louis Althusser, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, and Chantal Mouffe who are critical of classical Marxist understanding are discussed. The reason for their selection is about the fact that these names have been harshly criticized by Wood in her writings on class, assuming that they distinctly contradict Marx's class theory despite their claims to take part in the socialist wing.

In the third part, a detailed assessment of how Wood conceptualizes the class is made within the framework of her criticism of the New True Socialist movement and

post-Marxist approaches. In this context, the author emphasizes the priority of economic relations in the determination of the class positions. Besides, she insists that, unlike the names she has criticized, the working class is the only actor to overthrow the capitalist system and its relations of production through revolution since they are against the interests of this class.

Key words: Karl Marx, Post-Marxists, Ellen Meiksins Wood, Social Class.

*Desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen canım aileme ve
sevgili Ali BABAHAN'a...*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	iii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. MARKSİST SINIF KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI	5
1.1. Karl Marx ve Sınıf.....	6
II. BÖLÜM	
2. MARX SONRASI DÖNEMDE MARKSİST SINIF ANALİZİNİN SEYRİ ... 14	
2.1. Louis Althusser ve Yapısal Marksizm	15
2.2. Nicos Poulantzas	18
2.3. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe.....	24
III. BÖLÜM	
3. ELLEN MEIKSINS WOOD’UN SINIF ANALİZİ	29
3.1. “Yeni Hakiki Sosyalizm” Eleştirisi	33
3.2. Nicos Poulantzas’ın Sınıf Kuramına Yönelik Eleştiriler.....	40
3.3. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’nun Sınıf Kuramına Yönelik Eleştiriler ...	42
3.4. Diğer Yeni Hakiki Sosyalistlerin Sınıf Kuramlarına Yönelik Eleştiriler	45

3. 5. Ellen Meiksins Wood'a Göre Sınıf	53
IV. BÖLÜM	
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	59
KAYNAKLAR	64
EKLER	74
EK 1: Ellen Meiksins Wood'un Bütün Çalışmaları	75
Kitapları	75
Kitap Bölümleri	76
Dergi Makaleleri	79
Kitap İnceleme ve Eleştirileri	85
Röportajlar	86
Türkçeye Kazandırılmış Çalışmaları	87

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Nicos Poulantzas ve Sınıf Analizinin Alanları.....	22
Tablo 2.2: Poulantzas'ın Sınıf Analizindeki Genel Kriterler.....	24

KISALTMALAR LİSTESİ

DBA	: Devletin Baskı Aygıtları
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
FVD	: Faşizm ve Diktatörlük
HVSS	: Hegemonya ve Sosyalist Strateji
İİSTÜİ	: İngiliz İşçi Sınıfının Tarihi Üzerine İncelemeler
İD	: İkibin'e Doğru
İVP	: İdeoloji ve Politika
KÖÜT	: Kapitalizm Öncesi Üretim Tarzları
MKVGK	: Marx'ın Kapitali ve Günümüzde Kapitalizm
MÖ	: Milattan Önce
SİVTS	: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar
SYD	: Sosyalizmi Yeniden Düşünmek
YHS	: Yeni Hakiki Sosyalizm

GİRİŞ

Toplumsal sınıf, sosyal bilimler literatürünün en tartışmalı konularından biridir. Sınıf kavramının ortaya çıkışı Sanayi Devrimi öncelerine kadar götürülebilse de, kavram, bugün yaygın olan toplumdaki eşitsizliğe işaret eden anlamını, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sındaki değişim ve dönüşümler neticesinde edinmiştir. Bu yüzyıllardan itibaren sınıf üzerine tartışmaların sayısı ise giderek artış göstermektedir. Bu tartışmaların ortaya çıkmasında ve kavramın modern anlamına ulaşmasındaki belirleyici isimlerin başında Karl Marx gelir. Marx'ın bu kapsamdaki en önemli katkısı, çalışmalarının ana teması haline getirdiği sınıf konusunu, tarihte ilk defa, sanayi üretimi ile toplumda ortaya çıkan iktisadi eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin neden olduğu toplumsal hiyerarşi bağlamında ele alması olmuştur. Yazılarına Sanayi Devrimi'nin etkilerini toplumsal yaşamın farklı alanlarında gittikçe daha çok hissettirmeye başladığı bir dönemde imza atan Marx, yaşadığı dönemde şahit olduğu ve toplumun bir kesiminin üretim ilişkilerindeki pozisyonu dolayısıyla yaşadığı yoksulluk ve sefaletin etkisiyle sınıf konusuna ilgi duymaya başlamıştır. O, bu bağlamda, bir yandan toplumdaki eşitsizliklerin ortaya çıkışına neden olan iktisadî mekanizmayı tüm ayrıntılarıyla açıklayacak bilimsel bir kuram geliştirmeye çalışırken; bunun tamamlayıcı bir parçası olarak da, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesini sağlayacak sürecin ne şekilde işleyebileceği üzerinde durmuştur. Yazarın bu kapsamdaki tüm yazı ve tartışmalarında, toplumsal sınıfa merkezî bir tema olarak başvurulduğu söylenebilir. İşte konunun toplum kuramında Marx sayesinde edildiği bu hayati yer ve Marx'ın konuyu ele alma biçimi, ister Marksist isterse de Marx karşıtı olsun, kendisinden sonra gelecek çeşitli toplum kuramcılarının kavramı ele alma biçimleri ve tartışmaları açısından da belirleyici bir nitelik arz etmiştir.

Marx'ın sınıf konusundaki yazılarının, bilhassa Marksist gelenek içerisinde zamanla belirgin hale gelecek ayrışmanın da temellerini oluşturacak biçimde, iki karşıt

hattın oluşmasını sağladığı söylenebilir. Buna göre, sınıfların ortaya çıkışını ve sınıfsız bir topluma gidecek süreci, bir grup, Marx'ın yazılarında tarihsel koşullarla birlikte onun getirmiş olduğu zorunluluğa vurgu yaptığını düşünerek, yapısal nedenlerle açıklamaya yönelmektedir. Buna karşın, diğer bir grup ise, yazarın bilhassa gençlik dönemi çalışmalarına referansla, bireyi tüm tarihsel süreci yönlendiren belirleyici bir aktör olarak ele almayı tercih ederken; sınıfı da bireyin bu eylemlilik kapasitesi bağlamında açıklamaktadır. İşte biri yapısal koşullar, diğeri ise öznel iradeye dayalı eylemlilik eksenindeki iki karşıt hat üzerinde gelişen çağdaş Marksist literatürde yer alan isimlerden biri, “siyasal Marksizm’in” önde gelen temsilcilerinden, Ellen Meiksins Wood’dur.

Wood’un çalışmalarıyla tanışmam, lisans eğitimim sırasında almış olduğum “Kapitalizm, Ulus-devlet ve Küreselleşme” dersi ile olmuştur. Yazarın, bu ders kapsamında okuduğum ilk çalışması, “Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış” kitabıdır. Bu eserin bilhassa yazarın sınıfa yaklaşımı açısından bende uyandırdığı ilgi neticesinde, zamanla, Wood’un diğer çalışmalarını da edinerek okumaya yöneldim. Öte yandan, uluslararası literatürde sınıf kuramına yönelik sayısız çalışma bulunmakla birlikte; Türkçe literatürün bu açıdan pek de zengin olduğunu söyleyebilmek olası görünmemektedir. Gerçekten de, çoğu yabancı kaynaklardan çevrilen çalışmalar karşısında, gerek Marx’ın gerekse de Marx sonrası yazarların sınıf üzerine görüşlerini ve yaklaşımlarını değerlendiren Türkçe yazılmış özgün çalışma sayısı ne yazık ki fazla değildir. Bunun yanında, çağdaş Marksistlerden Wood’un birçok eseri Türkçeye çevrilmiş olmakla birlikte, özel olarak yazarın sınıfa yaklaşımına dair herhangi bir Türkçe çalışma bulunmamaktadır. Yılmaz (2003b)’ın, Wood’un siyasal Marksist anlayışını değerlendirdiği çalışması, yazarla ilgili belirli bir yorum çerçevesi sunsa bile, onun sınıf kuramına yönelik bir görüş geliştirebilmek açısından yetersiz kalmaktadır. İşte Wood’un çalışmalarına duyduğum ilgi, literatüdeki bu boşluğa bir nebze de olsa katkı sağlayabileceğim düşüncesi ile beni bu konuda bir yüksek lisans tezi hazırlamaya yöneltti. Bu kapsamda, bu çalışmada, Wood’un sınıf kuramı, yazarın kendi çalışmaları ağırlıkta olmak üzere ikincil kaynaklardan yararlanarak ayrıntılı olarak ve analitik bir çerçevede değerlendirilmektedir.

Tezin ilk bölümünde, sınıf kavramının nasıl ortaya çıktığı ve Marx'ın kendisinin sınıf kavramını ne şekilde ele aldığı, yazarın çeşitli eserlerine başvurarak değerlendirilmiştir. Burada dikkat çeken en önemli hususlardan biri, Marx'ın çalışmalarının ana eksenini sınıf kavramının oluşturmasına (Öngen 2002: 13) rağmen; yazarın bu kavrama ilişkin kesin bir tanım getirmemiş olmasıdır (Giddens 1999: 30). Bunun yerine, onun, genel bir çerçeve olarak, sınıfı, temelde insanların bir toplumdaki üretim ilişkileri içerisindeki konumlarına referansla tanımladığı söylenebilir (Öngen 1993b: 128). O, bu çerçevede, çağdaş üretim düzeni olan kapitalist üretim biçimi bağlamında, sermaye sınıfını (burjuvazi) üretim araçlarının mülkiyeti ve denetimini sürdüren sınıf, işçi sınıfını (proleterya) ise bu haktan yoksun olan sınıf olarak tanımlamıştır. İşte bu ilk bölümde, sınıf çatışması, sömürü, artı-ürün gibi kavramlar üzerinden, yazarın bu ikili sınıf modeli çerçevesinde getirdiği açıklamaların genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

İkinci bölümde, yapısalcı Marksizmin öncülüğünü yapan Althusser'den başlayarak, Wood'un sınıf kuramının ana hatlarını belirlerken eleştirilerini yönelttiği Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe gibi isimlerin kuramlarının genel bir değerlendirmesine girişilmektedir. Bunun için, Althusser'in yapısalcı Marksizminin tartışılmasının ardından, bu ismin üzerinde önemli etkiler bıraktığı Poulantzas'ta öne çıkan *görelilik*, *iktidar bloğu* gibi kavramlar üzerinden, yazarın sınıfa yaklaşımı incelenmektedir. Poulantzas'a göre, sınıfların konumunu toplumda iş bölümündeki nesnel pozisyonları belirlemektedir. Bu bağlamda, Poulantzas'ın sınıf analizinde iki boyut önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, üretken emek ve üretken olmayan emek arasındaki ayrım; ikincisi ise, orta sınıf tartışmasında önemli bir yer tutan, "yeni küçük burjuvazi" kavramıdır. Poulantzas, üretken emek ve üretken olmayan emek arasındaki ayrımı, sınıfı salt "ekonomik düzey"e indirgeyen klasik Marksizm dışında, politik ve ideolojik olguların da önemli etkiye sahip olduğunu göstermeye çalışarak oluşturmuştur. Ona göre, sayıca gittikçe artmakta olan ve ne burjuvazi ne de proletarya kategorisine dâhil edemeyeceğimiz hizmet sektörü, idari ve yönetim kadrolarındaki ücretliler yeni küçük burjuvaziyi oluşturmaktadır. Bu bölümde, Poulantzas'ın ardından ise, kendilerini post-Marksist olarak tanıtan Laclau ve Mouffe'nin sınıf üzerine görüşleri ele alınmaktadır. İkiliye göre, üretim koşul ve organizasyonunda zamanla

ortaya çıkan değişim, üretim sektörlerinin çeşitlenmesi, teknolojinin gelişmesi ve refah devlet anlayışını yaygınlaşması gibi gelişmeler işçi sınıfının önemini giderek azaltmıştır. Bu kapsamda, Laclau ve Mouffe, hegemonya kavramı üzerinden geliştirdikleri radikal demokrasi anlayışları bağlamında öngördükleri sosyalist projede işçi sınıfına etkin bir rol vermekten kaçınırlar.

Tezin üçüncü bölümünde ise, Wood'un sınıf kuramına dair genel bir değerlendirmeye girilmektedir. Bunun için öncelikle Althusser ve Poulantzas'ın yanı sıra, yazarın "yeni hakiki sosyalistler (YHS)" olarak adlandırdığı ve Marx'ın sınıf üzerine görüşlerinden uzaklaştıklarını tespit ettiği, Laclau ve Mouffe, Hirst ve Hindess, Jones, Bowles ve Gintis gibi isimlere yönelik eleştirileri üzerinde durulmaktadır. Bunun önemi, Wood'un sınıf yaklaşımının belirlenmesinde, bu yazarların sınıf konusunu ele alma biçimlerine getirdiği eleştirilerin önemli bir yer tutmasından gelir. Başka bir ifadeyle, Wood'un sınıf kuramını oluştururken, bir anlamda sınıfın ne olmadığını bu isimlerin çalışmalarına getirdiği eleştiriler ile ortaya koyduğu söylenebilir. Wood'a göre, bu isimler, Marx'ın aksine, sınıfların belirlenmesinde üretim ilişkilerinin ve dolayısıyla ekonominin rolünü azımsarken; sömürü ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında, işçi sınıfının öncü rolünü görmezden gelmişlerdir. Wood, bu yaklaşımı kıyasıya eleştirirken, Thompson'un çalışmalarına referansla, sınıfın her şeyden önce toplumsal bir ilişki olarak ele alınmasının gerekliliği, sınıfların oluşumunda bu ilişkiye dayalı deneyimin belirleyiciliği ve yine bu sömürüye dayalı ilişki kapsamında kapitalizmin alaşağı edilmesinde işçi sınıfının tarihsel önemi üzerinde durmuştur.

I. BÖLÜM

1. MARKSİST SINIF KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Toplumsal tabakalaşmanın günümüzdeki yaygın örüntülerinden biri olan (toplumsal) sınıf, sosyolojinin hiç kuşkusuz en tartışılabilen kavramlarından biri olmuştur. Sınıf kavramının, belirli bir eşitsizlik ve tahakküm ilişkisine işaret edecek bir içerikle kullanıma girmesi, Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve bunlarla birlikte artan kentleşme gibi bir dizi değişimlerle bağlantılıdır.

Latince *classis* sözcüğünden gelen sınıf (*class*), Fransızcaya *classe* olarak 14. yüzyılda, İngilizceye ise *class* olarak 16. yüzyılda girmiştir (Beneton 1991: 9). Terimin Latince atası olan sözcük, Antik Roma İmparatorluğu içerisindeki farklı toplumsal grupları esas olarak idarî/malî ve askerî amaçlarla sınıflandırmak amacıyla kullanılmıştır (Edgell 1998: 11). Terim, bu kapsamda, Antik Roma İmparatorluğu'nda MÖ 578-535 yılları arasında tahta çıkmış olan Servius Tullius'un Roma halkını servetlerine göre vergilendirmek amacıyla oluşturduğu kategorik ayrıma karşılık gelecek biçimde kullanılmıştır.

Sınıf kavramının daha genel anlamda toplumsal farklılıklar ve tabakalaşmaya işaret edecek bir kullanıma evrilmesi ise, esas olarak Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin neden olduğu, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan büyük dönüşümle ilgilidir (Beneton 1991: 11; Edgell 1998: 11). Meek (1962), bu kapsamda terime yeni anlamını kazandıran grubun Avrupalı Aydınlanmacılar ve Fizyokratlar olduğunu tespit etmiştir (Aktaran: Öngen 2014: 44). Bu öncü isimlerden biri olan dilbilimci Thomas Blunt, 1656 yılında yayımlanan *Glossographia* adlı eserinde sınıf terimini (*classe*) ilk kez "insanların çeşitli hiyerarşik derecelere göre dağılımı" şeklinde tanımlamıştır (<https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/>

A28464.0001.001/1:7.3?rgn=div2;view=fulltext, 7 Ocak 2018 tarihinde erişildi). 1767 yılına gelindiğinde ise, Adam Ferguson, sınıfı “modern toplum içindeki bölünme” olarak kavramsallaştırmıştır (Öngen 2014: 44).

Sınıf kavramının modern toplum(lar)da özel olarak sanayileşmeyle ortaya çıkan yeni iktisadî ilişkilerle irtibatlandırılmasında ise, Karl Marx ve onu takip eden Marksistlerin yapıtlarının belirleyici etkileri olmuştur. 1848 yılına gelinceye kadar daha genel bir kategori olarak kullanılan ve özel olarak ekonomiyle ilişkilendirilmeyen sınıf kavramı, böylelikle, 1870'lere doğru Marksizmin etkisiyle, artan toplumsal kutuplaşmanın temel analiz birimi olmasının yanında, toplumsal mücadelenin kendisi üzerinden örgütlendiği siyasal özneyi işaret edecek bir hüviyeti de edinmiştir (Beneton 1991: 12-14).

1.1. Karl Marx ve Sınıf

Sınıf kavramının Marksist toplum analizinin temel taşlarından biri olmasına rağmen; gerek özel olarak Marx'ın bu kavrama nasıl bir anlam yüklediği, gerekse de sınıfın modern dönemdeki içerik ve işlevleri hususlarında günümüzde çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bunda Marksist yazın içerisinde zamanla ortaya çıkan felsefî ve siyasî ayrışmanın önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Giddens (1999: 30)'a göre, bilhassa Marx'la ilgili tartışmalar, Marx'ın “sınıf terimini kullanmadaki problemi” ve kavrama dair tam bir tanım yapmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kısımda öncelikli olarak çeşitli çalışmalarından yola çıkarak, Marx'ın sınıf kavramını ne şekilde ele aldığı analiz edilecek; takip eden bölümde ise, Marx sonrası yazarların bu kavrama dair tartışmaları üzerinde durulacaktır.

Marx'ın sınıf kavramına dair düşüncelerini tartışmaya girişmeden önce, genel olarak Marx'ın fikirleri üzerindeki farklı etkileri tespit etmek gerekmektedir. Konuya giriş olarak, Marx'ın düşünce sistemi üzerinde hayli çeşitli –hatta birbiriyle çatışan– entelektüel geleneklerin izleri bulunduğu söylenebilir. Bu kapsamda, Kant'tan Hegel'e uzanan Alman idealist felsefesinin (Durand 2000; Wood 2017) ve liberal politik

ekonomi uzmanı Adam Smith'in etkilerinin yanı sıra, Avrupalı ütopyik sosyalistlerin (Öngen 2002: 14; Giddens 1999: 17) etkileri sayılabilir. Beneton (1991: 15) 19. yüzyıldaki liberal tarihçilerin etkisinin yadsınamayacağından bahsederken; Croix (2014: 82)'e göre ise Marx'ı etkileyen faktörler arasında Aristo'nun *Politika* kitabı da bulunmaktadır. Croix (2014: 82) bununla birlikte, Marx'ın düşünceleri üzerinde Fransız işçi hareketinin de etkisinin büyük olduğunu ifade etmiştir. Marx da bu savı doğrulayacak biçimde, 11 Ağustos 1844 tarihinde Feuerbach'a yazdığı bir mektupta şunu söylemiştir: "Bu bitkin insanlardan aniden fıskıran asaleti, saf tazeliği takdir etmek için Fransız işçilerinin toplantılarından birine katılmalıydın" (https://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1844/letters/44_08_11.htm, 10 Ocak 2018 tarihinde erişildi).

Bu arka plan çerçevesinde yazdıkları göz önünde bulundurulduğunda, tarihsel süreçteki bütün olguları sınıf ekseninde açıklamış ve tartışmış olduğu için, Marx'ın sosyolojisinin sınıf ve sınıf kavgası üzerine inşa edildiğini tespit etmek gerekir (Kızılcılık 2013: 170). Gerçekten de, sınıf olgusu Marx'ın çalışmalarında merkezi bir konuma sahiptir. Bunda, Avrupa'da artan sanayileşme ile birlikte sınıf çatışmalarının en yoğun olarak yaşandığı bir dönemde yaşamış olmasının önemli bir etkisinin olduğu tahmin edilebilir.

Yine de, sınıf kavramının Marx ve Engels tarafından sistematik bir biçimde ifade edilmemiş ve detaylandırılmamış olduğunun da altı çizilmelidir. Örneğin, *Kapital*'in 3. cildinde "Sınıflar" başlıklı 52. bölümde –muhtemelen kitabın son bölümü olacaktır– bu konunun detaylandırılması beklenirken, başlığı takip eden ikinci sayfada Engels tarafından bir not ile elyazmasının o noktada kesildiği bildirilir. Bu nedenle, Marx'ın sınıf anlayışını kavrayabilmek için çeşitli eserlerindeki doğrudan ya da dolaylı yorumlarını bir araya getirme ihtiyacı ortaya çıkarken; kavramı farklı eserlerinde "farklı yoğunlukta, farklı çeşitlilikte ve de en önemlisi, farklı amaçlarla kullanmış olması" dolayısıyla, buradan bütünlüklü bir modele varabilmek kolay görünmemektedir (Tonak 2014: 15). Croix (2014: 52) ve Sperber (2014: 347-348) da, Marx'ın eserlerinde açık bir sınıf tanımı yapmadığını, üstelik terimi farklı yazılarında farklı anlamlara gelebilecek biçimde kullandığını onaylarlar.

Bu bağlamda Marx'ın sınıf konusundaki temel görüşlerini değerlendirmeye girişildiğinde tespit edilebilecek ilk husus, yazarın sınıfları insanların hayatlarını sürdürebilmek için gerçekleştirdikleri üretim etkinliğinin getirdiği eşitsiz ilişkilerin bir sonucu olarak tanımlaması gelmektedir. Ona göre, üretim araçlarının ve dolayısıyla üretilen artığın mülkiyet ve denetimindeki farklılıklar üzerinden belirlenen bu eşitsiz ilişkiler, üretim etkinliğindeki pozisyonları itibarıyla karşıt çıkarılara sahip gruplar arasında bir çatışma yaratmakta ve böylelikle toplumların genel yapısını belirleyen maddî/iktisadî temelleri (altyapısını) oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkilerin sonucu olan diğer kurumlar ise, bu yapı içerisindeki mevcut sınıfsal ayrıcalık ve yoksunlukları sürdürmeye yarayacak biçimde, ayrıcalıklı olanların çıkarlarına uygun biçimde düzenlenmektedir. Marx, 1859 yılında yayımlanan *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı* adlı eserinin giriş kısmında bu yapıyı şu şekilde ayrıntılandırmıştır (Marx 2005: 39-40):

“Varlıkların toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesiyle örtüşür. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır.”

Bu noktada altının çizilmesi gereken hususlardan biri, Marx'ın 28 Aralık 1846 tarihinde V. Annenkov'a yazdığı bir mektupta belirttiği üzere, insanların içinde yaşadıkları toplumun üretim biçimini ve o biçimin getirdiği ilişkiler içerisindeki konumunu seçmekte özgür olmadıklarıdır. Yazar, bu hususu şu şekilde ifade etmiştir (Marx ve Engels 1995: 31):

“İnsanların –tarihlerinin temeli olan– *kendi üretici güçlerini* seçmekte özgür olmadıklarını eklemeye de gerek yok kuşkusuz; çünkü her üretici güç, edinilmiş bir güçtür; daha önceki etkinliğin ürünüdür. Bu nedenle, üretici güçler, pratik olarak kullanılmış insan enerjisinin sonucudur; ama bu enerjiyi de, insanın kendini içinde bulduğu durum koşullandırır; o ana kadar edinilmiş üretici güçler

koşullandırır; kendilerinden önce ortaya çıkmış yani kendilerinin yaratmadığı, bir önceki kuşağın ürünü olan toplumsal biçim koşullandırır.”

Marx'ın Engels'le birlikte kaleme aldığı *Komünist Manifesto* (1848), bu bağlamda, ilkel toplumlardan sonra gelen ve üretim araçlarının eşitsiz biçimde dağıldığı tüm toplumların tarihini oluşturan gücün, ezilen ve ezen sınıflar arasında cereyan eden mücadele olduğunu açıkça dile getirmiştir (Marx ve Engels 2016: 40):

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür yurttaş ile köle, partiyen ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, sözün kısası ezen ile ezilen sürekli karşı karşıya gelmişler, her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşüme uğramasıyla ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan, kimi zaman gizliden gizliye, kimi zaman açıktan açığa, ama dur durak bilmeyen bir mücadele içinde olmuşlardır.”

Aynı kitabın sonraki sayfalarındaki “bugüne kadarki her toplum biçimi ezen ve ezilen sınıfların karşıtlığına dayanmıştır” (2016: 55) ifadesiyle bu tespit tekrarlanmıştır. Böylelikle, Marx tarafından, günümüze kadar gelen tüm toplumlarda sömüren ve sömürülen olmak üzere iki genel sınıfın mevcut olduğunun saptandığı söylenebilir. Bu iki sınıf arasındaki çıkar çatışması ise, sadece iktisadî artığın ne şekilde paylaşılacağını değil, ona göre, aynı zamanda siyasi iktidarın ve diğer kurumların ne şekilde işleyeceğini de belirlemektedir. Dolayısıyla, sınıflar arasındaki eşitsiz ilişkiler, hem bir “sömürü” ilişkisini hem de “hükmetme” ilişkisinin var olması anlamına gelmektedir. Yazar, *Alman İdeolojisi* (1845) kitabında bu hususla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur (Marx 2013: 52):

“Egemen sınıfın düşünceleri, her çağda egemen düşüncelerdir: Yani, toplumun *maddi* egemen gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen *fikrî* güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, bu sayede aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının da üzerinde denetim kurar; böylelikle zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerini de, genel olarak, kendine tabi kılar. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrî ifadesinden, düşünceler halinde kavranan egemen maddi ilişkiler, yani o bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerden başka bir şey değildir; yani, onun egemenliğinin düşünceleridir.”

Sınıflar arasındaki çatışma, Marx'a göre, diğer yandan, tarihsel dönüşüm ve ilerlemenin de temel motorunu oluşturmaktadır. Bu süreç şu şekilde işlemektedir: Öncelikle, “gelişmelerin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde devindikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler” (Marx 2005: 39-40). Üretim güçleri ile üretim ve mülkiyet ilişkileri arasında çelişkinin önu alınamaz bir hâle dönüşmesi ise, o toplumun ezilen güçlerinin bir araya gelerek toplumsal yapıyı kökten değiştirecek devrimsel süreci başlatmasını getirmektedir (Marx 2005: 39-40). Marx (2005: 39-40), iktisadî alandan başlayarak toplumsal yapıyı ezilen sınıf aracılığıyla altüst eden bu sürecin, yine de kendi kendine, yani otomatik olarak ortaya çıkmadığının, bunu getirecek “ideolojik” dönüşümün ancak “insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri” durumlarda mümkün olabildiğinin altını da özellikle çizmiştir. Burada, sınıfın nesnel yönünün yanı sıra, ilerleyen kısımda üzerinde durulacak öznel yönüne dikkat çekildiği söylenebilir. Yazar, bu çerçevede, insanlık tarihinde farklı tarihsel-toplumsal bağlamlarda gelişen devrimsel süreçlerin birçok farklı üretim modelini ortaya çıkardığı tespitinde bulunmuştur. “Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları”, ona göre, “toplumsal-ekonomik biçimlenmenin” birbirini takip eden farklı “ilerleme aşamaları” olarak sayılmıştır (Marx 2005: 39-40).

Marx, burada görüldüğü üzere, her ne kadar sınıfların sanayi öncesi gelişimi konusunda da çeşitli tespitlerde bulunmuş olsa da, onun esas ilgi alanı, kendisinin de içinde yaşadığı çağda egemen olan kapitalist üretim biçimi ve bu bağlamda ortaya çıkan sınıf çatışması olmuştur. Ona göre, 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da meta üretiminin hâkim iktisadî biçimi haline gelen kapitalizm, birbirini takip eden eşitsiz üretim örgütlenmeleri silsilesinin son halkası olarak, “toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimi” olarak tanımlanmıştır (Marx 2005: 39-40).

Marx'ın önceki toplumlar için öngördüğü ikili sınıfsal ayrışma anlayışı, kapitalizm özelinde bir tarafı burjuvazinin (sermaye sınıfı) diğer tarafı ise proletaryanın (emekçi sınıf) oluşturduğu ikili karşıtlık modeli üzerine bina edilmiştir (Marx ve Engels 2016: 41). Bununla birlikte, bilhassa erken tarihli *Fransa'da Sınıf Savaşları* (1850) ve

Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i (1852) gibi yapıtlarında, feodal biçimlerden kapitalizme giden süreçte ortaya çıkan sınıfsal ayrışmayı tahlil edebilmeye yönelik olarak, bir arada var olabilen ve malî aristokrasi, sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi, köylü sınıfı, işçi sınıfı, büyük toprak sahipleri ve lümpen proletaryadan oluşan altı-yedi farklı sınıf oluşumundan bahsedildiği görülmektedir. Marx, *Kapital*'de (1867-87) ise, önceki toplumlarda da olduğu gibi nihayetinde ikili karşıtlığa varacağını öngördüğü bu sürecin geçiş aşaması için üçlü bir sınıfsal ayrışma modeline dayanan bir açıklama geliştirmiştir (Durand 2000: 67-73; Öngen 2002: 21).

Kapital baz alınacak olduğunda, Marx'a göre, kapitalist sanayi toplumlarındaki üç büyük sınıf, geçimlerini "sırasıyla, ücret, kâr ve toprak rantından" sağlayan "ücretli işçiler", "kapitalistler" ve "toprak sahiplerinden" oluşmaktadır (Marx 2015: 865-866). Yazar, burada, kimi görüşlerin aksine, bu sınıfların gelirleri (gelir kaynakları, miktarı, vb.) üzerinden değil, üretim araçlarıyla kurdukları ilişkiler dolayısıyla belirlendiği tespitinde bulunmuştur (Giddens 1999: 32). Ona göre, gerçekte bunların dışında da sınıflar vardır. Ama Marx asıl belirleyici olanın bu üç büyük sınıf arasındaki çıkar mücadelesi olduğunun altını çizmiştir. Bu kısımda, Marx'ın bir toplumdaki sınıfların nasıl oluştuğuna dair görüşlerini açık biçimde yansıtması açısından, kapitalist toplumdaki ara sınıflardan birini oluşturan köylülerin sınıfsal konumuna dair tahlillerine bakmak yerinde olur.

Marx, örneğin Fransa'da küçük toprak sahibi köylülerin o dönemde toplumdaki en kalabalık nüfusu oluşturduğunu bilmekle birlikte, bu topluluğun hakiki anlamda bir sınıf olarak tanımlanamayacağını iddia etmiştir. Yazar, buna ilk gerekçe olarak, "tüm toplum biçimlerinde, bir tek üretim tarzı[nın] tüm diğerlerinin ve o üretim tarzına özgü üretim ilişkileri[nin] de tüm diğer üretim ilişkilerinin rütbe ve etkinliğini tayin e[tmesini]" gösterir (Marx 1979: 178). Dolayısıyla, ona göre, sınıfsal tablonun, öncelikle, modern Fransız toplumunda hâkim üretim biçimi olan kapitalist üretim ilişkileri bağlamında şekillendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan, yazar, bu topluluğun ancak tarihsel olarak kendilerine göre daha fazla potansiyel güce sahip olan proletarya öncülüğünde bir araya gelebileceklerini öngörmüştür (Marx ve Engels 2016: 54).

Marx, sınıf oluşumunun bir diğer şartı olarak ise, bu sürecin öznel yönü olarak sayılabilecek bir vurguyla, “sınıfsal bilinçlenmenin” önemi üzerinde durmuştur. Ona göre, bir sınıftan bahsedebilmek için belirli yapısal şartlar gerekli olsa da, çok sayıda insanın bir arada neredeyse aynı koşullar altında yaşamaları, benzer işleri icra etmeleri ya da düşünme biçimlerindeki ortaklıklar yeterli unsurlar değildir. Bu insanlar, ancak kendi gruplarının varlığının bilincinde oldukları ve başka gruplara karşı muhalefetlerinin farkına vardıkları ölçüde bir sınıf teşkil edebilirler (Marx 1993: 124-125; Marx 2007: 172). Bu kapsamda, köylüler, sayılarının çokluğuna rağmen, kendi aralarında herhangi bir anlaşma, birleşme veya siyasi örgütlenme olmadığı için bir topluluk oluşturamazlar ve böylece burada tam anlamıyla “hakiki bir sınıf çıkarı” da oluşmaz (Wood 2017: 183). Marx, bu görüşlerini, erken dönem çalışmalarından biri olan *Felsefenin Sefaleti* (1847) adı kitabında şöyle dile getirmiştir (Marx 2007: 171-172):

“Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.”

Son olarak, genel bir değerlendirme yaparak, Marx’ın sınıf kavramını kendisinden önce kullanan liberal tarihçi ve iktisatçılarla arasındaki önemli farklılıklara bakmak da yerinde olur. Bunun için öncelikle, yazarın kendi tespitlerine başvurulacak olursa, o bu hususu 5 Mart 1852 tarihinde J. Weydemeyer’e yazdığı bir mektupta şu şekilde dile getirmiştir (Marx ve Engels 1995: 75):

“Benden çok zaman önce burjuva tarihçiler bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini ortaya koydular. Benim yeni olarak yaptığım şey: 1) *sınıfların varlığının, üretimin gelişimindeki belli tarihsel aşamalarla ilişkili olduğunu*, 2) sınıf savaşımının zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* varacağını, 3) bu diktatörlüğün, yalnızca *bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma* bir geçiş olduğunu göstermekten ibarettir.”

Aron (1973: 34) da, Marx'ın yaptığı bu katkıyı, sınıfların tarihin belirli bir döneme bağlı olduğunu, sınıf mücadelesi sonucunda proletarya devrimine gidileceği ve bununla birlikte sınıfsız bir topluma geçileceğini bulmuş olması şeklinde değerlendirir. Öngen (2002: 14) ise Marx'ın sınıf analizinin esas öneminin “sınıfların varlığı ile üretimdeki gelişme arasındaki nedensellik bağı” keşfetmiş olmasından geldiğini belirtmiştir.

II. BÖLÜM

2. MARX SONRASI DÖNEMDE MARKSİST SINIF ANALİZİNİN SEYRİ

Karl Marx'ın ölümünü takip eden dönemde hayata geçirilen ve onun fikirlerinin esinlendirdiği Sovyet Devrimi, Marksistler arasında, kapitalizmi alaşağı edecek esaslı bir alternatifin oluşturulduğuna dair umutları yeşertmiştir. Bununla birlikte, ilerleyen yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Sovyetler Birliği) ve 1940'lardan itibaren sosyalist-komünist cepheye katılan Doğu Avrupa, Çin ve Asya'daki çeşitli yönetimler tarafından uygulanan kimi politikalar, Marksist düşünür ve eylemciler arasında yeni tartışma ve sorgulamaları da beraberinde getirmiştir (Slattery 2012: 493). II. Dünya Savaşı sonrası dönemin iki kutuplu dünya düzeninde, kapitalist Batı blokunda hatırı sayılır bir ilgi gören Keynesçi ekonomi modeli ve Avrupa'da sosyal demokrat dalganın kitlelerce elde ettiği destek de, Marksist yazın içerisindeki bu tartışmaları artırmıştır. Marksizme yönelik kuşku ve eleştirileri en çok besleyen ise, hiç tartışmasız, 20. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan uluslararası gelişmelerle birlikte, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, komünizmin çöküşü, kapitalizmin yaygınlaşması ve kuramsal alanda postyapısalcılık ve postmodernizm gibi yeni yaklaşımların ortaya çıkması olmuştur (Ritzer ve Stepnisky 2014: 324).

Sosyalist dünyanın yaşadığı bu yenilgi ve Marksistler arasında bu süreçte ortaya çıkan bölünme ve ayrışmalar, Fukuyama (2012) gibi kimi liberal düşünürler tarafından, liberalizme rakip olan tüm diğer ideolojilerle birlikte Marksizmin de ömrünü doldurduğu iddialarının ortaya atılmasını getirmiştir. Öte yandan, Marksist düşünürlerden örneğin Andre Tosel (2012: 51) ise, Marksist düşüncedeki bunalımı kabul etmekle birlikte, aynı süreç içerisinde bu düşünsel kulvarda büyük kuramsal gelişmelerin de yaşandığına işaret etmiştir. Ona göre, Marksizmin sonu gelmemiş; aksine çeşitlenmiştir. Callinicos (2012: 90) da, Marksizmin görece olarak zayıflama

döneminden geçtiğini kabul eder ve bunu da 1930'lardaki sol radikalleşmeye bağlar. Gülenç (2010: 144)'e göre ise, Marksizm, geçirdiği onca değişimden sonra kapitalizmi hâlâ açıklayabildiği için güncelliğini korumaktadır.

Bu çalışma bağlamında bakılacak olursa, Marx'ın sınıf konusuna yaklaşımındaki belirsizlik ve hatta fikrî dönüşümünün neden olduğu yorum farklılıklarının, Marksist düşünürler arasında yukarıda bahsedilen süreçte yaşanan kuramsal ve siyasal ayrışmadaki önde gelen faktörlerden biri olduğu söylenebilir. Bu kapsamda yapılan yaygın sınıflandırmaya göre, Marx sonrası dönemin Marksistlerini, Marx'ın "sınıf-tarih-birey" ilişkisine dair fikirlerine yönelik görüş farklılıkları çerçevesinde, "yapısalcılar" ve "tarihselcilerden" oluşan iki ayrı grupta inceleyebilmek mümkün görünmektedir. Bunlardan "yapısalcı" olarak nitelendirilebilecek olanlar (Louis Althusser, Nicos Poulantzas, Etienne Balibar), Marx'ın sınıfların oluşumunda "yapısal faktörleri" belirleyici unsur olarak tanımladığını kabul ederken; "tarihselciler" (Vladimir Lenin, Antonio Gramsci, Georg Lukacs, Karl Korsch, E.P. Thompson) ise Marx'ın "irade unsuruna" öncelik verdiğini düşünmüşlerdir (Öngen 2002: 13).

Çalışma kapsamında bir sonraki bölümde düşünceleri ayrıntılı olarak tartışılacak olan Marksist yazar E. M. Wood'un, sınıf konusuna yaklaşımları açısından eleştirilerini daha ziyade yapısalcı isimlere yöneltmesinden hareketle, bu bölümde, Marksizmin bu kolunun temsilcilerinin fikirleri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda öncelikle Louis Althusser ve ondan etkilenen Nicos Poulantzas'ın görüşleri değerlendirilecek; onların ardından da post-Marksist anlayışın önde gelen isimleri olan Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'nin siyasal Marksizme getirdiği yenilikler tartışılacaktır.

2.1. Louis Althusser ve Yapısal Marksizm

Çalışmalarıyla 1960'ların sonlarından itibaren Batı Marksizmine damgasını vuran Louis Althusser (1918-1990) ve onun takipçileriyle anılan "yapısalcı Marksizm", Marx'ın bilhassa erken dönem yazılarında görüldüğü ileri sürülen hümanist temaların karşısına çıkarak, sosyoloji ve felsefede yeni bir dönemi başlatmıştır (Bottomore 2002:

22; Bekmen 2012: 230). Althusser'e göre, Marksizm siyasal bir ideoloji olmanın yanında işçi sınıfının öncülüğünü yapacağı devrimin gerçekleştirmesini sağlayacak tarih ve toplum analizidir. Bu çerçevede onun önceliği Marksizmi kendi çizgisi ölçüsünde geliştirerek, Batı'daki sorunlara uyarlamak olmuştur (Slattery 2012: 493).

Althusser'in Marksizmi yeniden yorumlamak açısından çıkış noktası, tarihsel değişimin itici kuvvetini ekonomik güçlerin mi, yoksa sömürüye maruz kalan insanların devrimci eylemlerinin mi oluşturduğu yönündeki tartışmadır (Slattery 2014: 496). O, bu kapsamda, çeşitli çalışmalarında kullandığı, toplumsal yapı/formasyon, görelî özerklik, üst-belirlenim, devletin ideolojik aygıtları gibi kavramlar aracılığıyla, tavrını öznenen değil yapıdan yana koymuştur.

Althusser'e göre, Marx'ın erken dönem yazılarında toplumsal değişim açısından izlediği sınıfsal özne odaklı hümanist yaklaşımı, “onun düşüncelerinin gelişiminde özel ve gelişmemiş bir evreyi temsil eder[ken,]... Marx ancak 1845'ten sonra epistemolojik kopuşu gerçekleştirmiş, tarih ve kapitalizmin analizi için kendi doğru çerçevesini, yeni ve bilimsel bir sorunsal geliştirmiştir” (Slattery 2014: 496). Althusser için bireyin tarihi tek başına değiştirmeye yetebilecek bir gücü yoktur; onun yeri ve dönüştürücü gücü sadece tarih ve toplumsal koşullar içerisinde anlaşılabilir (Slattery 2014: 496). O, tarihin sınıf mücadelelerinin ürünü olduğu görüşünü benimsemekle birlikte, üretim ilişkilerinin önceliğine önem verir ve üretim güçleri ile üretici güçler arasında yapılan ayrımı yapay kabul eder (Öngen 1993b: 125).

Bununla birlikte, Althusser'e göre, üretim ilişkilerinin önceliği fikrini de, klasik Marksizmin temel yaklaşımının aksine, “iktisadî determinizm” çerçevesinde anlamamak gerekir (Slattery 2014: 497; Kazancı 2003: 41). Zira, onun için, her toplumda değişimin yönünü (eşit biçimde olmasa da) hep birlikte belirleyen üç tür “toplumsal formasyon” bulunur. Her biri ayrı işlev ve amaçlara hizmet eden toplumsal yapının bu üç farklı düzeyi, ekonomik, siyasal ve ideolojik yapılardan oluşmaktadır (Slattery 2014: 494; Güngör 2001: 221). Yazar, bu kapsamda, toplumsal ilişkileri analiz etmeye yönelik her girişimin, insan eylemliliğine yoğunlaşmak yerine, bu yapıları merkeze alması gerektiğini savunmaktadır (Bekmen 2012: 231).

Althusser'in bu kapsamda Marksist düşünceye sağladığı önemli bir katkı, klasik Marksizmde bir anlamda çoğunlukla ihmâl edilen ya da ekonomi (alt yapı) karşısında ikincilleştirilen siyasal ve ideolojik formasyonların görece önem ve özerklikleri ile bu üçlü yapı arasındaki etkileşimin üzerinde durması olmuştur (Kazancı 2003: 41; Demir ve Göymen 2017: 39). Gerçekten de, klasik Marksizmin yaygın yorumuna göre, kapitalist toplumlarda devlet, eşitsiz iktisadî ilişkilerin ve sömürünün sürdürülebilmesinin bir aracından ibaret olarak, burjuvazinin egemenliğini meşrulaştıran ve yeniden üreten bir baskı aygıtına indirgenir. Althusser bu yoruma katılmakla birlikte, onun eksik yanlarının da olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, yazar, kendinden önce gelen Gramsci'nin "hegemonya" kavramsallaştırmasındaki "rıza" unsurunu da gözeterek, devletin baskıcı aygıtları ile ideolojik aygıtları arasında bir ayrıma gitmiştir. (Vergin 2015: 93).

Althusser'e göre, "*devletin baskıcı aygıtları (DBA)*" polis, ordu, yargı organları gibi kurumlardan oluşurken; bunlar gerektiğinde zor kullanarak devletin devamlılığını sağlamaktadırlar. Bunun yanında, ona göre, kapitalist devlet iktidarını sürdürebilmek için ideolojik açıdan da kitleler üzerinde bir hâkimiyet kurmak zorundadır. Bunun için ise, Althusser'in "*devletin ideolojik aygıtları (DİA)*" adını verdiği, kitlesel eğitim, basın, radyo, televizyon gibi haberleşme ve iletişim araçları kullanılmaktadır (Althusser 2002a: 33-34). Böylelikle, burjuvazi elinde bulundurduğu DİA'lar ile egemen ideolojiyi yeniden üreterek, mevcut üretim ilişkilerini ve toplumsal düzeni/bütünlüğü sürdürmektedir (Sucu 2012: 33; Gürçınar 2015: 450). McLellan (2012: 34), Althusser'de ideolojinin insan zihninin ürünü olarak değil, insanların ne düşüneceklerini belirleyen bir şey olarak kavrandığının altını çizmiştir. Bu açıdan, ideoloji, Althusser'in (2002b: 284) kendi ifadeleriyle, "insanların kendi dünyalarıyla yaşanan ilişkilerini içerir[ken;]... ideolojide, insanlar, gerçekten de, kendi varlık koşullarıyla ilişkilerini değil, kendi varlık koşullarını yaşama tarzlarını ifade ederler: Bu, hem gerçek ilişkiyi, hem de "yaşanan", "hayali" ilişkiyi içerir".

Böylelikle, Althusser, yukarıda da belirtildiği gibi, toplumu oluşturan üç düzeyden hiçbirinin diğeri üzerinde kesintisiz belirleyici gücü olamayacağını ve bunların ancak karşılıklı "üstbelirlenim"e sahip olduklarını savlar (Demir ve Göymen

2017: 39). Bu açıdan, Althusser'in (2002b: 138) sözleriyle, "ekonomik diyalekti[k] asla katışıksız halde rol oynama[z]". Ancak, Slattery (2014: 497), bundan, "Althusser[']in siyaset ve ideolojinin ekonomik temel ile eşit ağırlığa sahip olduğunu öne sür[düğü]" anlamının da çıkarılamayacağını belirtmektedir. Zira, Althusser için, her şeye rağmen, "tüm toplumsal yapı ekonomiye bağlı...ve onunla karşılıklı ilişki içindedir" (Slattery 2014: 497). Dolayısıyla, bu "nedensel ağırlık", olsa olsa "son kertede" ekonomidedir (Slattery 2014: 497; Bekmen 2012: 231).

Althusser'in Marksizme kattığı yeni bakış açısı, bilhassa 1960'ların sonlarından itibaren Marksist yazın içerisinde hayli ilgi görmüş ve "görelî özerklik", "üstbelirlenim", "devletin ideolojik aygıtları" ve "öznenin ölümü" gibi kavramlar tartışmaya açılmıştır (Slattery 2014: 496). Bu fikirlerin etkilediği yazarlar arasında Nicos Poulantzas, EErnesto Laclau, Chantal Mouffe gibi Marksistlerin isimleri başta gelirken, Althusser'in fikirlerini benimseyenlerin oluşturduğu ekol, özel olarak, "yapısalcı Marksizm" ve "Althusserci Marksizm" adlarıyla anılmaya başlanmıştır (Callinicos 2012: 95; Elliott 1986: 81; Slattery 2012: 408). Bununla birlikte, Marksizm içerisinde Althusser'in yaklaşımına yönelik eleştiriler de yok değildir. Örneğin, Becker (2017: 160), Althusser'in Marksizmini geleneksel çizgisinden saptırmış olduğunu düşünmektedir. Akdağ da, Althusser'in yapısalcı Marksizminin "Marx'ı yeniden okuma" adı altında Marksizmin amacı dışında geliştirilmiş bir Marksizm olduğu tespitinde bulunmuştur (Akdağ 2017, <http://teoriveeylem.net/2017/01/althusserin-yapısalcı-marksizmi-ya-da-marksizmin-althusserci-bozusturulması-1/>, 21 Mart 2019'da erişildi).

2.2. Nicos Poulantzas

Nicos Poulantzas, başlangıçta Sartre'nin varoluşçuluğundan etkilendiyse de Althusser ve yapısalcılıkla tanıştıktan sonra yapısalcı/Althusserci geleneğin en önemli temsilcileri arasına girmiştir (Koşar 2017: 60; Demir ve Göymen 2017: 37-38). Bottomore (2002: 466)'a göre de, devlet konusundaki fikirlerinin oluşmasında Gramsci'nin izleri görülürken; siyaset teorisine dair fikirlerinde Althusserciliğin etkisi

görülür. Yılmaz (2003a: 56-57) ise, Poulantzas'ın ilk dönem eserlerinin yapısalcı Marksizm etrafında şekillendiğini; buna karşın, daha geç dönemdeki eserlerinin, eski dönemin de bir eleştirisi niteliğinde, “ilişkisel devlet analizi” çerçevesi etrafında döndüğünü belirtmektedir. Yılmaz (2003a: 63)'a göre, Poulantzas'ın 1970'te yayımladığı *Faşizm ve Diktatörlük* (FVD), yapısalcılığının izleri bir süre daha devam edecek olsa da, Althusser'den yollarını belirgin biçimde ayırdığı eseri olarak tanımlanabilir. Bu kısımda, Poulantzas'ın düşüncesinin temellerini oluşturmaları bakımından, “görelî özerklik” ve “iktidar bloğu” gibi kavramlara yaklaşımı ve bunun yanı sıra sınıf analizinde kullandığı üçlü model, daha ziyade *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da (SİVTS) (1968) başlıklı çalışması çerçevesinde ele alınacaktır.

İnsel (1979: 40)'e göre, Poulantzas'ın uluslararası alanda tanınmasını sağlayan ilk kitabı olan SİVTS'te, yazar genel olarak Althusser'in yapısalcı fikirlerinin etkisinde kalmıştır. Onun bu kitap ile yapmak istediği, “Althusser'in yapmadığını yaparak, burjuva devletin yerini, kendini yeniden üretme sürecini ve bu devlet içinde geçen sınıf mücadelelerinin hiyerarşisini inceleme[ktir]” (İnsel 1979: 40). SİVTS'te, “Poulantzas için devlet, görece özerk bir sınıf kurumu olmasının yanında, toplumun uyumunu sağlama ve bu uyumu koruma görevi çerçevesinde başlıca üç işlev (iktisadi, ideolojik ve politik işlevler) içeren, özellikle politik işlevin ötekileri üst-belirlediği ve öbür işlevlerin politik işlev içinde yoğunlaştığı bir kurumdur” (İnsel 1979: 40).

Bu noktada, öncelikle, “görece özerklik” kavramı üzerinde durulacak olursa, Aydın (2015: 479)'a göre, SİVTS'te devletin ekonomiden “görece özerkliği” ile kastedilen, devleti egemen sınıfların edilgen bir aygıtı olarak gören yaklaşımın aksine, devletin egemen sınıf adına hareket etmekle birlikte, nihayetinde onlarla işbirliği ve pazarlık yapabilecek bir kurumsal özerkliğe sahip olmasıdır. Bu çerçevede, devlet, egemen sınıfların kendi iç çelişkilerinin onları genellikle ortak bir siyasî hareket içerisinde toplanabilmekten alıkoymasından da aldığı güçle, bir anlamda, bu sınıfı bir araya getirerek onların çıkarlarını üstlenmektedir (Aydın 2015: 479). Devlet, diğer yandan da, onlar üzerindeki gücünü koruyabilmek adına, bir yandan “konjonktüre göre egemen sınıfın herhangi bir fraksiyonunun uzun erimli çıkarlarına müdahale etme[ye yönelebilenken;] yeri geldiğinde ise “toplumun egemenlik altındaki sınıflarına dayanır

ya da onları egemen sınıflara karşı oyuna sokar” (Aydın 2015: 479). Tüm bunlar ise, Poulantzas’a göre, devlete kurumsallaşmış iktidarını sürdürebilme olanağı sağlamaktadır (Aydın 2015: 479).

Poulantzas’ın “iktidar bloğu” kavramsallaştırması ise, “kesimlere ayrılmış bir sınıfsal hâkimiyet sistemi” anlayışı çerçevesinde, “hâkim sınıf ile hegemonik sınıf arasında bir ayırım yap[ılması]” varsayımına dayanmaktadır (Demir ve Göymen 2017: 46). Aydın (2015: 477)’a göre, Poulantzas Gramsci’nin hegemonya kavramını yeniden yorumlayarak, bunu “hegemonik sınıf ya da fraksiyonun diğer sınıf ve fraksiyonlar üzerindeki özel bir egemenliği” şeklinde formüle etmiştir. Başka bir ifadeyle, kapitalist toplumlarda genellikle “[h]akim sınıflar içinden bir kesim hegemonik sınıf olarak hâkim sınıfların öncülüğünü üstlenir ve bu üstünlüğünü diğer bileşenlerine de kabul ettirir” (Demir ve Göymen 2017: 46). Bu kapsamda, “iktidar bloğu”, kapitalist toplumlarda egemen sınıf içerisindeki fraksiyonların çoğulluğuna ve “hegemonik sınıfın liderliğinde kurulan bir tür ortaklığ[a], siyasi egemenlik formuna” işaret etmektedir (Demir ve Göymen 2017: 46). Poulantzas, bununla birlikte, bu yapının kendi içerisindeki çelişkilere de dikkat çekerek, devletin de sınıflarla ilişkisindeki görece özerkliği ölçüsünde, “içinde toplumsal formasyonun çeşitli düzeylerindeki çelişkilerin yoğunlaştığı bir yapı halini al[dığı]” tespitinde bulunmuştur (Demir ve Göymen 2017: 47).

Poulantzas, öte yandan, Althusser’in tarih anlayışından ve üç düzeyli toplumsal formasyon kavramsallaştırmasından yararlanarak kendi sınıf kuramını da geliştirmiştir. Bu kapsamda, onun Marksist terminolojideki en önemli iki katkısından biri, emeği artı-değer katkısı olup olmadığına ve işlevselliğine göre, “üretken-üretken olmayan” ve “kafa-kol emeği” biçiminde sınıflandırması; diğeri ise, “küçük burjuvaziyi” kendi içerisinde “geleneksel” ve “yeni” olarak ikiye ayırması olmuştur. Bu kısımda, bunlar üzerinde ayrı ayrı durmak yerinde olur.

Poulantzas’ın sınıf analizinin ilk yönü, “üretken emek” ve “üretken olmayan emeği” birbirinden ayrı kategoriler olarak değerlendirmesidir. Yazar, bu konuda bir ayırım yapılması gerektiğini ilk yazanın Marx olduğunu belirtmekle birlikte, onun bunu

hiçbir zaman sistematik olarak gerçekleştiremediğini hatırlatır (Poulantzas 2013a: 268; Poulantzas 1976: 210). Böylelikle, Marx'ın emeğe yaklaşımına dair genel ilkelerden yola çıkan Poulantzas (2013a: 269; 1976: 210-11), emeğin niteliğiyle ilgili yapılacak herhangi bir ayırımın en temel ölçütünün, yapılan üretimin maddî niteliklerinin (ör. ne üretildiğinin) değil, sosyal niteliğinin, yani geçerli üretim biçiminden gelen sömürü ilişkileri açısından değerlendirilmesi olduğunu belirtmiştir. Yazar, buradan hareketle, kapitalist üretim biçimi çerçevesinde hangi emeğin üretken olarak tanımlanacağına kriteri olarak ise, o üretim faaliyetinin sermaye olarak “doğrudan artı-değer üretilmediğini” almıştır (Poulantzas 2013a: 270). Kendi ifadeleriyle (Poulantzas 2013a: 270-271):

“Kapitalist üretim tarzında üretken emek, *metalar ve artı-değer* biçiminde (her zaman kullanım-değeri temelinde) değişim değerini üreten emektir. Kapitalist üretim tarzında *işçi sınıfı* kesinlikle bu yoldan ekonomik olarak tanımlanır: Üretken emek, üretim ilişkilerindeki sınıflar arasındaki bölüşümle doğrudan ilişkilidir...

...[B]una karşılık ticaret, bankalar, reklam ajansları, hizmet endüstrilerindeki vs. ücretliler, üretken işçiler kategorisine dâhil edilmez. Bunun nedeni, bu ücretlilerden bazılarının dolaşım alanına ait olması ve geriye kalanların artı-değer üretmeyip yalnızca onun gerçekleşmesine katkıda bulunmasıdır.”

Wright (2016: 178), bu çerçevede, Poulantzas'ın sınıf analizini karmaşık ve tutarsız bulsa da, onun üretken emekten kastının artı-değer üreten emek, üretken olmayan emekten kastının ise artı-değerin ödendiği emek olduğu tespitinde bulunmuştur. Böylelikle, artı-değer, Poulantzas'a göre, sadece sanayi sektöründeki işçiler tarafından üretilen bir şey olarak görülürken; hizmet sektöründeki işçiler üretken olmayan emeğe dâhil edilmektedir (Koşar 2017: 66; Wright 2016: 178).

Bununla birlikte, Poulantzas, Althusser'den de gelen etkiyle, toplumsal sınıf konumlarının belirlenmesinde ekonomik kıstaslarla yetinmenin de yeterli olmayacağını vurgular. Poulantzas (1976: 14)'a göre, toplumsal sınıflar, ekonomik belirleyicilerin yanı sıra politik ve ideolojik ilişkileriyle de bir bütün olarak toplumsal iş bölümündeki yerleri ile tanımlanmalıdır. Yazar, bu sebeple, ekonomik ölçütün yanında siyasal ve

ideolojik ölçütlerin de gözetildiği üç boyutlu bir sınıf şeması ortaya atmıştır (Poulantzas 2013a: 265; 2014: 75). Bu ise, onun sınıf analizinde, üretken ve üretken olmayan emek ayrımının yanı sıra, kafa emeğine (*mental labour*) ve kol emeğine (*manuel labour*) dayalı sınıfsal konumlar arasında da bir ayrıma gitmesini getirmiştir (Poulantzas 2013a: 272). Bu çerçevede, Poulantzas (2013a: 304)'a göre, kol ve kafa emeği arasındaki ayrım:

“(a) –emeğin yetki ve denetiminin entelektüel emek ve bilginin gizliliğiyle bağlantılı olduğu– işletmeler içerisindeki toplumsal işbölümünün *politik ve ideolojik ilişkileri* yönünde genişletildiğinde; ve (b) toplumsal işbölümü bütününe *politik ve ideolojik ilişkileri* (toplumsal sınıfların işgal ettiği konumların tanımlanmasına katkıda bulunan ilişkiler) yönünde genişletildiğinde anlaşılabilir.”

Poulantzas'ın sınıfsal konum farklılıklarının belirlenmesinde farklı kriterleri işin içine kattığı sistematik analizi daha açık bir hale getirebilmek yapabilmek adına, Tablo-2.1'deki sınıflandırmaya göz atmak yerinde olur.

Tablo 2.1: Nicos Poulantzas ve sınıf analizinin alanları (Poulantzas 1976: 15)

Pratikler/Sınıf Mücadelesi		
	Yapısal Belirleme/Sınıf Konumları	Konjonktür/Sınıf Pozisyonları
Toplumsal İş Bölümü: sınıflar, fraksiyonlar, katmanlar, kategoriler	İDEOLOJİ	Strateji konsepti: sosyal kuvvetler, güç bloğu, halk
	ideolojik ilişkiler tahakküm/bağlılık	
	POLİTİK	
	politik ilişkiler tahakküm/bağlılık	
	EKONOMİK	
	üretim ilişkileri/sömürü ilişkileri	
	ekonomik mücadele	

Bu tabloya göre, Poulantzas için, amacı üretim sürecinde artı-değer üretmek olmayan ama üretilmiş olan artı-değerin kitlelere ulaşmasını sağlayan üretken olmayan emek, bu özelliğinden dolayı (ekonomik ölçüt) işçi sınıfı içinde yer alamaz. Bunun haricinde, amacı yönetim işlevlerini yerine getirmek olan idari emek, üretim sürecindeki bütünleştirici rolünden dolayı üretken emek safına yerleşir. Ancak bu grup da iş

bölümünde iki sınıf arasındaki siyasal ilişkinin tekrar üretimini üstlenmesinden dolayı (siyasal ölçüt) işçi sınıfı içinde yer almaz. Aynı şekilde kafa işçileri olarak kabul edilen mühendis ve teknisyenler de sermayenin ideolojik egemenliğinin taşıyıcıları olduklarından dolayı (ideolojik ölçüt) işçi sınıfı içinde yer almazlar. Böylelikle, bu üç ölçüt gereğince işçi sınıfının dışında kalanlar, günümüzde sayıları gittikçe artan bu orta sınıflar, “yeni küçük burjuvazi”yi oluşturmaktadırlar (Öngen 2014: 217).

“Yeni küçük burjuvazi” kavramsallaştırması, Poulantzas’ın sınıf analizindeki ikinci önemli katkı olarak değerlendirilebilir. O, bu kapsamda, küçük burjuvaziye iki gruba ayırmayı tercih etmiştir. Bunlardan birincisi, “geleneksel” küçük burjuvazidir –ki bu grup zamanla sayıca hayli azalmıştır. Yazar, bunlar arasına küçük ölçekli üreticileri ve küçük ticaret erbablarını dâhil etmektedir (Poulantzas 2013: 304). İkincisi ise, “yeni” küçük burjuvazidir –ki bu grubun nüfusu ise tekelci kapitalizmde sayıca gittikçe artmaktadır. Bunlara üretken olmayan ücretli işçilerin yanı sıra, devlet memurları da dâhildir (Poulantzas 2013a: 280-281). Bunların geleneksel küçük burjuvazi ile benzer yönü, emek güçlerini ücret karşılığı satmaları ve ücretlerinin emek güçlerinin yeniden üretim bedeliyle belirleniyor olmasıdır. Farklı yönü ise, yeni küçük burjuvazinin artı-değer üreterek sömürülmemesi, artı-emeğinin “gasp edilmesiyle” sömürülmesidir (Poulantzas 2013a: 280-281). Böylelikle, o, işçi sınıfını sadece üretken olan emekle sınırlamış ve idari ile yönetim kadrolarındaki ücretlileri sermayenin egemenlik ideolojisinin sırf taşıyıcıları oldukları için yeni küçük burjuvazi kapsamına almıştır (Öngen 2014: 216). Poulantzas, öte yandan, kafa işine dayalı emek türlerini, üretken olmalarına rağmen, üretim sürecindeki siyasal konumlarından dolayı işçi sınıfına dâhil etmeyi tercih etmemiştir (Öngen 2014: 207; Koşar 2017: 74). O, bununla birlikte, sınıf mücadelesi açısından ise, bu yeni küçük burjuvaziye işçi sınıfı ile aynı safta görmektedir (Öngen 2014: 275).

Poulantzas’ın bu karmaşık sınıf kavramsallaştırmasına dair, Marksizmin diğer çağdaş savunucuları tarafından çeşitli değerlendirme ve eleştirilerle de karşılaşmak mümkündür. Bunlardan, örneğin Koşar (2017b: 63), Poulantzas’ın işçi sınıfını üretken emekle sınırlamasını keyfi bir tercih olarak değerlendirmektedir. Yılmaz (2003a: 70) da, benzer biçimde, Poulantzas’ın bu tercihinin “dar bir işçi sınıfı kavramsallaştırması”

olarak görmektedir. Diğer yandan, Wright ise, daha kapsamlı bir değerlendirme yaparak, Poulantzas'ın sınıf analizini, Tablo-2.2'de görüldüğü üzere, işçi sınıfını, geleneksel ve küçük burjuvaziyi ve kapitalist sınıfı en genel şekilde tanımlayacak şekilde ayrıntılı bir şema haline getirmiştir.

Tablo 2.2: Poulantzas'ın sınıf analizindeki genel kriterler (Wright 1976: 14)

	EKONOMİK ÖLÇÜT			POLİTİK ÖLÇÜT		İDEOLOJİK ÖLÇÜT	
	Sömüren	Sömürülen*		Egemenlik	İtaat	Egemenlik	İtaat
	Artı değere el koyar	Artı-emeğe el konulmuş	Artı-değere el konulmuş				
Burjuvazi	+	-	-	+	-	+	-
Proletarya	-	+	+	-	+	-	+
Yeni küçük burjuvazi	-	+	-/+	+/-	+	+/-	+
Eski küçük burjuvazi	-	-	-	-	+	+	+

+ kriter mevcut

- kriter mevcut değil

*Sömürülen: Resmi olarak üretken olmasa da yine de sömürülen işçi

+/- kriter genellikle mevcut, ama bazen mevcut değildir

-/+ kriter genellikle yoktur, ama bazen mevcuttur

Bu çerçevede, Poulantzas, Wright (1976: 6)'a göre, sınıf analizinde, üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrımı ekonomik kriterlerle; denetsel ve denetsel olmayan emek arasındaki ayrımı politik kriterlerle; kafa emeği ve kol emeği arasındaki ayrımı ise ideolojik kriterlerle belirlemiştir. Wright, Poulantzas'ın sınıfsal ayrışmayı belirleyen alt bir ölçüt olarak ise, sömürme-sömürülme ve egemenlik-itaat ilişkilerini göz önünde bulundurduğunu tespit etmiştir.

2.3. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe

Kundakçı (2015: 136)'ya göre, fikir ve çalışmaları, “klasik Marksist kavram ve analizlerin gerek epistemolojik gerek siyasal anlamda belirgin krizler yaşadığı bir atmosferde şekillenmeye başla[yan]” Laclau ve Mouffe, 1970'lerin ortalarından itibaren “çıkılmaz girdiğine inandıkları Marksist teorinin yeni sorunsallar ışığında bir kez daha ele alınması ve hatta mümkünse... geliştirilmesi gerektiğine inanmaktaydılar.” Bu ve benzeri arayışlar, bu dönemde özel olarak sosyalist/komünist dünyada, genel olarak ise uluslararası sistemde ortaya çıkan büyük kriz ve dönüşüm

dalgasının da getirdiği sorgulamalar ışığında, bilhassa 1980’lerden itibaren Marksizm içerisinde de büyük bir paradigmatik ayrılmaya neden olmuştur. Bu çerçevede, “Laclau ve onun entelektüel ortağı Mouffe, çağdaş toplumsal siyasetin çoğulluk ve çeşitliliği karşısında teorik bir kriz yaşadığını düşündükleri klasik Marksist teoriyi, güncel sorunlar çerçevesinde yeniden okuyup yorumlamanın ve hatta gerekirse onun bazı kavramlarını *yapıbozuma* uğratmanın kaçınılmaz olduğunu, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* [(HVSS) (1985)] adlı çalışmalarında ilk defa hararetle dile getirmişlerdir” (Kundakçı 2015: 137). Bu iki yazar, böyle bir felsefi ve siyasi arka plana dayalı olarak, bir anlamda Marksizmin o güne kadar getirdiği “teorik mirasla hesaplaşmak” ve “dünyanın hızla değiştiği bir kültürel atmosferde” Marksizme “yeni bir anlam arayışıyla” yaklaşmak niyetiyle, bu yönelimlerini “post-Marksizm” olarak adlandırmışlardır (Kundakçı 2015: 137).

Post-Marksizmin, geleneksel Marksist kavram ve yaklaşımın günün şartları çerçevesinde yeniden yorumlanması gerektiğine dair savının bu çalışma özelindeki önemi, bu girişimin Marksist sınıf analizine yönelik de radikal bir paradigma değişikliğini önermesinden gelmektedir. Laclau ve Mouffe, HVSS’nin henüz ilk bölümünde, konuya bir giriş niteliğinde, sınıf olgusuna yaklaşımlarını şu şekilde ifade etmişlerdir (Laclau ve Mouffe 1992: 10):

“Marksist kategorilerin günümüzde ne ölçüde geçerli olduklarını ciddiyetle tartışmak, ancak bir “evrensel sınıf”ın ontolojik olarak ayrıcalıklı konumuna dayanan her türlü epistemolojik imtiyazdan vazgeçtiğimiz takdirde olanaklı olacaktır. Bu noktada açıkça ifade etmeliyiz ki, şimdi artık post-Marksist bir zeminde duruyoruz. Artık ne Marksizmin işlediği öznellik ve sınıf anlayışını, ne onun kapitalist gelişmenin tarihsel yönelimi görüşü ve tabii ne de antagonizmaların ortadan kalktığı saydam bir toplum olarak komünizm anlayışını sürdürmek olanaklıdır.”

Buna göre, Laclau, Marx’ın, dönemindeki işçi sınıfını doğru bir şekilde resmettiğini kabul etmesine rağmen, 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde oluşan yeni ekonomik-toplumsal şartlar çerçevesinde, bir önceki yüzyılın işçi sınıfıyla yenisi arasında köklü farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların başında, bir yandan üretim

araçlarının teknolojik gelişimiyle birlikte fabrikada harcanan zamanın azalması, diğer yandan ise refah devlet anlayışının yaygınlaşmasıyla, işçinin üretim ilişkileri içerisindeki toplumsal kimliğinin gittikçe belirginliğini yitirmesi gelmektedir (Laclau 1987: 32; Laclau ve Mouffe 1987: 80). Örneğin, Dave Castle ile yaptıkları bir söyleşide, Laclau, günümüzde herhangi bir fabrikada çalışan işçilerin, sınıfsal konumlarından beklenenin aksine, işlerini kaybetme korkusuyla, bu fabrikanın çevreyi kirletmesine karşı verilen bir toplumsal mücadeleye dâhil olmaktan kaçınacaklarının, hatta patronlarının yanında olmayı seçebileceklerinin altını çizer (Castle 1998: 47-48). Laclau (1987: 30), ilk tespitine ek olarak, işçi sınıfının sayıca azalması ve ekonomik açıdan bölünmesine karşın, nüfusun hızla artış göstermesine paralel olarak toplumun daha büyükçe bir kesiminin marjinalleşmesi nedeniyle, işçi sınıfının toplumsal yapı içindeki merkezi rolünün zayıflamasını da eklemektedir. Dolayısıyla, ona göre, sosyalizme giden yolda işçi sınıfının merkezi rolü ve ayrıcalığı, Marx'ın zamanının aksine, ortadan kalkmış görünmektedir (Duman 2008: 135-136).

Bu kapsamda toplumsal sınıf analizinin iktisadî kıstaslara dayalı olarak yapılmasına karşı çıkan post-Marksistler, Poulantzas'ın bu konudaki yaklaşımını daha ileri taşıyarak, toplumsal sınıfların ve hareketlerin anlaşılabilmesi için, esas olarak, bunların oluşumundaki siyasî ve ideolojik söylemler üzerine yoğunlaşılması gerektiğini savunmuşlardır (Koşar 2017: 60; Ritzer ve Stepnisky 2014: 328). Bu konuda bir örnek oluşturması bakımından, Laclau'nun *Politics and Ideology in Marxist Theory (İdeoloji ve Politika - İVP)* (1977) kitabında “küçük burjuvazi” konusunu ele alırken, Poulantzas'ın aynı konudaki düşüncelerine yönelik getirdiği eleştiriye bakılabilir (Laclau 1998: 123):

“[Poulantzas] [s]ınıf belirleniminde ekonomik ilişkilerin *tek* ölçüt olamayacağıyla başlıyor, sonunda küçük burjuvazinin sınıfsal birliğini tanımlarken bu ilişkileri *tamamıyla* dışarıda bırakıyor... Sorunu doğru bir şekilde ortaya koymasına ve cevabın nerede bulunacağını görmesine rağmen, tatminkâr bir cevap formüle edememiştir; çünkü kendisi bu işi tüm analizine hâkim o genel varsayım çerçevesinde yapıyor: Her çelişkinin bir sınıf çelişkisine indirgenmesi ve her ideolojik ögeye sınıfsal bir aidiyet yüklenmesi.”

Laclau (1998: 124), bu eleştirisinin ardından, “orta sınıf” ya da “ara tabakalar” kategorisine ait grubu oluşturan bireylerin ortak özelliğinin “buldukları toplumdaki üretim ilişkilerinden kopuk olmaları” olduğunu belirtir. Dolayısıyla, bu grubun egemen blokla çelişkisi, ona göre, “hâkim üretim ilişkileri düzeyinde değil, o toplumsal formasyonda egemenlik sistemini oluşturan politik ve ideolojik ilişkiler düzeyinde ortaya çık[maktadır]” (Laclau 1998: 124). Bu ise, bahsedilen karşıtlık ilişkisinin oluşumunda, sınıf çelişkisinin değil, “halk kimliğinin sınıf kimliğinden daha önemli bir rol oynamasının” belirleyici olduğunu gösterir (Laclau 1998: 124). Laclau (1998: 124-125)’ya göre, bu bir avantajdır; zira, diğer sınıfların aksine, orta sınıf, “sadece ‘halk’ kimliğine sahip [olması]” sayesinde, “kapitalizm koşullarında her türlü politik krizin çözümünün bağımlı olduğu temel mücadelenin sonucu [olarak]”, “‘halk’ ve sınıflar arasındaki özdeşleşmenin gündeme geldiği nokta[da]” bulunur. Böylelikle de, orta sınıfın bulunduğu bu yer, “demokratik mücadelenin doğal arenasını ol[masının]” yanı sıra, “siyasi sınıf mücadelesinin [de] *en mükemmel* alanı[nı] ol[uşturur]” (Laclau 1998: 125).

Bu noktada, post-Marksistlerin kapitalist toplumlarda verilecek demokratik mücadelenin niteliği ve bu kapsamda başvurdukları “radikal demokrasi” kavramına yönelik görüşlerinin değerlendirilmesine de bakılabilir. Öngen (1993a: 37)’e göre, radikal demokrasinin kökeni 1789 Devrimlerine kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda, Laclau ve Mouffe (1992: 10)’ye için, radikal demokrasi, “radikal, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasiyi” anlatmaktadır. Heywood (2012: 105) ise, radikal demokrasiyi, “adem-i merkezîyetçilik ile katılımı ve siyasî iktidarın mümkün olan en geniş biçimde dağıtılmasını savunan bir demokrasi türü” şeklinde tanımlar.

Zhisheng (2011: 23-24)’e göre, tarihteki demokratik, sosyal ve halk hareketlerinin çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanması ve sosyal demokrasi uygulamalarına dair problemler, Laclau ve Mouffe’nin radikal demokrasi kavramını kullanıma sokmalarını getirmiştir. Laclau (1987: 33), bu kapsamda, 1968 yılındaki toplumsal olayları yeni hareketlerin ve taleplerin çoğalmasının bir sembolü olarak kabul ederken; solun başarısının geçmişteki sosyalist hareketlerin taleplerinden daha geniş ve daha radikal bir temelde yapılanmasına bağlı olduğunu öngörmüştür. Radikal demokrasi

görüşü, bu açıdan, “kimliklerin ve siyasi ittifakların söylem zemininde siyasi mücadeleler içinde kurulduğunu” iddia eder (Madra, Özselçuk ve Erçel 2003: 120-121).

Bununla birlikte, Laclau ve Mouffe'nin Marksizmin sınıfa atfetmiş olduğu ayrıcalıklı konuma karşı çıkması ve işçi sınıfının devrimci gücüne yönelik kuşkuları, post-Marksizme yönelik yoğun tartışmaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir (Madra, Özselçuk ve Erçel 2003: 118). Buna göre, Gülenç (2010: 141), radikal demokrasinin 1980'lerde Yeni Sağ'ın baskısı altında geliştiğini, daha sonrasında ise etkinliğini sol çevrelerde hissettirdiğini belirtmektedir. Kaygalak (2001: 54) da, Laclau ve Mouffe'nin Gramsci'nin hegemonya kavramına dayanarak tanımladıkları radikal demokrasinin, söylem stratejileriyle dolu bir sosyalist strateji önerisi olduğunu; ancak, bu stratejinin amacının sosyalist politikayı işçi sınıfından koparmak olduğunu iddia etmiştir. Vergin (2015: 318) ise, Mouffe'u “demokrasiyi en radikal boyutlarına ulaştırabilmek için moderniteyle postmodernizmi telif etmeyi denemek isteyen bilim insanı” olarak tanımlarken; Laclau ve Mouffe'un liberal demokrasiyi radikalleştirmeye çalıştıklarını söyler (Vergin 2015: 320). Wolff (2000: 112) da, ikilinin Marksizm yerine “radikal demokrasi”ye bağlı olduğu tespitinde bulunmuştur. Son olarak, Miliband (1985: 9) ise, günümüzde işçi sınıfının bir yeniden-düzenlenme (*recomposition*) içinde olduğunu kabul etmekle birlikte; Laclau ve Mouffe'nin işçi sınıfına dair tutumunu eleştirerek, bu durumun işçi sınıfının tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmediğini de eklemiştir.

III. BÖLÜM

3. ELLEN MEIKSINS WOOD'UN SINIF ANALİZİ

Ellen Meiksins Wood, 12 Nisan 1942 tarihinde New York'ta dünyaya gelmiş ve 14 Ocak 2016 tarihinde 73 yaşında bir süredir mücadelesini verdiği kanser yüzünden hayatını kaybetmiştir. Ailesi 1941 yılında siyasi sığınmacı olarak Amerika'ya gelmiştir. Robert Brenner'e göre, Wood'un anne ve babasının Letonyalı ve Yahudi Sosyalist Partisi'ne üye oluşlarıyla birlikte sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmalarının, Wood'un siyasal ve entelektüel fikirlerinin oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur (<https://www.marxists.org/history/etol/newspape/atc/4598.html>, 24 Ocak 2019'da erişildi). Wood da, Christopher Phelps (1999: 76)'e verdiği röportajda, solcu bir ailenin içinde yetiştiğini, annesinin çalışma hayatından dolayı zamanının çoğunu büyük amcasıyla geçirdiğini ve onun düşüncelerinden etkilendiğini ifade etmiştir. Yazar, aynı görüşmede, öğrencilik hayatında yaşadığı olaylar ve katıldığı hareketlerin de düşüncelerini şekillendirdiğini belirtmiştir.

Wood, lisans derecesini 1962 yılında Kaliforniya Üniversitesi'nde (Berkeley) Slav Dili alanında aldıktan sonra, doktora derecesini de aynı üniversitede (Los Angeles) 1970 yılında Siyaset Bilimi alanında almıştır. Yazar, entelektüel gelişiminde önemli bir etkisi olan Toronto York Üniversitesi'nde (Kanada) siyaset bilimi profesörü olarak uzun yıllar çalışmıştır (Abele, Comniel ve Meiksins 2016: 321).

Marksizmin Batı'daki önde gelen çağdaş temsilcilerinden biri olan Wood, 73 yıllık hayatında bir dolu eser bırakmıştır. Bunlar arasında, ikisini ilk eşi Neal Wood (1922-2003) ile birlikte yazmış olduğu 11 kitabı ve *New Left Review*, *Socialist Register*, *Montly Review* gibi birçok uluslararası dergide yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. (Bu çalışmaların tam listesine EK 1'de ulaşılabilir.) Wood, aynı zamanda bu dergilerin

bir kısmında editörlük de yapmıştır. Yazarın erken dönem yazılarının odak noktasını demokratik politik düşünce oluşturmuştur (Abele, Comniel ve Meiksins 2016: 322). Bununla birlikte, çalışmalarına bütün olarak bakıldığında, ilgi alanının genel olarak sosyal ve siyasal düşüncelerin antik çağlardan modern döneme uzanan süreçteki gelişimini, özel olarak ise modern kapitalizmin evrimi, sınıfların tarihsel gelişimi ve çağdaş Marksist düşüncüyü içerdiğini tespit edebilmek mümkündür (Patriquin 2012: 1). Wood, bir siyaset bilimci olmasının yanı sıra, çoğu Marksistte görüldüğü gibi, akademik ve entelektüel çalışmalarını kapitalizmi alaşağı etme motivasyonu ile sürdürmüştür.

Wood'un çalışmaları çok fazla ses getirmiş, birçok dile çevrilmiş ve ödüllere layık görülmüştür. Bunlardan en önemlisi, post-Marksizme karşı eleştiri niteliği taşıyan *The Retreat from Class: A New "True" Socialism (1986)* (Sınıftan Kaçış: Yeni "Hakiki" Sosyalizm) adlı kitabına, gördüğü ilgi ve yaptığı etki nedeniyle 1988 yılında verilen *Isaac Deutscher Memorial Prize* ödülüdür. Bu eserde Wood, "toplumsal üretim ve tarihsel değişimde sınıf ve sınıf mücadelesinin belirleyiciliğini reddederek toplumun farklı söylem ve pratiklerden oluşan parçalı bir çokluk olduğunu iddia eden ve siyasal strateji olarak da radikal demokrasi mücadelesini vaz eden yeni 'hakiki' sosyalizmi" (Sümer 2016, https://www.gelenek.org/ellen-meiksins-woodun-ardindan#footnoteref1_uonoh24, 24 Ocak 2019'da erişildi) eleştirme yoluna gitmiştir. Gamble (1987: 114)'a göre, Wood'un bu kitaptaki asıl amacı, Marksizmi terk etmiş ve yeni demokrasi ve sosyalizm kavramları geliştirmiş olanlara karşı durmak olmuştur. Blackledge (2012: 270) ise, kitabı post-Althusserci sosyalistlerin eleştirisi olarak görür.

Wood, bazı kitaplarını, daha önce yayınlamış olduğu yazıları gözden geçirip, bunlara ekleme ve çıkartmalar yapmak suretiyle yayımlamıştır. Bunlar arasında, örneğin, *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism¹ (1995)*, *Empire of Capital (2003)* (Sermaye İmparatorluğu) gibi kitapları bulunmaktadır. 1986 yayımlanan Sınıftan Kaçış kitabında ise, 1983 yılında *Socialist Register*'de yayımlanan *Marxism Without Class Struggle* (Sınıf Mücadelesi Olmadan Marksizm) adlı

¹ Türkçeye "Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması" şeklinde çevrilmiştir.

makalesinden fazlaca yararlandığını görmekteyiz.² Yazar, aynı kitapta, *A Chronology of the New Left and Its Successors, or: Who's Old-Fashioned Now?* (Yeni Sol'un ve Haleflerinin Bir Kronolojisi ya da: Şimdi Kim Demode?), *The Separation of the 'Economic' and the 'Politic' in Capitalism* (Kapitalizmde Ekonomi ve Politikanın Birbirinden Ayrılması), *The Politics of Theory and the Concept of Class: E.P. Thompson and his Critics* (Teorinin Siyaseti ve Sınıf Kavramı: E.P. Thompson ve Onun Eleştirileri), ve *Marxism and the Course of History* (Marksizm ve Tarihin Rotası) gibi bazı makalelerine de yeri geldiğinde atıfta bulunmaktadır.

Blackledge (2012: 258), Wood'u, Robert Brenner ile birlikte, "hem ortodoks tarihsel maddecilikle hem de post-Marksist idealizmle ilişkili tuzaklara düşmekten kaçınan devrimci bir tarihsel maddecilik yorumunu geliştirme ve savunma çabası göster[en]" şahsiyetler olarak tanımlamıştır. Ona göre, her iki isim de birbirlerinden bağımsız olarak imza attıkları bir dizi çalışmayla, toplumsal teoriye geniş kapsamlı ve özgün katkılar sağlamış; bunun yanı sıra, bu alanda kendilerinden sonra gelen birçok ismi etkilemişlerdir. Wood, bu kapsamda, Fransız Marksist Guy Bois'in Brenner'ın bir çalışmasında izlediği yaklaşıma atfen kullandığı "siyasal Marksist" yakıştırmasını benimseyerek, Brenner'ın ve kendisinin bu şekilde adlandırılmaktan memnuniyet duyduğunu ifade eder. Wood'a göre, siyasal Marksizm, Bois'in iddiasında olduğu gibi "iradeci bir tarih anlayışını" değil, "basitçe, bir üretim tarzının *toplumsal* bir fenomen olduğu ilkesini ciddiye [alarak]', Marksizmin önceki mekanik sürümlerinin zaaflarını alt e[den]" bir yaklaşım getirmektedir (Blackledge 2012: 259).

Bu çerçevede, Wood'un külliyatı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Blackledge'in de tespit ettiği gibi, onun çalışmalarının ilk yönünün, kendi Marksizm anlayışı ile geleneksel Marksist yaklaşım arasında bir ayrım koymak olduğu söylenebilir. Blackledge (2012: 259), siyasal Marksizmin öncelikle "Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'ya önsözde ana çizgileriyle tanımladığı tarihsel dönüşüme ilişkin klasik Marksist modeli redde[tiğini]" ifade etmiştir. Wood ve Brenner, bu modele alternatif olarak, "tarihte açıklayıcı önceliğin üretim ilişkilerindeki değişikliklere veril[diği]" kendi modellerini getirmişlerdir (Blackledge 2012: 259).

² Hem makalede hem de çevrilmiş kitabında ortak olan kısımlarda makalenin kendisine atıfta bulunmayı uygun buldum.

Wood'a göre, siyasal Marksizmin bu kapsamdaki temel özelliği, "Edward Thompson'un temel/üst yapı mecazının kabalaştırılmasına getirdiği eleştiri ile Brenner'in kapitalist gelişime ilişkin alternatif yorumunu birleştir[ererek]"; teleolojik olmayan bir Marx okuması getirmek olmuştur (Blackledge 2012: 259). Blackledge, Wood'un bu yönelimi ardındaki gerekçeyi şu şekilde tespit etmiştir (Blackledge 2012: 259):

"Wood'un öne sürdüğüne göre, tarihte açıklayıcı önceliği üretici güçlerin gelişimine atfeden ortodoks Marksist tez, yalnızca kapitalist üretim tarzına has olan özel bir akılcılığın insan doğasının bir yapıtaşı olduğunu farz eder. Bunun sonucu olarak, ortodoks modelde kapitalist akılcılık, hem geçmişi bilmemizin önünde bir engel hem de geleceğe ilişkin sosyalist umutları gerçekleştirmemizin önünde bir duvar işlevi görecektir. Dolayısıyla, insanlık tarihi kapitalist akılcılığın salıverilmesine giden bir süreç olarak okunursa, o zaman bilimciler kapitalist akılcılığın özgüllüğünü anlayamayacaklar ve siyasetçiler, onu aşma olasılığını kavrayamayacaklardır."

Wood, bu çerçevede, birçok ortodoks Marksistin Marx'ın temel/üst yapı kavramsallaştırmasını "toplumsal yapı alanında... katı bir belirlenimciliğe indirgediklerini", böyle bir yaklaşımla ise tarihsel gelişmelerin hakkında yorumlanamayacağını iddia etmektedir (Blackledge 2012: 260). Ona göre, bir başka Marksist, Edward Thompson, bunu aşmanın yolunu *The Making of the English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu) başlıklı çalışmasında sunmuştur. Bu doğrultuda izlenmesi gereken yol, toplumsal süreçleri "ekonomik", "siyasal" ya da "kültürel" alanlar olarak ilkinin diğerleri üzerinde otomatik bir belirleyicilik arz ettiği, birbirinden ayrı "bölgesel alanlar" olarak değil, hepsinin birbiriyle iç içe geçtiği bir bütünlük olarak incelemek olmalıdır (Blackledge 2012: 260). Bu yaklaşıma göre, "temel... sırf ekonomik değildir, mekânsal olarak ayrı bir üstyapıya havale edilemeyen hukuksal-siyasal ve ideolojik biçimleri ve ilişkileri de beraberinde getirir ve onlarda cisimleşir" (akt. Blackledge 2012: 260).

Wood'un çalışmalarının diğer yönü ise, bilhassa 1970'lerden itibaren yükselen ve kendilerini Marksist yazın içerisinde saymakla birlikte, ona göre, Marksizmden açık

bir kopuşa karşılık gelen post-Marksizm ve Yeni Hakiki Sosyalizm gibi düşünsel yönelimlerin eleştirisi üzerine kuruludur. Bu yönelimlerin ortak noktası, Wood'a göre, özel olarak, “günümüzde endüstriyel işçi sınıfının sayısındaki düşüşle birlikte sınıfın siyaset sürecini belirleme hususundaki maddi öneminin azaldığına” dair vurguları, daha genel bir çerçevede ise, “sınıf ve siyaset arasındaki varsayılan yakın ilişkiyi sorgulamaya açmaları” olmuştur (Coates 2016, <https://newpol.org/ellen-meiksins-wood-marxist-who-put-class-center-her-analysis>, 24 Ocak 2019'da erişildi). Wood, bu bağlamda, temellerinin Althusser ve Poulantzas'la atıldığını öngördüğü bu yönelimlerin temel karakteristiklerini tartışmaya açarak, klasik Marksizmden ayrıldıkları noktaları açığa çıkarmaya çalışırken; bunun yanı sıra, Marx'ın özgün kuramına bağlı kalarak, sınıfın merkeziliğini günümüzde dâhi koruduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın bu kısmında, sınıf teması ekseninde, Wood'un genel hatlarıyla bu düşünsel yönelim üzerine tartışmasından başlayarak, sonrasında, sırasıyla Poulantzas, Laclau ve Mouffe, Hindess, Hirst, Jones, Kitching, Bowles ve Gintis gibi yazarların fikirlerine yönelik eleştirileri ele alınmakta; son kısımda ise, Wood'un sınıf kuramına dair genel bir değerlendirmeye girişilmektedir.

3.1. “Yeni Hakiki Sosyalizm” Eleştirisi

“Yeni hakiki sosyalizm”, Wood'un çeşitli kitaplarında doğrudan ya da örtük biçimde eleştirdiği ve sınıf konusunu ele alma biçimleri açısından sosyalizmden bir sapma olarak değerlendirdiği ideolojik yönelimlerin başında gelmektedir. Bu kavramın esin kaynağı, *Alman İdeolojisi*'nde kendilerine “hakiki sosyalistler” adını veren bir grup “sol Hegelci'ye” eleştiriler yönelten Marx ve Engels'dir (Adaklı 2001: 13). Marx ve Engels, bahsedilen kitabın ilgili bölümünde, yaşadıkları dönemde kendilerine “hakiki sosyalistler” diyen kimi yazarların –ki bu yazarlar Alman, Fransız ve İngiliz komünistlerinin düşüncelerini alıp Alman idealist felsefi düşüncesiyle birleştirmişlerdir– ortaya çıktığını söyleyerek, bunlara dair şu tespitlerde bulunmuşlardır (Marx ve Engels 2013: 393-94):

“Yurtdışındaki komünist yazını gerçek bir hareketin ifadesi ve ürünü olarak değil –tıpkı Alman felsefi sistemleri hakkında düşündükleri gibi– ‘saf düşünce’

yoluyla geliştirilen tamamen teorik çalışmalar olarak görüyor[lar]... Onlar [yani, hakiki sosyalistler], bu yazar parti temsilcilerinin bazılarının yanlısamalarını, sanki söz konusu olan, belirli bir sınıfın ve çağın ihtiyaçları değil de en ‘akılcı’ toplum düzeniymiş gibi safiyane bir biçimde olduğu gibi kabul ediyorlar... Komünist sistemleri, eleştiri ve polemik yazılarını, çıplak ifadesi oldukları gerçek hareketten koparıyor ve onları Alman felsefesiyle keyfi bir bağlamda yerleştiriyorlar. Belirli tarihsel yaşam alanlarının bilincini bu yaşam alanlarından koparıp hakiki, mutlak, yani Alman-felsefi bilinciyle kıyaslıyorlar. Büyük bir istikrarla bu belirli bireylerin ilişkilerini, ‘İnsan’ın ilişkilerine dönüştürüyor; bu belirli bireylerin kendi ilişkileri üzerine düşüncelerinin onların ‘İnsan’ üzerinde düşünceler olduklarına yoruyorlar.”

Bu kapsamda, Marx ve Engels (2013: 394-95), hakiki sosyalistleri, “Almanya’da gerçek, tutkulu, pratik parti mücadelelerinin olma[dığı] bir dönemde” ortaya çıkan, ancak sonrasında komünist partinin çalışmaya başladığı zamanda dahi fikirlerini “gerçek parti çıkarlarını söz konusu etmeden” savunan, “yazınsal bir hareket” olarak tanımlamışlardır.

Bu eleştiri noktasını olduğu gibi benimseyen Wood (2011: 20) da, 1980’li yıllardan itibaren “sınıfı ve sınıf mücadelesini sosyalist projeden neredeyse tamamen kopar[arak]” yürütmeye çalışan ve solda gittikçe daha çok yaygınlaşan yönelimleri, “hakiki sosyalizmin yeniden canlandığı” göndermesiyle, “yeni hakiki sosyalizm” (bundan sonra kısaca YHS) olarak tanımlamıştır. Yazar, “Marksist ‘ekonomizmi’ ve ‘sınıf indirgemeciliğini’ redde[derek]... sosyalizm mücadelesinde işçi sınıfının hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip olamayacağını” varsayan bu akımın, en önemli özelliği olarak ideoloji ve politikayı sınıftan ve toplumdaki koparıp özerkleştirmesi olarak görür (Wood 2011: 20). Böylelikle, YHS’ler, sosyalist hareketin “kaba maddeci sınıfsal çıkarlar” yerine, “‘evrensel insan değerlerinin’ akılcı çekiciliği... ve sosyalist düzenin akla yatkınlığı[na]” dayanmasını savundukları (Wood 2011: 20) ölçüde, gerçekten de Marx ve Engels’in “hakiki sosyalistlerini” hatırlatmaktadırlar.

Wood, YHS'nin mekânsal olarak Kıta Avrupası'nda ortaya çıktığını ifade ederken, bu hareketin gelişme dönemi olarak da 1976-1985 yılları arasını işaret etmiştir. Yazar, YHS'yi “Komünistler'den işçi Partilerine değin uzanan oldukça geniş bir sosyalist yelpazeyi bağrında toplamış ve Atlantik'in her iki yakasında da yandaş bulmuş” bir akım olarak tanımlarken; bu akımın takipçileri arasında, “siyaset ve iktisat kuramcıları, ideoloji ve kültür çözümlemecileri ile tarihçiler[in]” bulunduğunu belirtmiştir. (Wood 2011: 20-21). Fikirsal öncülüğünün Althusser ve Poulantzas'a kadar geri götürülebileceğini düşünen Wood (2011: 28), bu kapsamda, akımın güncel savunucuları arasında Ernesto Laclau, Barry Hindess, Paul Hirst ve Gareth Stedman Jones gibi isimlerin öne çıktığını söylemiştir (Wood 2011: 20). Öngen (2014: 28) de bu isimleri, “sınıf dışı devrimci öznelerin varlığını öne sürenler” şeklinde tanımlamaktadır. Wood (2011: 20-21) bu isimlerin dışında Gavin Kitching'i de, sosyalizme geçişe dair ortaya attığı kimi savlar açısından bu gruba yakın görmüştür.

Wood'un YHS tanımlamasına yönelik en önemli tartışmalardan biri, bu akımla yaklaşık aynı döneme (1980'ler) denk düşen, “yeni revizyonizm” arasındaki benzerliklerdir. Miliband (1985: 6)'a göre, yeni revizyonizm akımı, 2. Dünya Savaşı sonrası İngilteresinde, 1950'lerdeki Hugh Gaitskell'in İşçi Partisi'nin yenilgisinin ardından ortaya çıkan ikinci revizyonizm dalgasıdır. Ona göre, İngiltere'deki yeni revizyonizm dalgasının ardında birçok uluslararası gelişmenin etkisi bulunsa da, kırılma noktası Thatcher hükümetinin neden olduğu travmadır (Miliband 1985: 6). Yazar, “farklı jenerasyonlardan, geleneklerden, partilerden ve hareketlerden insanları” biraraya getiren bir “düşünce tayfı” (*spectrum of thought*) olarak tanımladığı bu “eğilimi” (*tendency*) benimseyenlerin çoğunun ortak noktasının, “Marksist teori ile sosyalist varsayım ve pratikleri tümünden sorgulamaya başlamış olmaları” olduğunu belirtmektedir (Miliband 1985: 6). İngiltere'de 70'lerin sonlarından itibaren İşçi Partisi ile işçi sınıfı arasındaki ilişkinin zayıflamasıyla birlikte ayyuka çıkan bu eğilime gerekçe olarak ise, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıflarının devrimci rolü üstlenmemeleri, örgütlerin amaçlarının sınırlı kalması, işçi sınıfının “evrensel sınıf” konumuna gelememesi gibi nedenler gösterilmektedir (Miliband 1985: 8-10). Gamble (1987: 114) da, bu tespitleri onayarak, bu akımın ana özelliğinin, ideoloji ve politikanın sınıf ve sınıf ilişkilerinden özerk olduğu varsayımına dayanması olduğunu ifade etmiştir. Gamble (1987: 113), bu

nedence, YHS ile yeni revizyonizmin örtüştüğünü, hatta bu akımın daha önceden yeni revizyonizm olarak adlandırıldığını iddia etmiştir.

Wood (2011: 21) da, her iki akımın “büyük ölçüde özdeşleştirilebilir” olduğunu kabul etmekle birlikte, aralarında birkaç farkın bulunduğunu iddia etmiştir. Bu farklılardan biri, yeni revizyonizmin –her ne kadar onun bir parçası olduğunu iddia etse de– “Marksist geleneğin temel öncüllerini reddetme[si]” dolayısıyla, bu gelenekten “esaslı şekilde kopmuş olmasıdır” (Wood 2011: 21). Wood (2011: 21-22), bunun yanı sıra, yeni revizyonizmi, “bir takım siyasi ilkeleri paylaşan”, ancak kendi içerisinde çeşitlilik de içeren ‘bir düşünce yelpazesi’” olarak tanımlarken; bunun temel taşlarından birinin, sınıf siyaseti yerine, “yeni toplumsal hareketler’ce yürütülen “demokratik mücadelelere” ağırlık verilmesi” olduğunu ifade etmiştir. Wood (2011: 22), bu çerçevede, “YHS’ye göre, bu siyasal ilkeler[in], toplumsal gerçekliğin ya da en azından, bu gerçekliği açıklamak için kullanılacak kuramsal aygıtın baştanbaşa yeniden değerlendirilmesini gerektir[diğini]” belirtir. YHS savunucuları arasında “yeniden yorumlama yönündeki bu kuramsal çabaya en çok katkıda bulunmuş olanlar” ise, ona göre, yeni revizyonist yelpazenin genellikle en sağında yer al[anlardır]” (Wood 2011: 22). Wood (2011:26), bu çerçevede, YHS’nin, “büyük ölçüde, bayağı, bayat sağ kanat sosyal demokrat çarelerin başka bir şekilde tekrarlanmasından ibaret” olduğunu altını çizmiştir.

Wood, bu noktada, tüm takipçiler tarafından aynı biçim ve şiddette savunulmasa da, YHS’nin temel ilkeleri olarak tanımladığı belirli prensiplerin tespit edilebileceğini ifade ederek, bu prensipleri şu şekilde sıralamıştır (Wood 2011: 22-25):

“1) İşçi sınıfı, Marx’ın umduğu gibi, devrimci bir hareket yaratmamıştır. Yani, bu sınıfın ekonomik durumu, bu duruma tekabül edeceği düşünülen siyasi bir güce yol açmamıştır.

2) ...[E]konomi ile politika arasında zorunlu bir tekabüliyet... bulunma[maktadır]... [Yani, İ]deoloji ve politika, ekonomik (sınıfsal) ilişkilerden... özerktir; ve *a posteriori* olarak siyasal terimlere tercüme edilebilecek “ekonomik” sınıf çıkarları diye bir şey yoktur.

3) ...[İ]şçi sınıfı ile sosyalizm arasında hiçbir zorunlu ya da ayrıcalıklı ilişki... bulunma[maktadır]... [Hatta] işçi sınıfının sosyalizmde hiçbir “temel çıkar”ı... yoktur.

4) Bu nedenle, sosyalist bir hareketin oluşumu, ilke olarak, sınıftan bağımsızdır ve ekonomik (sınıfsal) koşullardan az çok özerk olan bir sosyalist politika inşa edilebilir...

5) Sınıfsal bağlantıları ya da aralarındaki karşıtlıklar ne olursa olsun, tamamen ideolojik ve siyasal bağlarla birbirine bağlanabilen ve harekete geçirilebilen çeşitli ‘popüler’ (halktan, çev.) öğelerden kurulmuş bir siyasal güç, ideolojik ve siyasal düzlemlerde oluşturulup örgütlenebilir.

6) Sosyalizme uygun düşen hedefler, sınıfsal çıkarlar açısından tanımlanan dar maddi amaçlar değil, sınıfı aşan evrensel insan ereklidir. Özerk ideolojik ve siyasal düzlemlerde, bu hedefler, maddi sınıfsal durumları ne olursa olsun, çeşitli kesimleri gözetebilir.

7) Özellikle de sosyalizm mücadelesi, eşitsizliğin ve baskının birçok biçimine karşı çeşitli direnişleri bir araya getiren “demokratik” mücadelelerin oluşturduğu bir çoğulluk olarak kavranabilir. Aslına bakılırsa, belki sosyalizm kavramının yerine “radikal demokrasi” fikrinin geçirilmesi bile mümkün olabilir. Sosyalizm, liberal demokrasinin az çok doğal bir uzantısıdır; ya da en azından, ileri kapitalist toplumlarda, sınırlı biçimde de olsa var olduğu şekliyle “demokrasi”, ilke olarak “belirlenmemiştir ve sosyalist demokrasiye uzanabilir.

8) ...[S]osyalizmin evrenselci ve rasyonel söylemine başkalarından daha duyarlı... [olan ve] dar maddi... çıkarlardan farklı olan evrensel insan değerlerine bağlanmaya başkalarından daha yatkın... [olan] insanlar sosyalist hareketin doğal tabanını oluştururlar.”

Wood (2011: 23-24), böylelikle, YHS’yi, sosyalist hareketin sınıfla olan bağıını, “kökenleri belirsiz bir ideolojiden kaynaklanması dışında ayırt edilebilir hiçbir kimliği olmayan bir halk ittifakı” kurabilmek pahasına kopardığı ölçüde, tarihsel materyalizmi reddeden bir proje olarak tanımlamaktadır.

Wood, gelişim dönemi olarak 1976-1985 yılları arasını işaret ettiği ve Althusser'den Poulantzas'a, oradan da Laclau'ya vardığını düşündüğü bu çizginin arka planında, Maoizm'den Avro-komünizme uzanan bir rota olduğu tespitinde bulunmuştur (Wood 2011: 28). Yazar, Milliband'a atıfla, bahsedilen dönemde ilgili çevrelerde böyle bir hareketin ortaya çıkışının arkasında, Avro-komünizme dair umutların sönmeye başlamasının, yeni toplumsal hareketlerin baş göstermesinin, işçi sınıfının artık köklü değişiklikler gerçekleştiremeyeceğine dair düşüncelerin artmasının ve Marksizmin genel bunalımın bulunduğu belirtmektedir (Wood 2011: 28-29).

Bunlara ek olarak, bu yıllarda özellikle İngiltere ve Birleşik Devletler'de “Yeni Sağ”ın gelişme göstermesi de nedenlerden bir diğeri olarak sayılabilir –YHS, bununla birlikte, hem Yeni Sağ'a tepki olarak hem de Yeni Sağ'ı doğuran nedenlere karşı bir tepki olarak doğmuştur (Wood 2011: 29). Buna göre, yeni sağ, ekonomik liberalizmle muhafazakârlığı harmanlamayı amaçlayan bir düşünce hareketi olarak ekonominin serbestleştirilmesini savunurken, devlet gücünün merkezileştirilmesini öngören otoriter eğilimlere bir tepki olarak Batı dünyasında 1970'lerde ortaya çıkmıştır (Güler 2012: 151). Bu görüşün etki sahasını genişletebilmesi ise, ekonominin hükümet tarafından müdahale yapılmaksızın en iyi şekilde işleyeceğine dair düşünceleri paylaşan, dönemin önde gelen siyasetçilerinden ABD Başkanı Ronald Reagan ve İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın uyguladığı politikalar sayesinde olmuştur.

Wood (1996: 21)'a göre, başlangıç noktası olarak 1970'lerin alındığı bahsedilen dönem, “enformasyon çağı” olarak tanımlanabilecek, yeni bir döneme karşılık gelmektedir. Bu, aynı zamanda, yetmişli yılların başındaki öğrenci ayaklanmalarının, işçi sınıfı militanlığının ve sosyalist devrim umutlarının yeniden yeşerdiği bir “yenileme dönemi” olarak da tarif edilebilir (Wood 1995: 23). Son yıllarda ortaya çıkmış olan entelektüel yönelimleri –post-Marksizm, post-yapısalcılık vb.– “postmodernizm” çatısı altında toplayan Wood (2001: 12), bu çerçevede, bu yönelimlerin '68 kuşağına ve öğrenci hareketlerine çok şey borçlu olduğunu düşünmektedir.

Bahsedilen dönem, aynı zamanda, Avro-komünizmin de gelişme gösterdiği bir sürece tekabül etmektedir. Avro-komünizm, Avrupa'da siyasi ve ekonomik açıdan

kırılmaların yaşandığı bu dönemde, sol kulvarda ortaya çıkan düşünsel yönelimlerden biri olarak tanımlanabilir. Teorik arka planında Gramsci'nin el yazmalarının bulunduğu ortak bir görüştür. Heywood (2012: 120), Avro-komünizmi, “Marksizmi liberal demokratik ilkelerle harmanlamaya çalışan, radikalizmi atılmış bir komünizm” şeklinde vasıflandırırken, Avro-komünistlerin devrimci düşünceye sahip olmadıklarını, “barışçıl, yasal ve demokratik” bir sosyalizmi benimsediklerini iddia etmektedir. Avro-komünizm, bu çerçevede, Marksizmin sınıf egemenliği kavramsallaştırmasını terk etmekle kalmamış, sınıf politikası yerine kitle demokrasisine önem verilmesi gerektiğini savunmuştur (Kaygalak 2001: 34). Bekmen (2012: 228)'e göre, İtalya, Fransa ve İspanya'daki komünist partilerde Bolşevik hâkimiyetinin sönükleşmesi, Sovyet Rusya'da Kruşçev'in Stalin'den sonra liderliğe gelmesi, Macaristan ve Çekoslovakya'da ise askeri müdahalelerin ortaya çıkışı, Avrupa'da Avro-komünizmin ortaya çıkışına alan hazırlamıştır. Escalona (2017: 118-19) ise, Avro-komünizmin doğuşunu, komünizmin uluslararası arenada geçirdiği değişimler ile Avrupa'da meydana gelen direniş ve işçi itaatsizlikleri, öğrenci ayaklanmaları, feminist, ekolojik talepler gibi başkaldırılarla ilişkili görmektedir.

Wood ise, YHS'nin ortaya çıkışıyla bağlantılı gördüğü Avro-komünizmin gelişiminin anlaşılabilmesi için tarihsel olarak daha geniş bir zaman dilimini göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, bir kısım Marksistin Marksizmin temel ilkelerinden uzaklaşması, sınıfları ortadan kaldırmak için siyasal iktidarın ele geçirilmesi gerektiği ve zamanla bu mücadelenin amacından sapıp araç olarak görülmeye başlanması gibi faktörler, bu açıdan önem arz etmektedir (Wood 1983: 241). Wood (1983: 245-46)'a göre, Avro-komünist partiler sosyalizme ulaşabilmek için halk mücadeleleri yerine, siyasi iktidarın demokratik ilkelerle değişimini öngören seçimlere bel bağlamaktadırlar. Dolayısıyla, Marksizmin bu biçimi, Avro-komünizme yaklaştığı ölçüde devrimci niteliğinden uzaklaşmıştır.

Wood, bu çerçevede, genel olarak Batı Marksizminde, özel olarak ise Avro-komünizmin gelişmesinde, Althusser'in fikirlerini temel alan post-Althusserci geleneğin etkili olduğunu kabul etmektedir. Ona göre, Avro-komünizmin iki kurucu fikri, post-Althusserci yazarlarca ifade edilmiştir: “burjuva demokratik biçimlerinin genişletilmesi

yoluyla sosyalizme geçiş anlayışı ve daha esas olarak, sınıflar arası ‘halk’ ittifakı” (Wood 2011: 45). Bu doktrinin devlet, sınıf, ideoloji üçlemesi etrafında yenilikler, “yeni formüller” getirdiği su götürmez gerçektir. Wood (2011: 45), bunu en açık şekilde şöyle özetlemiştir: “tarihsel öznenin yeniden tanımlanması, üretim ilişkileri ve sömürünün toplumsal yapının merkezinden ve sürecinden uzaklaştırılması.” Örneğin, sınıf hegemonyası ile sınıf baskısı arasındaki ilişkiye odaklanan Althusser’in devletin ideolojik aygıtları kuramı bunun en iyi örneklerindedir. Wood, Althusser’den etkilendiğini düşündüğü Poulantzas’ın yazılarında da benzer fikir örüntülerinin savunulduğu üzerinde durduğundan, bu kısımda onun Poulantzas’a dair getirdiği eleştirilerin ayrıntılı bir incelemesine girişmek yerinde olacaktır.

3.2. Nicos Poulantzas’ın Sınıf Kuramına Yönelik Eleştiriler

Wood, *Sınıftan Kaçış* kitabının iki bölümünde Poulantzas’ın fikirlerini genişçe değerlendirirken; onu Avro-komünizmin “son büyük habercisi” olarak tanımlayarak, YHS’ye özgü bazı temaların Poulantzas’ın bilhassa ileri döneminde yazdığı eserlerinde parça parça da olsa bulunabileceği iddiasını dilegetirmiştir (Wood 2011: 74). Wood’a göre, Poulantzas’ın erken dönem çalışmalarında, daha ziyade, o yıllarda popüler bir akım olan Maoizmin etkileri görülmektedir. Wood (1983: 248), Poulantzas’ın 1968’de yazdığı *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (SİVTS) adlı eserini, “ekonomizm” saldırısı olarak değerlendirir ve bunu da Maoizmin temel özelliği olarak görür. Adını Çin devriminin önde gelen liderinin adı olan Mao Zedong’dan alan Maoizm kavramı, uluslararası arenada yerini 1960’lı yıllardan sonra alsa da, 1970’lerde etkisini kaybetmiştir (Löwy, Dumenil ve Renault 2013: 113-14). Wood (2011: 57)’a göre, Poulantzas’ın 1970’te yayımladığı *Faşizm ve Diktatörlük*, onun en Maocu yapıtı olmuştur.

Wood, Poulantzas’ın Avro-komünizme kaymasının ise bu yılları takip eden süreçte gerçekleştiğini belirtmektedir. Ona göre, bu süreçte Poulantzas’ın Althusser’in fikirlerini benimsemeye başladığı söylenebilir. Wood, buna bir örnek olarak, bu dönemde Ralph Miliband’ın da içinde bulunduğu bir tartışmada, Poulantzas’ın

Althusser'in devletin ideolojik aygıtları görüşünü savunmasını vermektedir (Wood 2011: 50-51). Poulantzas, bununla birlikte, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları görüşünden de zamanla uzaklaşmıştır. Wood, bu kapsamda, Poulantzas'ın Avro-komünizme olan yönelişinin ilk izlerinin SİVTS'te ortaya çıktığını (Wood 2011: 54); yazarın Avro-komünizmi kuramsallaştırdığı eserinin ise 1974 yılında yayımladığı *Classes in Contemporary Capitalism* (Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar; ÇKS) kitabı olduğunu not düşer (Wood 2011: 71). Slattery (2012: 406) de, Poulantzas'ın bu süreçte Althusser'le birlikte Gramsci ve İngiliz Marksizminin de etkileriyle Avro-komünizme kaydığını belirterek, Wood'u onaylamaktadır.

Wood (2011: 57), Poulantzas'ın ÇKS ile birlikte "sınıfın belirleyici öğeleri olan üretim ilişkileri ve sömürünün saf dışı edilmesi" hususunda, sınıf kuramı açısından kayda değer bir dönüşüm geçirdiğini belirtmiştir. Poulantzas, ona göre, bu çerçevede, Althusserci "son kertede belirlenme" görüşünü, hem devlet kuramında hem de sınıfın oluşumunda üretim ve sömürü ilişkileri, yani ekonomi yerine siyasal yönün belirleyici olması şeklinde yorumlamaya başlamıştır. (Wood 2011: 56-57, 59).

Wood'a göre, Poulantzas'ın sınıf teorisine sağladığı en dikkat çeken katkı, bir önceki bölümde ayrıntılı biçimde ele alınan "yeni küçük burjuvazi" anlayışıdır. Poulantzas, buna geçmeden önce "yeni ücretli gruplar"ı tanımlamaya yönelik "orta sınıf kuramı"nı ortaya atar. Buna göre amaç sınıfları kaynaştırıp, sınıf mücadelesini tamamen ortadan kaldırmaktır (Wood 2011: 61). Bu gruplar, geleneksel küçük burjuva tüccarları, esnafları ve zanaatkârların yanında, Poulantzas'ın ücretli reklam ve banka çalışanları, büro ve hizmet işçileri, beyaz yakalılar ve üçüncül sektör işçilerini de dâhil ettiği "yeni orta sınıfları" ya da "orta tabakaları" kapsamaktadır (Wood 1983: 257). Böylelikle, yazarın işaret ettiği bu iki grup, işçi sınıfıyla birlikte "halk kitlelerini" oluşturmaktadır. Yani, klasik Marksizmdaki burjuva ve proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, Poulantzas'ta yerini iktidar bloğu ile halk ittifakı arasındaki siyasal karşılaşmaya bırakmıştır (Wood 2011: 59). Yukarıda da değinildiği üzere, Wood (2011: 60)'a göre "giderek, karşı karşıya gelen güçler, artık, sınıf mücadelesi içindeki sınıflar ya da hatta siyasal örgütler aracılığıyla mücadele eden sınıflar değil, parti-siyaset mücadeleleri içindeki siyasal örgütlerdir."

Bu bağlamda, Poulantzas –işin içine Fransız Komünist Partisi’nin, bundan sonra kısaca FKP, de dâhil olacağı tartışma– açısından sorun, “yeni ücretli gruplar”ın bundan böyle nerede konumlandırılacağı üzerinedir. FKP açıkça bu yeni grubun işçi sınıfına dâhil edilmesine karşı olmakla birlikte (Wood 2011: 61), bunların “sınıfsız ara katmanlar” (Wood 2011: 79) olarak da değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Bununla birlikte, Wood (1983: 258) ise, işçi sınıfı ile yeni küçük burjuvazi arasında yapılacak ayırımın, ilk etapta, üretken olan ve üretken olmayan emek arasındaki fark gibi algılanabileceğinin altını çizer. Oysa Wood (2011: 65)’a göre, Poulantzas’ın bu yeni grubu, sömürülmeleri açısından burjuvaziden, *ideolojik* etmenler nedeniyle de işçi sınıfından ayrılır. Dolayısıyla, yeni küçük burjuvazinin bir sınıf olarak oluşumunda, tam da bu ideolojik bölünme baz alınıyor görünmektedir (Wood 1983: 260). Yani, Poulantzas’ın yaptığı, sömürü ilişkilerini artık belirleyici olmaktan çıkarmış olmasıdır (Wood 2011: 67). Bu ise Wood’a göre kabul edebilecek bir husus değildir.

3.3. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’nun Sınıf Kuramına Yönelik Eleştiriler

Wood, *Sınıftan Kaçış* kitabında da ayrı bir bölüm olarak ele aldığı, “İdeolojinin ve Politikanın Özerkleştirilmesi” hususunda, bilhassa Laclau’nun 1977 yılında yazdığı *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism* (Türkçeye İdeoloji ve Politika olarak çevrilmiştir, bundan sonra kısaca İVP) adlı kitabı baz alarak, çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Wood’a göre, Laclau bu kitapla Marksist ideoloji teorisine kayda değer yenilikler getirmiş olmakla birlikte (Wood 1983: 264); kitabın yazarın sınıf kuramı açısından esas önemi, ideolojinin iktisadî süreçten özerkleştirilmesi yönünde atılan ilk büyük adım olmasıdır (Wood 2011: 76). Bu açıdan, İVP, Wood (2011: 75)’a göre, “sınıftan özerk şeyler olarak kavranan ideoloji ve “söylem”in ana tarihsel belirleyiciler haline getirilmesiyle, politika[yı ve ideolojiyi] kesin olarak sınıftan koparm[ıştır].”

Wood, Laclau’nun sınıf yaklaşımının eleştirisine dair bir giriş niteliğinde, öncelikle Avro-komünizmde “orta kesimler”e verilen önemle Laclau’nun görüşleri

arasındaki paralellik üzerinde durmuştur. Wood, bu açıdan, Laclau'nun sınıf ittifakları yaklaşımını, “FKP'nin ücretli sınıfsız ara katmanlar kuramı” ve “Poulantzas'ın yeni küçük burjuvazi kuramı” ile benzer görmektedir. Ona göre, her üç kuram da “üretim ve sömürü ilişkileri ile sermaye ve emek arasındaki doğrudan karşıtlığı, Marksist kuram ve pratiğin merkezinden şöyle ya da böyle uzaklaştırmaya dayanmaktadır” (Wood 2011: 80). Yazar, bununla birlikte, Laclau'nun bu yaklaşımı Poulantzas'tan bile ileriye götüren kişi olduğunu da ekler. Wood (2011: 77), bu çerçevede, Laclau'nun orta kesimi kazanma uğruna verilecek savaşın ideolojik ve siyasal alanda olması gerektiğine yönelik vurgusunu göstermesi ve onun “sınıf ittifakları” stratejisinin temellerini vermesi açısından yazardan şu alıntıyı yapmıştır (Laclau 1998: 153-154):

“Avrupa işçi sınıfının etkisini arttırmakta olduğu ve mücadelesini, orta sınıfların ideoloji ve politik hegemonyası için, bir yarışma olarak giderek daha iyi algılanmasının zorunlu olduğu bugün, Marksizm için ideolojik pratiğin sınıf indirgemeciliğinin son izlerini de bir tarafa atacak özenli bir teorisini geliştirmek her zamankinden daha fazla gereklidir.”

Bu pasajla Laclau'nun Marksizmin ideoloji kuramına farklı bir yorum getirdiğini düşünen Wood, böylelikle, “orta kesimler”i belirleme sorununa onun da dâhil olduğunu ifade etmiştir (Wood 2011: 78). Wood, Laclau'nun analizinde sınıfın saflığını koruduğunu ama tarihsel önemini yitirdiğini düşünür ve Laclau'nun “yeni küçük burjuvazi”yi işçi sınıfının fraksiyonu olarak kabul ettiğini ekler (Wood 1983: 264). Bunun Marksist sınıf kavramına önemli bir yenilik getirdiğini düşünen Wood, Laclau'ya göre, klasik burjuva ile proletarya arasındaki sınıf savaşımının yerini, zamanla bu gruplar üzerinde yapılan ideolojik bir savaşın aldığı tespitinde bulunmuştur (Wood 1983: 265). Bu ise, önceki bölümde ifade edildiği gibi, Laclau için, halk kimliğinin sınıf kimliğinden önemli bir hale gelmesi anlamına gelmektedir.

Wood (1983: 265), böylelikle, Laclau'nun, ideolojiyi sınıfsal ilişkilerden koparıp, ideolojinin özerkliğini genişleterek bir ideoloji kuramı geliştirdiği tespitinde bulunmuştur. Sonuç olarak, Wood (2011: 80), Laclau'nun argümanını, “sınıfsal çelişkilerin ve mücadelelerin belirlediği ideolojik ifadeler ile başka çeşit çelişkilerin, en başta da “halk” (sınıfları aşan bir kategori) ve esasen devlet şeklindeki egemen bir

“iktidar bloku”nun karşı karşıya geldiği “halkçı demokratik” mücadelelerin yarattığı ideolojik ifadeler arasında bir ayrım” şeklinde özetlemektedir.

Wood, bu tespitinin ardından, Laclau’nun eşi Chantal Mouffe ile 1985 yılında yazmış olduğu *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (Hegemonya ve Sosyalist Strateji, bundan sonra kısaca HVSS) adlı kitabın değerlendirmesine girişmektedir. İkilinin Marx’ı yanlış anlayıp yorumladıkları iddiası, Wood’un eleştirilerinin genel çerçevesini çizmektedir. Wood (2011: 75-76)’a göre, bu kitap, “ideolojiyi toplumsal belirlemelerden koparmakla kalmayıp, toplumsal alanı ideoloji ya da “söylem” içinde bütün bütüne eriterek son ve kesin adımı” atmıştır. Yazar, ayrıca bu kitabın YHS’nin bütün özelliklerini barındırdığını da ekler.

Wood (2011: 77)’a göre, Laclau’nun İVP adlı yapıtında işçi sınıfı sosyalist projedeki önemini korurken, HVSS’de sosyalizm mücadelesindeki önemini yitirmiş ve yerini “nötr bir ideolojiyle kurulmuş bir halk ittifakının yürüttüğü, belirlenmemiş “demokratik” mücadele” almıştır. Böylelikle, HVSS ile birlikte, işçi sınıfı yerini “halka”, sosyalizm ise “radikal demokrasiye” bırakmıştır (Wood 2011: 83).

Wood (2011: 84)’a göre, bu yönelimin ardında, ikilinin Marx’ı hatalı yorumlamaları yatmaktadır. O, bunu ortaya koyması açısından, HVSS’den şu alıntıyı yapmaktadır (Laclau ve Mouffe 1992: 100):

“Üretici güçlerin geçmişteki gelişiminin sosyalizmi olanaklı kıldığı, gelecekteki gelişiminin ise zorunlu kıldığı³ bilindiğinde, Marksizme göre üretici güçlerin gelişmesi sosyalizme doğru ilerleyen tarihsel evrimde anahtar rolü oynar. Tarihsel misyonu yüksek ölçüde toplumsallaşmış ve gelişmiş üretici güçlerin mülkiyetini almak ve onları kolektif olarak yönetmek olan, gittikçe daha fazla sömürülen ve kalabalıklaşan bir proletaryanın oluşumunun kökünde üretici güçler vardır. Şimdiki durumda, kapitalist üretim ilişkileri bu üretici güçlerin

³ İtalik olan kısım Gerald A. Cohen’in Karl Marx’ın Tarih Teorisi kitabında Marx’tan alıntı yaptıktan sonra kendi düşüncesidir. “Üretken güçlerin geçmiş gelişimi, sosyalizmi olanaklı, gelecekteki gelişmeleri ise zorunlu kılar” (Cohen 1998: 239). Wood’da ikilinin Marx’tan değil de Cohen’den alıntı yaparak sözleri Marx’ın sözleriymiş gibi atfetmesine, “aracı kullanarak yorumda bulunma uygulamasını, Marx’la ilgili bütün değerlendirmelerin kararlılıkla sürdürüyorlar” (Wood 2011: 85) şeklinde yorumlar.

gelişmesinin önünde aşılmaz bir engel oluştururlar. Dolayısıyla burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki, genel bir üretici güçlerin gelişimi yasasını kapitalist üretim tarzına özgü gelişme yasalarıyla birleştiren ekonomik bir baş çelişkinin toplumsal ve politik ifadesidir. Bu görüşe göre, tarihin bir anlamı ve rasyonel bir alt tabakası varsa, bu, üretici güçlerin genel gelişme yasasından ötürüdür. Böylece ekonomi, nesnel fenomenler üzerine insan eyleminden bağımsız olarak etkide bulunan bir toplum mekanizması olarak anlaşılabilir.”

Wood (2011: 85) pasajdaki alıntıdan yola çıkarak, ikilinin, “üretici güçlerin ‘nötr’ oldukları... ve ‘nötr’ bir süreç içinde geliştikleri..., burjuva ve proletarya arasındaki karşıtlık gibi, proletaryanın da temelde teknolojik olan bu gelişme sürecinin yansısından başka bir şey olmadığı” gibi düşünceleri Marx’a atfetmelerinden yakınmaktadır. Oysaki yazar, üretici güçlerin gelişimi hususundaki bu hatalı yorumun, sadece Kapital’in ilk cildinin dikkatli okunması durumunda bile geçersiz kalacağını ve böyle bir yorumun “cahillik” (Wood 2011: 88) ve “mantık hatası” (Wood 2011: 90) olduğunu iddia etmektedir.

Bu çerçevede, ikilinin demokratik anlayışlarının “muğlak ve belirlenmemiş” (Wood 2011: 102) olduğunu düşünen Wood, bunların “birleşik bir özne olan işçi sınıfının yürüttüğü sosyalizm mücadelesi yerine, “çoğul” bir öznenin yürüttüğü “radikal çoğulcu demokrasi” mücadelesi” taraftarı oldukları tespitinde bulunmuştur (Wood 2011: 95). Sosyalist politika ve sosyalizm mücadelesini yeniden formüle etmeye niyetlenen bu yönelim ise, Wood (2011: 197)’a göre, kaçınılmaz olarak, “bütün sınıfsal çıkar karşıtlıklarıyla ve aşılması gereken bütün engellerle birlikte sınıf mücadelesinin gerçekliğini de değiştir[eceği gibi], bu mücadelenin niteliğini ve koşullarını [da] dönüşüme uğrat[acaktır.]”

3.4. Diğer Yeni Hakiki Sosyalistlerin Sınıf Kuramlarına Yönelik Eleştiriler

Wood, Laclau ve Mouffe’nin çerçevesini çizdiği bu yönelimin, Paul Hirst ve Barry Hindess’in yanı sıra, Gareth Stedman Jones, Gavin Kitching, Samuel Bowles ve

Herbert Gintis gibi isimler tarafından geliştirilerek daha da ileri taşındığını belirtmiştir. Ona göre, Laclau ve Mouffe'nin post-Marksizm adı altında ortaya attığı ve diğer YHS temsilcilerinin ileriye götürdüğü, “tarihin ve politikanın *rastlantısallaştırılması*” olarak tanımlanabilecek söylemin ortak özellikleri şunlardır (Wood 2011: 109):

“Politikanın sınıftan koparılması; ekonomik olgularla politik olgular arasında karşılıklı ilişkinin bulunmadığının ortaya atılması; toplumsal olguların mantık yürütme (söylem) içinde eritilmesi; işçi sınıfının yerine, “söylem yoluyla kurulmuş” çoğul bir öznenin konulması; sosyalizmi kapitalizmden ayıran farklılıkları ve uzlaşmazlıkları kavramlarla ortadan kaldırmak amacıyla, “demokrasi”nin belirsiz, soyut ve yuvarlak bir anlam taşıdığı “demokratik” mücadeleler çoğulluğunun sosyalist mücadeleye egemen kılınması.”

Wood'un bu kapsamda fikirlerini eleştirdiği isimlerin başında, Paul Hirst ve Barry Hindess gelmektedir. Yazar, ikilinin *Pre-capitalist Modes of Production (1975)* (Kapitalizm Öncesi Üretim Tarzları, bundan sonra kısaca KÖÜT) kitabı ile aralarında bu ikilinin yanı sıra Antony Cutler ve Athar Hussain gibi isimlerin de bulunduğu, çok yazarlı, 2 ciltlik *Marx's Capital and Capitalism Today (1977-78)* (Marx'ın Kapitali ve Günümüzde Kapitalizm, bundan sonra kısaca MKVGK) kitabı üzerinden, Hirst ve Hindess'in görüşlerine eleştiriler yöneltmiştir.

Wood, Laclau ve Mouffe'de olduğu gibi, Hirst ve Hindess'in de Marx'ın kuramını hatalı biçimde yorumladıklarını; bu nedenle, işçi sınıfına bakışları açısından benzeri tutarsızlıklar sergilediklerini düşünmektedir. Şöyle ki, Wood (2011: 122), bu isimlerin, Marksist tarih anlayışını “üretici güçlerin nötr, özerk gelişmesi olarak” algıladığını ve “bu gelişmenin, üretim ilişkilerinde ve sonra da, buna karşılık olarak, üstyapısal biçimlerde sırayla bir dizi zorunlu ayarlama yaptığını” varsaydıklarını söyler. Ekonominin teknisist terimlerle tanımlanmasından kaynaklanan bu yorum ise, Wood (2011: 123)'a göre, yukarıda bahsettiğimiz gibi, YHS'nin ortak özelliği olarak tarih ve politikanın rastlantısallaştırılması olarak adlandırılmaktadır.

Wood, ikilinin eserleri arasında karşılaştırma yaparak eleştirisini sürdürmektedir. Wood (2011: 114-116), yazarların, KÖÜT'de üretim tarzının ideolojik ve politik

koşullar tarafından belirlenmediğini ve sınıf mücadelesinin taşıdığı önemi savunduklarını; buna karşın, MKVGK’de ise, üretim tarzı fikrini tamamıyla ortadan kaldırdıkları ve kapitalist üretim tarzını da reddettikleri, böylece sınıf mücadelesi ile ilgili götüktükleri amacın dışına çıktıklarını tespitinde bulunur. MKVGK’deki aşağıdaki pasaj, yazarların sosyalizme ve işçi sınıfına bakış açılarını özetler niteliktedir (Hindess vd. 1978: 258-59):

“Biz sosyalist siyasetin sosyalist ideoloji ve örgütlenmeye bağımlılığını vurguluyoruz....Sınıf çıkarları ve deneyimleri ile “sosyalist” olarak adlandırılan *tek başına* “sosyalist” mesele ve mücadele alanları yoktur. Sosyalizm, politik bir ideolojidir. Sosyalist politikaları desteklemenin temeli, hangi sorunlar ve türden mücadele edilebileceğidir. Bu konular çeşitlidir ve her zaman belirli ulus-devletlerin ekonomik ve politik koşullarına özgüdür....Marksistler ve Marksist olmayan sosyalistler, kapitalist sistemin kendisinin etkisiyle “işçi sınıfı”nın en sonunda kapitalizme karşı birleşmesi gerektiği yanlısaması altında yaşamışlardır.”

Wood’un politika ile sınıf arasındaki ilişkiye dair görüşleri açısından eleştirdiği bir diğer isim, Marksizmi toplumsal koşullar ve siyasal güçler arasındaki ilişki açısından reddeden Gareth Stedman Jones olmuştur. Wood, bu kapsamda, esas olarak Jones’un 1983 yılında yazdığı *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832-1982* (Sınıf Dilleri: 1832-1982 Arasında İngiliz İşçi Sınıfının Tarihi Üzerine İncelemeler, bundan sonra kısaca İİSTÜİ) adlı kitabındaki görüşlerini baz almaktadır. Wood (2011: 132-133)’a göre, Jones, Marksizmin “sivil toplum[un] çatışan toplumsal grupların ya da sınıfların oluşturduğu bir alan... [olduğu] ve... [bunların] karşıt çıkarları[nın] siyasal arenada akılcı ifadesini bulaca[ğı]” fikrini reddederken; “[ç]ıkarın esas ve maddi bir ifadesine ulaşmak için siyasal dili[n] deşifre... ed[ilemeyeceğini]; çünkü her şeyden önce çıkarı kavrayan ve tanımlayan şey[in], siyasal dilin söylemsel yapısı...” olduğunu iddia etmektedir. Wood (2011: 131-133), bu ifadelerden hareketle, 2 varsayım ortaya atmıştır. Birinci varsayımda, klasik işçi sınıfı ve kapitalist arasındaki karşıtlık ilişkisinden yola çıkarak, aralarında sömürü ve çatışma ilişkisi olduğu söylenebilir. İkinci varsayımda ise, ne işçi sınıfının ne de kapitalistin çıkarlarını gözetken bir dil, ideoloji ya da siyasal programdan bahsedilemez. Wood, bu

sömürü ve çatışma ilişkisinin “ekonomik” bir olgu olarak değerlendirilmesi durumunda, bunun politik açıdan ne gibi sonuçları olabileceğini sormuştur (Wood 2011: 131). Onun buradaki temel varsayımı, işçi sınıfının her zaman amacına uygun olarak İşçi Partisine; kapitalistin de yine aynı şekilde Muhâfazakar Partiye oy vermeyeceğidir. Çünkü insanların sınıfın dışında “kolektif kimlikleri” (Wood 2011: 131) de vardır ve bu sayede ekonomi ile politikanın “tekabüliyetsiz” (Wood 2011: 131) oluşu kaçınılmazdır.

Wood (2011: 132), buna karşın, YHS savunucularının, “maddi [sınıfsal] çıkarların bağımsız varlığa sahip olmadığını, [bunların] ideoloji ve politika tarafından oluşturulduğunu söyl[ediklerini]” iddia ederek, tekabüliyetsizlik ilkesini tamamen farklı bir şekilde ele aldıklarını iddia etmektedir. Bu ise, ona göre, “ideolojik ya da siyasi güçlere ve hedeflere dönüşmelerinden ayrı olarak ekonomik çıkarların var olmadığı..., o zaman ideolojik ya da siyasi bir kavram olması dışında, sınıf diye bir şey[in de] kesinlikle... [olmadığı]” anlamına gelir (Wood 2011: 132). Böylelikle, YHS savunucularına göre, maddi çıkarlar bağımsız değildir; ideoloji ve politika tarafından oluşturulurlar (Wood 2011: 133).

Böyle bir düşünsel temelden yola çıkılınca, YHS’ye göre, maddi koşullar ile siyasi güçler arasında kayda değer tarihsel bağlantılarla karşılaşmak da olası görülmez; az sayıdaki mevcut örnek, olsa olsa “konjonktürel” gerekçelerden kaynaklanır (Wood 2011: 138). Jones, bu kapsamda, İİSTÜİ adlı eserinde sadece İngiltere’de kısa bir süreliğine sınıf ile politika arasında bir tekabüliyet olduğunu, bunun ise “tamamen İngiltere tarihine özgü nedenlerden” kaynaklandığını savunmaktadır. Dolayısıyla, sınıfsal koşullarla siyasi angajmanlar arasında evrensel bir bağlantı bulunduğuna dair Marksist görüşler de –ki bu, Wood’a göre, “tarihsel maddeciliğin bütün kuramsal sistemi[ni] ve toplumsal belirlenme anlayışı[nı]” temsil etmektedir–, Jones nazarında, “benzeri olmayan ve oldukça kısa süreli ömürlü bir tek tarihsel deneyime dayalı yersiz genellemeler[den]” kaynaklanmaktadır (Wood 2011: 138).

Wood (2011: 138)’a göre, böyle bir görüşün nihai olarak varması muhtemel olan nokta, birçok YHS temsilcisinde olduğu gibi, “tekabüliyetsizlik” ilkesinin, “esaslı bir toplumsal dönüşümü hedefleyen bir siyasi hareketin, maddi koşullardan

kaynaklanmasının gerekmediği” şeklinde yorumlanması olmaktadır. Bu ise, yazara göre, konuya dair en azından bir kısmının YHS savuncuları tarafından kabul göreceği bir dizi önermenin tespit edilebilmesini getirir. Bunlar (Wood 2011: 139-140):

- “1) Üretim ve sömürü ilişkileri ile toplumsal ve siyasal tahakkümün tüm yapısı arasında esaslı bir bağıntı bulunmadığı anlamında, “ekonomik” alan ile siyasal alan arasında hiçbir esaslı bağıntı yoktur.
 - 2) Bu tahakküm yapısının yıkılması, insanın özgürleşimi için temel bir koşul değildir.
 - 3) Kapitalist toplumsal düzenin dayandığı özgül ilişki, sermaye ile emek arasındaki sömürü ilişkisi değildir...
 - 4) ...[K]apitalist birikimin ve sömürünün etkilerine karşı işçi sınıfının ekonomik alanda verdiği mücadeleler ile başka bir alanda kapitalist düzene karşı verilen mücadeleler arasında hiçbir bağıntı yoktur ve bunlar birbirinden tamamen kopuktur.
 - 5) Sosyalizm, sınıfsal sömürünün ortadan kaldırılmasını gerektirmez; ve/veya siyasal bir proje olarak sosyalizmin, sermaye ile emek arasındaki “ekonomik” ilişkinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir mücadele olması gerekmez.
 - 6) Kapitalist sömürü ve birikimin, işçi sınıfı üzerinde elle tutulur hiçbir etkisi yoktur ya da başkaları üzerindeki etkisinden daha fazla etkisi yoktur...
 - 7) Kapitalist sömürünün doğrudan hedefi olan insanlar..., bu sömürünün sona erdirilmesinden hiçbir temel çıkar sağlamazlar, yani, aslında bu sömürünün sona erdirilmesinin onlara hiçbir yararı yoktur.
 - 8) “Çıkar” diye bir şey varsa, sınıfın ve sömürünün ortadan kaldırılmasında bütün insanların çıkarı vardır ve o çıkarı, sınıfsal sömürünün var olan yapısında insanların iç içe oldukları özel durumlar belirlemez. İnsanların sömürüden zarar görüp görmemeleri, kapitalist birikim sürecinden dolaysızca etkilenip etkilenmemeleri, hatta belki de bizzat sömürücü olup olmamaları, pratik sonuçları bakımından hiçbir önemli farklılık doğurmaz...
- Ya da alternatif olarak:
- 9) İnsanlar ne denli çok sömürülürse, sömürüye karşı mücadele etme ihtimalleri de o denli azalır.

- 10) Kapitalist birikim ve sömürü yapısını sarsmak için, hiçbir toplumsal grup diğerinden daha elverişli konumda değildir ve bu projede kolektif bir aktör oluşturmak için hepsi de eşit kapasiteye sahiptir...”

Wood, bu düşünsel temeller üzerinde ilerleyen YHS'nin sosyalizme geçiş sürecine dair sergilediği yaygın belirsizliğin, bir nebze de olsa, Gavin Kitching'in sosyalizmle ilgili düşünceleri ile giderilebileceğini düşünmüştür (Wood 2011: 161). Gerçekten de, Kitching'in temel derdi, sosyalizmin “gerçek” kitlesinin betimlenmesi olduğu söylenebilir. O, bu kapsamda, *Rethinking Socialism (1983)* (Sosyalizmi Yeniden Düşünmek, bundan sonra kısaca SYD) adlı kitabında, çok uzun zaman alacağını düşündüğü sosyalist bir dünyanın kurulması sürecinin önkoşullarından birinin, “yüksek düzeyde bir maddi refah ile bilgi, beceri ve zihinsel gelişme bakımından önemli aşamalar kaydetmiş bir yurttaş kitlesi[nin]” ortaya çıkması olduğunu belirtmektedir (Aktaran: Wood 2011: 162). Kitching'e göre bu kitlenin temel vasfı, “sosyalizmin akılcı ve insancıl ülkülerini algılamak için gerekli düzeyde zihinsel ve ruhsal özgürlüğe, hayal gücüne, özgüvene ve öz disipline sahip, yani ancak kaba maddi kaygılardan kurtulmakla kazanılabilecek niteliklere sahip [olmasıdır]” (Wood 2011: 164). Çünkü Kitching'e göre, insanların maddi çıkarılara bağlı olmaları ve bilinçlerinin maddi koşullar tarafından şekillendirilmesi, toplumda oluşacak sosyalist stratejik mesajları idrak etmelerini zorlaştıracaktır (Wood 2011: 168). O, bu yüzden, toplumsal değişim ve dönüşüme öncülük edecek grubun işçi sınıfı olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun içine “orta sınıf” olarak tanımlanagelen “beyaz yakalı” işçileri de dâhil etmektedir (Wood 2011: 163).

Aslında, Wood'a göre, Kitching'in her ne kadar YHS'cilerden farklı yönleri olsa da, birçok varsayımı itibarıyla onlarla benzerlikleri bulunmaktadır. Kitching, örneğin, işçi sınıfının en azından bir kısmını, “toplumsal dönüşümün faileri” olarak kabul etmesi ve hatta “daha hafif biçimleriyle de olsa baskıyı ve sömürüyü, bir ölçüde sosyalizmin ‘gerçek’ kitlesine ait olmanın bir koşulu gibi sayıyormuş gibi görün[mesi]” dolayısıyla, Wood (2011: 173)'a göre, diğerlerinden farklılaşır. Ancak, o, yine de, “insancıl ereklerle, ahlaksal kaygılarla ve akılcı ilkelerle hareket etme yeteneği” olarak tanımladığı “siyasal yeterliliğe” sahip olmanın koşulu olarak, bir anlamda, “baskıdan,

maddi zorunluluktan ve ağır kol işçiliği yaşamından özgür olma[yı]” gösterir (Wood 2011: 173). Bu ise, Wood (2011: 173)’a göre, “bilgiyi erdem olarak gören” ve onu maddi zorunluluktan uzak olmakla özdeşleştiren Platon’un görüşlerini çağrıştırmaktadır ki; bu da, siyasal önderliği, tüm diğer yoksul kesimler ya da kol işçilerinden ziyade kafa işçilerine layık görmek anlamına gelmektedir. Wood (2011: 173-174), böyle bir mantık güdülmesi durumunda, bilhassa sosyalizmin doğal unsurları olmak hususunda, eğitilmiş kapitalistlerin, sahip oldukları görece müreffeh koşullar dolayısıyla, geriye kalan tüm sınıflardan daha elverişli halde olduklarının varsayılması gerektiğini belirterek, bu yaklaşımı eleştirmektedir.

Wood’un eleştirisi oklarını yönelttiği bir başka çalışma, yeni “hakiki” sosyalistlerin katılımıyla 1978 yılında düzenlenen bir konferans sonucu oluşan ve demokrasinin “özerkliği” ve “belirlenmemişliği”nin savunulduğu, *Marxism and Democracy* (Marksizm ve Demokrasi) adlı derleme olmuştur. Çalışmanın yazarlarına göre, sosyalist stratejinin asıl görevi, sınıf farkı gözetmeksizin var olan güçlerden “halk”ı oluşturup, demokrasiyi ileriye taşıyabilmek için “iktidar bloku”na karşı koymaktır (Wood 2011: 179). Wood (2011: 182), demokrasiyi soyutlaştırıp özerkleştiren YHS’nin, sosyalizme geçiş için demokrasiyi bir araç olarak görmesine ve demokrasiyi genişletme iddiasını ortaya atmasına rağmen, aslında kayda değer bir ilerleme gösteremediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, YHS’lerin bu sosyalist projenin yeniden formüle edilmesindeki girişimi, sorunu ortadan kaldıracağına sadece yeni kavramlar getirmekten ibaret olmuştur (Wood 2011: 183).

Wood’un YHS tezlerine yönelik bir başka eleştirisi, YHS temsilcilerinin bir kısmının benimsediği, sosyalizme geçiş için liberal demokrasiyi araçsallaştıran görüşe karşı yöneltilmiştir. Yazar, bu kapsamda, liberal demokrasiyle kapitalizm arasındaki bağlantıyı arızî ve “konjonktürel” bir ilişki olarak tanımlayan, Samuel Bowles ve Herbert Gintis’in görüşlerini ele almıştır (Wood 2011: 190). Bowles ve Gintis, liberal demokrasiyi, “genele yaydığı yurttaş özgürlükleriyle ve yetişkinlere tanıdığı genel oy hakkıyla, toplumsal emeğin bölüşümü ve fazla çalışma süresinin düzenlenmesi üzerindeki denetimden önemli ölçüde ayrılmasıyla ve eşit haklara sahip kişilere sunduğu biçimsel katılım kurallarıyla belirlenen bir devlet [biçimi]” olarak

kavramsallaştırmışlardır (Wood 2011: 192). Onlara göre, liberal demokrasi ile kapitalizm arasında aslen bir “çelişki” mevcuttur ve bu çelişki de, “[k]apitalizm, mülk sahipleri ya da onların temsilcileri tarafından kullanılmak üzere mülkiyet hakları yoluyla pratikleri yapılandırırken, liberal demokrasi[nin], biçimsel olarak mülk sahipliğinden bağımsız olarak kişilere haklar tanı[masından]” kaynaklanmaktadır (Wood 2011: 191). Dolayısıyla, ikili, liberal demokratik kapitalist toplumlardaki “kişi haklarına dayalı” halk mücadelelerinin, “işçi sınıfına ve diğer halk ögelerine tanınan yetkiler” ile birlikte, sermaye grubunun çıkarlarıyla çatışmasının ve bunun da “sermayeye aykırı bir bölüşüm değişikliği” getirmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedirler (Wood 2011: 191). Bu “konjonktürel bağlantı” ise, onlara göre, yarattığı “çelişkili bütünlük” sayesinde, liberal demokratik devletin, sosyalizmi gerçekleştirme aracı haline getirilmesini mümkün kılmaktadır (Wood 2011: 191).

Oysa, Wood (2011: 192), bu varsayıma rağmen, Bowles ve Gintis’in yaklaşımının, örtük biçimde de olsa, liberal demokraside “demokrasinin geçerli olduğu alanı[n] (formel hukuk ve politika alanı[nın]) demokrasinin hükmünün geçmediği alandan (üretim ilişkileri alanından)” yapısal olarak ayrıldığını kabul etmesi itibarıyla, kapitalizm ile arasında bir çelişki öngörmediğini ortaya koymaktadır. Zira bu anlayışa göre, hem liberal demokrasi hem de kapitalizm, ““siyasal” alan ile “ekonomik” alanın biçimsel olarak ayrılması ve demokrasinin biçimsel uygulamalarla hukuksal ilkelere dönüşen soyut bir siyasal alana hapsedilmesi” temel öncülünü paylaşıyor görünmektedirler (Wood 2011: 192). Wood (2011: 193), bunun yanı sıra, pratikte ikilinin iddia ettiğinin aksine, liberal demokrasinin birikim süreci üzerinde dönüştürücü bir etkisinin olduğuna dair de herhangi bir kanıt olmadığını tespit etmektedir; ki, zaten, Bowles ve Gintis de çalışmalarında buna yönelik bir örnek ortaya koyamamışlardır. Sonuç olarak, Wood, “demokratik devrim” fikrinin bir realitesinin olamayacağına ısrar ederken; kapitalizmdeki sömürünün liberal demokrasi aracılığıyla yaygınlaştırılması dolayısıyla (Wood 2011: 202), liberal demokrasi ile sosyalist demokrasi arasında bir uçurumun olduğunu ekler (Gamble 1987: 117).

3. 5. Ellen Meiksins Wood'a Göre Sınıf

Gerek çalışmalarındaki genel eğilimi, gerekse de buraya kadar ele alınan eleştirileri çerçevesinde, Wood'un sınıf konusuna yaklaşımına dair yapılabilecek ilk tespit, birçok çağdaş Marksistin aksine, Wood'un toplum analizinde, sınıfın hâlâ merkezi bir konum arz ediyor olmasıdır. Bu açıdan, Batı siyasi düşüncesinin toplumsal gelişimini tarihsel yaklaşımla ele aldığı çalışmalarının yanı sıra, siyasi yazılarında da bu yönelimi belirgin biçimde görmektedir. Buna rağmen, farklı çalışmalarında çeşitli yazarların sınıf kuramlarına yönelik eleştiriler getirmekle birlikte, hiçbir çalışmasında kendisine özgü, ayrıntılı bir sınıf kuramsallaştırmasına girişmemesi ise, yazara dair ilgi çekici bir husus olarak değerlendirilebilir. Bunda, esas uzmanlığının tarihçilik olmasının yanında, günümüze dair yazılarındaki temel motivasyonunun çağdaş sosyalist hareketi kuramsal yönden değil de pratik yönleri açısından ve bu kapsamda işçi sınıfının tarihsel özneliğini incelemeye yönelmesinin de önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Yine de, YHS tezleri üzerinden çeşitli yazarlara yönelttiği buraya kadarki eleştirilerden yola çıkarak, Wood'un sınıfa nasıl yaklaşmadığı, ya da daha doğru bir ifadeyle, sınıfın ne şekilde ele alınmaması gerektiğine dair düşüncelerine dair bütünlüklü bir değerlendirme yapabilmek mümkün görünmektedir.

Wood (2016: 95), sınıf üzerine yazanların, genel bir eğilim olarak, sınıfı ya “yapısal bir konum” olarak ya da “toplumsal bir ilişki” olarak ele aldıklarını belirtmektedir. Bunlardan birincisi, sınıfı mesleğe göre sınıflandıran bir kategori olarak tanımlarken; ikincisi, Marx'ın temellerini attığı, klasik kapitalizmdeki model olan “artı-emeğin üreticiden alındığı” sömürenler ve sömürülenler arasındaki toplumsal-tarihsel bir ilişki olarak görmektedir (Wood 2016: 95). Wood kendi tercihinin bunlardan ikincisi olduğunu belirtirken; buna dair görüşlerini, farklı çalışmalarında bu kavrama dair tartışmalarından ve özellikle tarihçi E. P. Thompson'ın İngiltere'de işçi sınıfının oluşumunu anlattığı çalışmasına yönelik değerlendirmelerinden hareket ederek açığa çıkarabilmek mümkün olabilir.

Wood, Marksizme özgü sınıf kavramının Marx'tan sonra ayrıntılı bir şekilde geliştirilmediğini düşünmüştür. Bunun tek istisnası olarak Thompson'ı gösterse de onun

da sistematik bir sınıf kavramı ortaya koyamadığını ifade etmektedir (Wood 2016: 96). Wood, yine de, Thompson'un çalışmalarını baz alarak, onun görüşleri paralelinde ayrıntılı bir sınıf kuramına varmaya çalışmaktan da geri durmaz (Wood 2016: 96). Wood, bu amaçla, öncelikle Thompson'ı eleştiren Marksistleri eleştirme yoluna gitmiştir. Bunlar arasında, Thompson'ı sınıfın yapısal tanımını reddetmekle suçlayan Gerald Cohen ve Perry Anderson gibi isimler vardır (Wood 1982: 48). Bunlardan Cohen, Thompson'u "sınıfı üretim ilişkileri yerine sınıf bilincine ve kültüre bağlayarak tanımladığını" iddia ederken; Anderson ise, benzer biçimde, onu, "nesnel belirlenimleri göz ardı ed[erek]... fazlasıyla iradeci ve öznel bir sınıf tanımı" geliştirmekle itham eder (Wood 2016: 98). Wood (2016: 98)'a göre ise, Thompson'ın sınıf kuramı, bu iki ismin iddialarının aksine, sınıf bilincinin olmadığı durumlarda sınıfsal eylemleri tespit edebilmesi ve açıklık getirebilmesi açısından önemlidir.

Öncelikle, Thompson'ın sınıf kuramına kısaca değinecek olursak, ona göre sınıf, "insanların kendi tarihlerini yaşarken kendilerinin tanımladığı bir şeydir ve sonuçta sınıfın nihai tanımlaması da budur" (Thompson 2004: 42). Yazar, başka bir çalışmasında ise şunları yazmıştır (Thompson 1978: 149):

"Açıkça söylemek gerekirse: sınıflar ayrı varlıklar olarak yoktur, etrafa bakar, bir düşman sınıfı bulur ve sonra mücadele etmeye başlarlar. Aksine, insanlar kendilerini belirli şekillerde yapılandırılmış bir toplumda bulurlar, sömürüye maruz kalırlar; bu meseleler etrafında mücadele etmeye başlarlar ve kendilerini sınıf olarak keşfetmeye zorlanma sürecinde, bu keşfi sınıf bilinci olarak bilirler. Sınıf ve sınıf bilinci, gerçek tarihsel süreçteki ilk aşama değil her zaman sonucudur."

Thompson, 18. yüzyıldaki İngiliz toplumunu tanımlamak için kullandığı "sınıfsız sınıf mücadelesi" (1978: 149) önermesiyle, sınıf bilincinin gelişmediği sınıflı toplumlarda toplumların sınıfsal biçimlerde davranabildiğini gösterir (Wood 2016: 103). Wood (1982: 51)'a göre, buradan çıkan sonuç da, sınıf mücadelesinin sınıftan önce geldiğidir. Böylelikle Thompson'da ilişkisel bir deneyim olarak sınıf mücadelesi kuram ve pratiğin tam merkezinde konumlanmıştır (Wood 2016: 123). Bu da Thompson'ın tarih görüşünü, yani üretim ilişkilerinin insanları sınıflara ayırdığını, oluşan bu sınıfların

karşıtlıklar ve çıkar çelişkileriyle mücadeleye zorlandığını ortaya koymaktadır (Wood 2016: 100). İnsanlar bu mücadeleyi “deneyimledikçe”, sınıf oluşumları ve sınıf bilinci ortaya çıkmaktadır (Wood 2016: 100). Wood (2016: 100)’un Thompson’dan aktardığı biçimiyle, “[s]ınıfsal oluşum, toplumsal ilişkilerin tümünün içinde ‘erkekler ve kadınlar üretken ilişkilerini ve belirlenmiş durumlarının deneyimini yaşarken, devraldıkları kültür ve beklentileriyle birlikte, yaşadıkları bu deneyimleri kültürel biçimlerinde yağururken ortaya çıkar ve gelişir.” Buradaki kilit husus ise, “belirleyici üretim ilişkileri” içerisinde, ortak deneyimler yaşayan insanların, “ortak çıkarlarını sınıf gibi tanımla[maları], düşün[meleri] ve bunlara sınıfsal açıdan değer biç[meleri]” olmaktadır (Wood 2016: 103).

Thompson, bu çerçevede, üretim biçiminden kaynaklanan eşitsiz ilişkileri (nesnel yön) sınıfların ortaya çıkabilmesi için olmazsa olmaz ilk aşama ve ön koşul olarak ele almaktadır (Wood 2016: 100). Bu aşama, Wood (2016: 109)’a göre, sadece işçilerin sömürülmesi sürecini ve deneyimini değil, bunun yanı sıra, “işin (ve boş zamanın) paylaştırılması ve örgütlenmesine ilişkin etkiler[i]..., bunun iş disiplini ve emeğin yoğunlaşması açısından sonuçları[nı]..., örneğin iş saatlerinin uzaması, uzmanlığın artması, aile ekonomisinin dağılması vs. [süreçleri]... [ve] sömürü ilişkisinin [ifade bulduğu] ‘mülk sahipliğinin birbiriyle ilişkili biçimleri... ve devlet gücü...’, yasal ve politik biçimler[i]” de içermektedir.

Wood (2016: 101), bununla birlikte, sınıfların oluşumunda bu nesnel etkenlerin yeterli olmadığı, sınıfın, nihayetinde bunlar temelinde geliştirilen öznel ilişki ve deneyimlerle (öznel yön) şekillendiğini de eklemektedir. Oysaki Marksist kuramda en sık karşılaşılan hatalardan biri, ona göre, sınıf ilişkilerini basitçe üretim ilişkileri içerisindeki pozisyona indirgemektir. Bunun önemli bir bileşeni olarak sömürü sınıfsal kutuplaşmanın temelini oluştursa da; bir sınıfı oluşturan bireylerin biraraya getirilmesi için bu faktör tek başına yeterli değildir (Wood 2016: 116). Bu açıdan, sınıf, Thompson’a göre, “maddi belirlenimlerin ‘mantığı’ tarafından biçimlendirilen, *tarihsel* bir süreç olarak ele alı[nmaktadır]” (Wood 2016: 101). Buna göre ise, sınıflar, sabit yapısal “konumlar” üzerinden değil, ancak toplumsal ilişkiler –sömürü, çatışma, mücadele ilişkileri–, kurumlar ve değerler aracılığıyla kendini gösteren ilişki ve

süreçlere yoğunlaşarak anlaşılabilir (Wood 2016: 101, 114). Başka bir ifadeyle, sınıfların oluşumu, ancak “üretim biçiminden kaynaklanan belirleyici baskı, ortak tecrübe –üretim ilişkilerinin yaşanan tecrübesi, üreticiler ile sömürücüler arasındaki bölünme, daha da özel olarak, sömürü ilişkilerinin doğasında bulunan çelişkiler ve mücadeleler– gibi bir şeyle ilişkilendiril[erek]” açıklanabilir (Wood 2016: 118). Bu husus, Wood’un da sınıf analizinde tercih ettiğini belirttiği yaklaşımdır.

Wood (2016: 102)’a göre, bu yaklaşımın önemli yanlarından biri, 19. yüzyıl İngilteresinde sanayi kapitalizminden önce sınıfsal oluşumların ortaya çıktığı örneklerde olduğu gibi, sınıf bilincinin henüz netleşmediği durumlarda dahi sınıfların durumlarını açıklayabilmesidir. Bu açıdan, Thompson’un yaklaşımı sayesinde, “bilinçli olarak sınıfsal tanımlı kurumlara ve değerlere sahip ‘olgun’ sınıf oluşumlarından önce de ve bunlara ön koşul olarak sınıfsal belirlenimlerin toplumsal süreçleri nasıl biçimlendirdiğini, insanların nasıl ‘sınıfsal’ davrandığını göstere[bilmek]” mümkün hâle gelmektedir (Wood 2016: 102-103).

Wood (2016: 111) açısından, Thompson’un sınıfa yaklaşımının diğer önemli yönü ise, sınıfların tespitinde bilhassa kendisine yönelik anti-Marksist itirazların odağındaki “teknolojik etkenler, ticari dalgalanmalar ve piyasa ilişkilerinden” ziyade, üretim ve sömürü ilişkileri boyutuna yoğunlaşmasıdır. Böylelikle, “temel kapitalist üretim ilişkileri ve sömürünün” sanayileşmenin henüz ilk aşamalarından itibaren ortaya çıktığını, hatta “bunların sanayileşmenin ön koşulu olduğunu” vurgulayarak, sınıfların ortaya çıktığı evreyi doğru biçimde saptayabilmesi mümkün olmuştur (Wood 2016: 111). Bu ise, Wood (2016: 110)’a göre, işçi sınıfının, “modern” sanayi sisteminin kapitalist sömürü ilişkilerine tabi fabrika işçilerinin yanı sıra, haklı olarak, “fabrika sistemini yaratan aynı sömürü biçimi ve ve aynı süreç tarafından dönüştürül[en]” “geleneksel” emek gücünü oluşturan “ev emekçileri ve zanaatkârları” da kapsayan, heterojen bir topluluk olarak tanımlanmasını getirmiştir. Böylelikle, Thompson’da nesnel ve öznel süreçlerin birbirinden ayrı iki yön olarak görülmediğini belirten Wood (2016: 114), sınıfın, “hem ‘özne’ hem ‘nesne’ olan, hem eylemin öznesi, hem de maddi süreçlerdeki maddi güç olan etkin tarihsel varlıklar” olarak kavrandığının altını çizmektedir.

Wood, Thompson'un geliştirdiği bu kuramsal temelden hareketle, kendi sınıf kuramının ana unsuru olarak, sınıfsal ilişkinin iki temel boyutu olduğu üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki, "sınıflar arasındaki ilişkilerden", diğeri ise, "bir sınıfın üyeleri arasındaki ilişkilerden" oluşmaktadır (Wood 2016: 115). Sınıfları, bu ilişkilerden ziyade, geleneksel "katmanlandırma kuramlarının" yaygın biçimde yaptığı gibi, "farklılıklar, eşsizlikler ve hiyerarşik [konumlara]" takılıp kalarak anlamaya çalışmak ise, "sınıfın kendisini görünmez hale getirebilir" (Wood 2016: 115). Dolayısıyla, Wood (2016: 115) da, Thompson gibi, katmanlar arasında kimi zaman belirgin olmayan ayrımlar nedeniyle sınıfsal farklılıklara kör kalmamak için, sadece konumlara takılıp ilişkisel tecrübeyi dışlayan bir yaklaşımdan uzak durmak gerektiğini ısrarla ifade etmektedir.

Wood'un sınıfa yaklaşımında Thompson'la ortak bir noktada durduğu bir başka husus ise, kuramla pratiği birleştirmek açasından, "tarihin oluşumunda işçi sınıfının etkinliğini" vurgulaması olmuştur (Wood 2016: 123). Yazar, bu kapsamda, Thompson'un bir amacının da, "[s]ınıf mücadelesini kuram ve uygulamanın merkezine yerleştirerek..., sadece zihinsel bir proje olarak değil, hem sınıf egemenliğinin baskılarını, hem de Fabiyанизmden Stalinizme kadar "tepeden sosyalizm" programının çeşitli örneklerine karşı politik bir hedef olarak, "tarihi tabandan" anlatmak" olduğunu saptamaktadır (Wood 2016: 123). Bu açağan, Thompson'a göre, işçi sınıfı hem çıkarları kapitalist sömürüyle çatışan tek toplumsal grup, hem de bunu başarabilecek güçteki tek sınıftır (Wood 2016: 126). Dolayısıyla, o da, Wood gibi, bu gücü ve rolü belirli bir seçkin azınlığa havale edenlerin karşısında yer almaktadır. Thompson'un bu konudaki görüşü gayet nettir:

"Batı Marksizminde daha belirgin bir iz yoktur... ne de güçlü antidemokratik öncüllerini bu kadar belli eden bir iz. İster Althusser olsun, ister Frankfurt Okulu, her ikisi de halk kitlesinin yaratıcılığının ortaya çıkabileceği her alanı yok eden ideolojik egemenlik biçimlerinin egemenliğinin ağırlığına büyük vurgu yaparak, bu egemenlikten yalnızca (aydınlanmış azınlığın veya entelektüellerin mücadeleleriyle kurtulunabileceğini öne sürmüşür.) (...) Bu, sosyalist kuram açasından hazindir; biz hariç tüm kadınlar ve erkekler, doğuştan aptaldır,

demektir. Böylesi bir yaklaşımın karamsar ve otoriter sonuçlara yol açması kaçınılmazdır.” (akt. Wood 2016: 126-127)

Wood (2016: 125), bu yönüyle, Thompson’un, kendisinin de paylaştığı mesajının politik bir mesaj olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan, Thompson’da hegemonya kavramı, örneğin Althusser’de olduğu gibi, çeşitli mekanizmalarla toplumun büyük bir kesimini içine çekerek ancak bir grup entellektüele “farklı düşünebilme” kapasitesi ve dolayısıyla toplumsal önderlik potansiyeli atfeden, “tek yönlü ve mutlak” bir egemenlik görüşüne karşı çıkar (Wood 2016: 127-128). Thompson’un sınıf kuramı, Wood’a göre, bu çerçevede, “popüler bilinçliliğin “mükemmel olmayan” veya “kısmi” biçimlerinin, sınıf ve sınıf mücadelesinin –sonraki veya ideal gelişmeler açısından “yanlış” bile olsa kendi tarihsel şartlarında geçerli– özgün ifadeleri olarak algılanışına izin vermektedir.”

Sonuç olarak, Thompson’un görüşlerine paralel biçimde, Wood (2011: 251) da, “insanın varoluşu ve toplumsal yaşamın örgütlenmesi için üretimin temel önem taşıdığı” savını başlangıç noktası olarak alırken; işçi sınıfına mevcut üretim ilişkileri çerçevesindeki sınıfsal çıkarları gereği devrimci bir rol atfetmektedir. Yazara göre, bu çıkarlar, bu kapsamda, “sosyalizmin temel hedefi olan sınıfları ortadan kaldırma hedefiyle, daha özgül olarak da, üretimin doğrudan üreticiler tarafından sınıfsız yönetimi hedefiyle uyumaktadır” (Wood 2011: 251). Wood (2011: 251), bu çerçevede, işçi sınıfının başlangıçta sosyalizmi nihai hedef olarak tanımlamasa bile, “çıklarların[ın], nitelikleri gereği, kapitalist sınıfsal sömürüye ve üretimin sınıf egemenliğine göre örgütlenmesine karşıt ol[ması]” dolayısıyla, sosyalizm davasıyla uyumunu ve bu davayı ileriye taşıyabilme kapasitesine sahip olduğunu öngörmektedir. Bu açıdan, kimilerinin iddia ettiği gibi, belirli bir gruba –örneğin sosyalistlere– bir öncülük görevi ihtiyacı ortaya çıkacak olur ise de, bu ihtiyaç ancak “işçi sınıfını birleştirme... ve bu sınıfın çıkarlarına hizmet etme..., bu arada da sınıf mücadelesinin sınırlarını genişletme” ediminden ibaret olacaktır (Wood 2011: 252). Nihayetinde, bu mücadele, hem “yapısal” hem de “tarihsel” gerekçelerle ancak işçi sınıfının kendisi tarafından verilebilecek ve başarıya ulaşabilecek bir mücadeledir –ki bu da, Wood (2011: 253)’a göre, işçi sınıfı ile sosyalizm arasında “organik bir bağ” olduğunun açık bir ifadesidir.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, temel olarak, çağdaş Marksistlerden Ellen Meiksins Wood'un toplumsal sınıf hakkındaki düşünceleri üzerinde odaklanılmıştır. Sınıf, bu kavramı kapitalist üretim biçimi bağlamında ağırlıklı olarak iktisadî bir perspektiften ele alan Karl Marx'tan başlayarak Marksist yazının temel kavramlarından biri hâline gelmiş ve o tarihlerden günümüze, farklı yönleri itibarıyla kimi zaman birbirine karşıt biçimlerde yeniden tanımlanmıştır. Bu çeşitlilikte, doğrudan Marx'ın sınıf kavramlaştırmasının neden olduğu tartışmaların yanı sıra, zaman içinde kapitalizmin dönüşümüne paralel olarak, küreselleşmenin ve akabinde teknolojinin yaygınlaşması, farklı devlet modellerinin ortaya çıkması, toplumsal hayatın karmaşıklaşması ve yeni iş kollarının ortaya çıkması gibi etkenler önemli roller oynamıştır.

Bu çerçevede, çalışmanın ilk bölümünde, öncelikle, toplumsal sınıf kavramının nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulmuş ve Karl Marx'ın bu kavramı ne şekilde ele aldığı, çeşitli eserlerine başvurularak tartışılmıştır. Takip eden bölümde ise, sınıf konusunda Marx sonrası dönemde Marksist yazın içerisinde ortaya çıkan farklı görüşlerden, Wood'un da eserlerinde ağırlıklı olarak fikirlerini eleştirdiği, Althusser ve çoğu onun takipçilerinden oluşan, Poulantzas ve Laclau ile Mouffe gibi isimlerin sınıfa yaklaşımları değerlendirilmiştir.

Bu isimlerden Poulantzas'ın Marx sonrası sınıf kuramına sağladığı önemli katkı, Marx'ın işçi sınıfı ve kapitalist sınıf dikotomisi içerisinde resmettiği sınıfsal yapının çağdaş dönemde yaşadığı karmaşıklaşmanın aydınlatılabilmesi açısından getirdiği yeni kıstaslar olmuştur. Poulantzas, öncelikle günümüzdeki sınıf yapı içerisinde Marx'ın ikili sınıf kavramsallaştırması içerisinde dâhil edilmesi mümkün olmayan yeni sınıfların

ortaya çıktığını belirtir. Yazar, bu kapsamda, sınıfların tanımlanmasında bir yandan ekonomik-teknik kriterlerin daha kapsamlı biçimde gözetilmesi gerektiğini iddia ederken; bunun yanında, Althusser'in de etkisiyle, ekonomik kriterlerle birlikte politik ve ideolojik kıstasların da dikkate alınması gerektiğini savunur. Bu çerçevedeki önemli tespitlerinden biri, “üretkenlik” kıstasının, “üretken-üretken olmayan emek” ayrımı ile bundan böyle emeğin kendi içindeki farklılaşmasını ortaya koyabilecek belirleyici kıstaslardan biri hâline gelmesi olmuştur. Yazar, bunun yanı sıra, burjuva sınıfı ile emekçi sınıf arasında gittikçe kalabalıklaşan bir ara grup olarak, “yeni küçük burjuvazi” adını verdiği, orta sınıflara da dikkat çekmiştir.

Kendilerini post-Marksist olarak tanımlayan Ernesto Laclau ve eşi Chantal Mouffe de, sınıf konusuna sınıf siyaseti kapsamında yenilikler getirmişlerdir. İkiliye göre, işçi sınıfı artık önemini yitirmiş; Marx işçi sınıfını kendi döneminde ne kadar doğru resmetmiş olursa olsun, 1980’lerde durum artık değişmiştir. Yeni ekonomik ve toplumsal şartların getirdiği farklılıklar, işçi sınıfının Marx’ın döneminden köklü bir şekilde ayrılmasına neden olmuştur. Bunda teknolojinin gelişmesiyle fabrika ortamının değişmesi ve refah devlet anlayışının dünya geneline yayılmasının belirleyici etkileri olmuştur. İkiliye göre, tüm bu gelişmeler, günümüzde işçi sınıfının temel nitelikleri ile birlikte, sosyalizme geçişe dair geçmişte yüklendiği merkezi rolün silikleşmesini de beraberinde getirmiştir. Laclau ve Mouffe, buna ek olarak, Poulantzas’ın düşüncesini daha ileri taşıyarak, sosyalizme geçişte siyasi ve ideolojik söylemlerin de daha belirleyici hâle geldiği üzerinde durmuşlardır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Ellen Meiksins Wood’un sınıf kavramlaştırmasına yönelik tartışma kapsamında, çağdaş Marksist yazından çeşitli isimlerin sınıf yaklaşımına dair eleştiri ve değerlendirmeleri ele alınmıştır. Siyasal Marksist bir çerçeveden post-Marksistleri eleştiren Wood, ünlü *Sınıftan Kaçış* kitabında sınıf siyasetinin tekrar gündeme getirilmesini istemektedir. Wood, kitabında “yeni hakiki sosyalistler”in 1980’lerde nasıl tekrar ortaya çıktığını anlatır. Ona göre, bu süreç Avro-komünizme kadar götürülebilir.

Bu akımın en iyi gözlemlendiği ekolün post-Althusserci gelenek olduğunu düşünen Wood, bunun da en tipik temsilcisinin Poulantzas olduğunu tespit etmiştir. Wood'a göre, Klasik Marksizmdeki burjuva-proletarya arasındaki sınıf mücadelesi Poulantzas'ta yerini iktidar bloğu ile halk ittifakı arasındaki çekişmeye bırakmıştır. Bu ise, ona göre, sınıf mücadelesinin giderek parti-siyaset mücadelesine dönüşmesi anlamına gelmektedir –ki, Wood, Marx'ın fikirlerinden tamamen kopmak anlamına gelen bu görüşe şiddetle karşı çıkmıştır.

Benzeri biçimde, Laclau ve Mouffe'nin de Marksizme çeşitli yenilikler getirdiğini düşünen Wood, buna rağmen, ikilinin radikal demokrasiyi adeta sosyalizme bir alternatif olarak savunmalarını ısrarla eleştirir. Yazarın ikiliye hücum ettiği en önemli konu ise, işçi sınıfının devrimci rolünü küçümsemeleri, bunun yerine orta sınıflara daha büyük bir anlam yüklemesi hususu olmuştur. Oysaki Marksizmin yeniden yorumlanması gerektiğini düşünen ikili, değişen toplumsal ve ekonomik koşullar nedeniyle işçi sınıfının da köklü değişikliklere maruz kaldığını iddia etmişlerdir. Laclau ve Mouffe, Wood'a göre, böylelikle Marx'ın düşüncesinden tamamen uzaklaşmışlardır. Wood, benzeri biçimde, Bowles ve Gintis'in sosyalizme geçişin yolu olarak liberal demokrasiyi öne çıkarmalarını da, bu fikir kapitalist sömürüyü meşrulaştırdığı için asla kabul edilemez bulmuştur.

Wood'un Yeni Hakiki Sosyalistler grubu içinde gördüğü ve fikirlerini eleştirdiği bir başka isim Gavin Kitching'dir. Wood, yine de Kitching'in düşüncelerini kayda değer bulmuştur. Çünkü onun düşüncesinde sosyalizme geçişte “ikna” faktörü vardır. Bununla birlikte, Kitching, sosyalizme geçişe öncülük edecek gruba, işçi sınıfının yanında orta sınıf olarak tanımlanan “beyaz yakalıların” da dâhil edilmesinden yanadır. Zira ona göre, bilinçlerinin maddi koşullar tarafından şekillendiriliyor olması dolayısıyla işçi sınıfı tek başına dönüşümü gerçekleştirebilme kapasitesine sahip değildir.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, öncelikle Karl Marx'ın sınıfı ele alış ve kullanımının, sınıfa ve sınıf mücadelesine yüklediği anlamın, bilhassa İngiltere'deki deneyimlerinden yola çıkarak, kendi döneminde işçi sınıfının içinde bulunduğu şartlar

göz önünde bulundurularak gerçekleştirildiğinin altı çizilmelidir. Sanayi kapitalizminin henüz erken bir süreci olan bu dönemde, burjuva ve proletaryanın ana hatlarıyla ortaya çıktığını, ara sınıfların ise henüz belirgin olmadığını söyleyebilmek mümkündür. Buradaki temel kriter ise, üretim araçlarının sahiplik ve denetim durumuydu. Marx'ın da öne sürdüğü gibi, üretim araçlarına sahip olmayan kesimin sürekli artı-değer üreterek burjuvayı beslemesi adil bir düzen olarak görülemezdi. Bu düzenin ortadan kaldırılması ise, ancak bütün işçi sınıfının birleşerek devrimci bir harekete girişmesi durumunda gerçekleşebilir görünmekteydi.

Günümüze yaklaştıkça, yukarıda tartışılan nedenlerle toplumsal hayatta büyük bir dönüşümün ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönüşümle birlikte, işçi sınıfının ücretli çalışanlar içindeki oranında nispeten azalma olurken; hizmet sektörünün gelişimiyle, beyaz yakalılardan oluşan kesim gittikçe kalabalıklaşmıştır. Yapılan işin, üretimin organizasyonunun ve işbölümünün karmaşıklaşmasıyla birlikte ise, ne burjuvazi ne de fabrika emekçisi olarak değerlendirilemeyecek buna benzer kesimlerin orta sınıflar olarak tanımlandığı görülmektedir.

Bunları göz ardı etmeyen Marx'tan sonraki neo-Marksistler ve post-Marksistler sınıf kuramına yeni açılımlar getirmişlerdir. 1970'lerden sonra orta sınıf kavramı üzerine yoğunlaşan bunlar arasından kimi Marksistler, Marx'ın kendi döneminde betimlediği işçi sınıfının artık sönlüklemeye başladığını ve sosyalizme geçişte aktif bir rol oynayamayacaklarını savunmaya başlamışlardır. Çünkü daha belirgin ve kalabalık bir sınıf vardır: orta sınıf. Bu sınıf üzerinde durması açısından Nicos Poulantzas'a hak verilebilir. Ona göre, Marx'ın görüşünden farklı olarak, hizmet sektörünün de içinde bulunduğu yeni küçük burjuvazi, işçi sınıfının yanında yer alarak sosyalizme geçişte ön safta yer alacaktır. Poulantzas'ın, getirdiği iktidar bloğu kavramı ile egemen olan sınıf ile egemen olmayan sınıf –bunun içine işçi sınıfı ve orta sınıf da dâhil– arasında kesin bir ayırım yaparak, sosyalizme geçişte egemen olmayan sınıfa öncülük rolü biçmesi de alana önemli bir katkı sağlamıştır. Buna karşın, Laclau ve Mouffe'nin radikal demokrasi anlayışları dolayısıyla, işçi sınıfının sosyalizme geçişteki mücadelesini hiçe saydıkları, bunun ise, ikiliyi Marksizmin dışına, hatta karşısına taşıdığı söylenebilir.

Genel olarak Ellen Meiksins Wood ise, çalışmalarında sistematik bir sınıf kavramsallaştırması yapmak yerine, çağdaş Marksist gelenek içerisinde, çoğunlukla Marx'ın yaklaşımı dışına çıkan yazarların kuramlarını eleştirme yoluna gitmiştir. Ona göre Marx'ın sınıf kuramı, büyük ölçüde de geçerliliğini korumakta ve işçi sınıfına yüklediği devrimci potansiyel rol güncelliğini sürdürmektedir. Bununla birlikte, Wood'un orta sınıf olgusuna yaklaşımının açık olmadığı da söylenebilir. Son olarak, bu kapsamda, yazarın bu kesimi işçi sınıfına mı kapitalist sınıfa mı dâhil ettiği belli değildir.

KAYNAKLAR

- Abele, Frances, Comniel, George ve Meiksins Peter (2016). "Socialism and Democracy: The Political Engagement of Ellen Meiksins Wood". *Studies in Political Economy* 97 (3): 320-336.
- Adaklı, Gülseren (2001). "Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları". *Praksis* 1: 13-32.
- Akdağ, Yusuf (2017). "Althusser'in "Yapısalcı Marksizmi" ya da Marksizmin Althusserci Bozuşturulması -1", (<http://teoriveylem.net/2017/01/althusserin-yapısalcı-marksizmi-ya-da-marksizmin-althusserci-bozusturulması-1/>, 21 Mart 2019'da erişildi).
- Althusser, Louis (2002a). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Y. Alp ve M. Özışık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, Louis (2002b). *Marx İçin*. Çev. I. Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aron, Raymond (1973). *Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler*. Çev. E. Güngör. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür.
- Arslan, Durmuş Ali (2004). "Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 126-143.
- Aydın, Recep (2015). "Kitap İncelemesi: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi* 70 (2): 471-483.

- Becker, Uwe (2017). “Sınıf Kuramı: Hâlâ Eleştirel Sosyal Bilimsel Analizin Ekseni mi?”. Çev. E. Karaca ve N. Yılmaz. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar*. Ed. Erik Olin Wright. İstanbul: Nota Bene Yayınları. 159-188.
- Bekmen, Ahmet (2012). “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi”. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. Ed. H.B. Örs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 163-252.
- Beneton, Philippe (1991). *Toplumsal Sınıflar*. Çev. H. Dilli. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Blackledge, Paul (2012). “Siyasal Marksizm”. Çev. Ş. Alpagut. *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. Haz. Jacques Bidet ve Stathis Kouvelakis. İstanbul: Yordam Kitap. 258-273.
- Bottomore, Tom (2002). *Marksist Düşünce Sözlüğü*. Çev. M. Yunçay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bowles, Samuel ve Gintis, Herber (1982). “The Crisis of Liberal Democratic Capitalism: The Case of the United States”. *Politics and Society 11 (1)*: 51-93.
- Brenner, Robert (2016). “Ellen Meiksins Wood (1942-2016)”. (<https://www.marxists.org/history/etol/newspape/atc/4598.html>, 24 Ocak 2019’da erişildi).
- Callinicos, Alex (2012). “Anglosakson Marksizmi Nereye?”. Çev. Ş. Alpagut. *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. Haz. Jacques Bidet ve Stathis Kouvelakis. İstanbul: Yordam Kitap. 90-105.
- Castle, Dave (1998). “Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe ile Söyleşi: Kalpler, Zihinler ve Radikal Demokrasi”. Çev. A. Günal. *Birikim 113*: 47-50.
- Coates, Andrew (2016). “Ellen Meiksins Wood: A Marxist who put Class at the Center of Her Analysis”. (<https://newpol.org/ellen-meiksins-wood-marxist-who-put-class-center-her-analysis>, 24 Ocak 2019’da erişildi).

- Cohen, Gerald Allan (1998). *Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma*. Çev. A. Fethi. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Croix, Geoffrey Ernest Maurice de Ste. (2014). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi: Antik Çağdan Arap Fetihlerine*. Çev. Ç. Sümer. İstanbul: Yordam Kitap.
- Demir, Gökhan ve Göymen, Ali Yalçın (2017). “Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas’ın Devlet Kuramı”. *Alternatif Politika 9 (1)*: 35-60.
- Duman, Fatih (2008). “Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine: Radikal Demokrasi ve Yeni Toplumsal Hareketler”. *Demokrasi Platformu 15*: 113-141.
- Durand, Jean Pierre (2000). *Marx'ın Sosyolojisi*. Çev. A. Aktaş. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Edgell, Stephen (1998). *Sınıf*. Çev. D. Özyiğit. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Elliott, Gregory (1986). “The Odyssey of Paul Hirst”. *New Left Review 1 (158)*: 81-105.
- Escalona, Fabien (2017). “The Heritage of Eurocommunism in the Contemporary Radical Left”. *Socialist Register 2017*: 116-131.
- Fukuyama, Francis (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Çev. Z. Dicleli. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gamble, Andrew (1987). “Class Politics and Radical Democracy”. *New Left Review 1 (164)*: 113-122.
- Giddens, Anthony (1999). *İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marksist Yaklaşımın Eleştirisi*. Çev. Ö. Baldık. İstanbul: Birey Yayıncılık.

- Güler, Emine Zeynep (2012). “Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. Ed. H.B. Örs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 115-162.
- Gülenç, Kurtul (2010). “Post-Marksizm, Radikal Demokrasi ve Eleştirileri”. *Yeditepe’de Felsefe* 9: 138-188.
- Güngör, Süleyman (2001). “Althusser’de İdeoloji Kavramı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6 (2): 221-231.
- Gürçınar, Pınar (2015). “Althusser ve Marx’ın İdeoloji Kavramlarının Karşılaştırılması”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (41): 449-457.
- Heywood, Andrew (2012). *Siyaset*. Çev. B.B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla. Ankara: Adres Yayınları.
- Hindess, Barry vd. (1978). *Marx’s Capital and Capitalism Today II*. London: Routledge and Kegan Paul.
- İnsel, Ahmet (1979). “Nicos Poulantzas”. *Birikim* 56-57: 40-43.
- Jones, Gareth Stedman (1983). *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832-1982*. New York: Cambridge University Press.
- Kaygalak, Sevilay (2001). “Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi”. *Praksis* 1: 33-59.
- Kazancı, Metin (2003). “Althusser ile İdeoloji Üzerine Yapılamamış Bir Söyleşi”. *Ankara Üniversitesi İletişim: Araştırmaları Dergisi* 1 (2): 37-54.
- Kızılcılık, Sezgin (2013). *Marx’ın Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koşar, Arif (2017). “Poulantzas’ın Sınıf Analizinin Eleştirisi -1”. *Teori ve Eylem* 2: 60-79.

- Kundakçı, Deniz (2015). *Pragmatizm Versus Post-Marksizm: Rorty ve Laclau-Mouffe Örneğinde İki Farklı Demokratik Siyaset Anlayışı*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Laclau, Ernesto (1987). "Class Ward and After". *Marxism Today April*: 30-33.
- Laclau, Ernesto (1998). *İdeoloji ve Politika*. Çev. H. Sarıca. İstanbul: Belge Yayınları.
- Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal (1987). "Post-Marxism Without Apologies". *New Left Review 1 (166)*: 79-106.
- Laclau, Ernesto ve Mouffe Chantal (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev. A. Kardam ve D. Şahiner. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Madra, Yahya Mete, Özselçuk, Ceren ve Erçel, Kenan (2003). "Bir Tabu Olarak 'Ekonomi'". *Toplum ve Bilim 95*: 104-139.
- Marx, Karl ve Friedrich, Engels (1995). *Seçme Yazışmalar I: 1844-1869*. Çev. Y. Fincancı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Friedrich, Engels (1996). *Seçme Yazışmalar II: 1844-1869*. Çev. Y. Fincancı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Friedrich, Engels (2016). *Komünist Manifesto*. Çev. N. Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, Karl (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. Çev. S. Nişanyan. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, Karl (1993). *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*. Çev. A. Acar. İstanbul: Yorum Yayınları.
- Marx, Karl (2005). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. S. Belli. Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, Karl (2007). *Felsefenin Sefaleti*. Çev. A. Kardam. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2013). *Alman İdeolojisi*. Çev. T. Ok ve O. Geridönmez. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, Karl (2015). *Kapital III*. Çev. M. Selik ve E. Özalp. İstanbul: Yordam Kitap.
- McLellan David (2012). *İdeoloji*. Çev. B. Yıldırım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Miliband, Ralph (1985). "The New Revisionism in Britain". *New Left Review 1 (150)*: 5-26.
- Oğuz, Şebnem (2007). "Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar". *Praksis 17*: 33-56.
- Öngen, Tülin (1993a). "Marksizm ve "Radikal Demokrasi" Stratejisi". *Mülkiyeliler Birliği Dergisi 17 (158)*: 37-44.
- Öngen, Tülin (1993b). "İşçi Sınıfı ve Sınıf Mücadelesi". *Yeni Marksizm ve Gelecek 1 (6)*: 123-146.
- Öngen, Tülin (2002). "Marx ve Sınıf". *Praksis 8*: 9-28.
- Öngen, Tülin (2014). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özuğurlu, Metin (2002). "Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları". *Praksis 8*: 29-50.
- Patriquin, Larry (2012). "Introduction: The 'Method' of Ellen Wood". *Historical Materialism Book Series 40: The Ellen Meiksins Wood Reader*. Ed. Larry Patriquin. Boston: Leiden. 1-17.

- Phelps, Christopher (1999). "An Interview with Ellen Meiksins Wood". *Monthly Review* 51 (1): 74-92.
- Poulantzas, Nicos (1976). *Classes in Contemporary Capitalism*. London: NLB.
- Poulantzas, Nicos (2013a). "Toplumsal Sınıflar Üzerine". Çev. A. Sarı ve S. Güzelsarı. *Poulantzasın Kitabı: Seçme Yazılar*. Haz. James Martin. Ankara: Dipnot Yayınları. 265-308.
- Poulantzas, Nicos (2013b). "Yeni Küçük Burjuvazi". Çev. A. Sarı ve S. Güzelsarı. *Poulantzasın Kitabı: Seçme Yazılar*. Haz. James Martin. Ankara: Dipnot Yayınları. 441-454.
- Ritzer, George ve Stepnisky, Jeffery (2014). *Sosyoloji Kuramları*. Çev. H. Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Slattery, Martin (2012). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Çev. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Sperber, Jonathan (2014). *Karl Marx: 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*. Çev. G. Durna. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sucu, İpek (2012). "Althusser'in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya". *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 7 (3): 30-41.
- Sümer, Çağdaş (2016). "Ellen Meiksins Wood'un Ardından...". (https://www.gelenek.org/ellen-meiksins-woodun-ardindan#footnoteref1_uonoh24, 24 Ocak 2019'da erişildi).
- Thompson, Edward Palmer (1978). "Eighteenth-Century English Society: Class Struggle without Class?". *Social History* 3 (2): 133-165.

- Thompson, Edward Palmer (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. Çev. U. Kocabaşoğlu. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Tonak, Ertuğrul Ahmet (2014). “Komünist Manifesto’dan Kapital’e Sınıflar”. *Marksizm ve Sınıflar*. Ed. Sungur Savran, Kurtar Tanrıyılmaz ve Ertuğrul Ahmet Tonak. İstanbul: Yordam Kitap. 15-20.
- Tosel, Andre (2012). “Marksizm-Leninizmin Sonundan Bin Marksizme, Fransa ve İtalya 1975-2005”. Çev. Ş. Alpagut. *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. Haz. Jacques Bidet ve Stathis Kouvelakis. İstanbul: Yordam Kitap. 51-89.
- Wright, Erik Olin (1976). “Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies”. *New Left Review 1 (98)*: 3-41.
- Wright, Erik Olin (2016). *Sınıflar*. Çev. S. Toral. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Wolff, Richard (2000). “Marxism and Democracy”. *Rethinking Marxism 12 (1)*: 112-122.
- Wood, Allen William (2017). *Karl Marx*. Çev. D. Yücel ve B. Aydın. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins (1982). “The Politics of Theory and the Concept of Class: E.P. Thompson and His Critics”. *Studies in Political Economy 9*: 45-75.
- Wood, Ellen Meiksins (1983). “Marxism Without Class Struggle”. *Socialist Register 20*: 239-271.
- Wood, Ellen Meiksins (1995). “A Chronology of the New Left and Its Successors, Or: Who’s Old-Fashioned Now?”. *Socialist Register 31*: 22-49.
- Wood, Ellen Meiksins (1996). “Modernity, Postmodernity, or Capitalism?”. *Monthly Review 48 (3)*: 21-39.

Wood, Ellen Meiksins (2001). “Postmodern Gündem nedir?”. Çev. A. Fethi. *Marksizm ve Postmodern Gündem*. Der. Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Ankara: Ütopya Yayınları. 7-26.

Wood, Ellen Meiksins (2011). *Sınıftan Kaçış: Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm*. Çev. O. Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.

Wood, Ellen Meiksins (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Çev. Ş. Artan. İstanbul: Yordam Kitap.

Vergin, Nur (2015). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Kitap.

Yılmaz, Zafer (2003a). “Günümüz Türkiye’inde Devlet ve Hâkim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi”. *Praksis 9*: 55-92.

Yılmaz, Zafer (2003b). “Ellen Meiksins Wood’un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız?”. *Praksis 10*: 375-388.

Yılmaz, Çetin (2013). “İşçi Sınıfı Bilinci Üzerine Güncel Yaklaşımlar”. *Çalışma ve Toplum 3 (38)*: 347-374.

Zhisheng, Zeng (2011). *Geleceğin Sosyalizmi: Sosyalizm ve Demokrasi İçin Arayışlar*. Çev. D. Kızılçeç ve A. Muhaddisoğlu. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

<http://www.teorivepolitika.net/index.php/okunabilir-yazilar/item/175-marksizmin-bunalimi#>, 21 Mart 2019’da erişildi.

EKLER

EK 1: Ellen Meiksins Wood'un Bütün Çalışmaları**Kitapları**

Wood, Ellen Meiksins (1972). *Mind and Politics: An Approach to the Meaning of Liberal and Socialist Individualism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Wood, Ellen Meiksins and Wood, Neal (1978). *Class Ideology and Ancient Political Theory: Socrates, Plato, and Aristotle in Social Context*. New York: Oxford University Press.

Wood, Ellen Meiksins (1986). *The Retreat from Class: A New 'True' Socialism*. London: Verso.

Wood, Ellen Meiksins (1988). *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy*. London: Verso.

Wood, Ellen Meiksins (1991). *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States*. London: Verso.

Wood, Ellen Meiksins (1995). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wood, Ellen Meiksins and Wood, Neal (1997). *A Trumpet of Seditious: Political Theory and the Rise of Capitalism 1509-1688*. New York: University Press.

Wood, Ellen Meiksins and Foster, John Bellamy (1997). *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*. New York: Monthly Review Press.

Wood, Ellen Meiksins and McChesney, Robert Waterman (1998). *Capitalism and the Information Age: The Political Economy of the Global Communications Revolution*. New York: Monthly Review Press.

Wood, Ellen Meiksins, Meiksins, Peter and Yates, Michael (1998). *Rising from the Ashes? Labor in the Age of 'Global' Capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Wood, Ellen Meiksins (1999). *The Origin of Capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Wood, Ellen Meiksins (2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso.

Wood, Ellen Meiksins (2003). *Empire of Capital*. London: Verso.

Wood, Ellen Meiksins (2008). *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Middle Ages*. London: Verso.

Wood, Ellen Meiksins (2012). *Liberty and Property: A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment*. London: Verso.

Kitap Bölümleri

Wood, Ellen Meiksins and Wood, Neal (1970). "Canada and the American Science of Politics". *Close the 49th Parallel etc: The Americanization of Canada*. Ed. I. Lumsden. Toronto: University of Toronto Press. 179-95.

Wood, Ellen Meiksins (1985). "The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Genealogy of Rousseau's 'General Will'". *History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of George Rude*. Ed. F. Krantz. Montreal: Corcordia University. 117-39.

- Wood, Ellen Meiksins (1990). "Falling Through the Cracks: E.P. Thompson and the Debate on Base and Superstructure". *E.P. Thompson: Critical Perspectives*. Ed. H.J. Kaye and K. McClelland. Philadelphia: Temple University Press. 125-52.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "Democracy: An Idea of Ambiguous Ancestry". *Athenian Political Thought and the Reconstruction of American Democracy*. J.P. Euben, J.R. Wallach, and J. Ober. Ithaca: Cornell University Press. 59-80.
- Wood, Ellen Meiksins (1995). "An Inheritance Reaffirmed: Marx". *Class*. Ed. P. Joyce. Oxford: Oxford University Press. 64-68.
- Wood, Ellen Meiksins (1996). "Demos Versus 'We, the People': Freedom and Democracy Ancient and Modern". *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*. Ed. J. Ober and C. Hedrick. Princeton: Princeton University Press. 121-37.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "Locke Against Democracy: Consent, Representation, and Suffrage in the Two Treatises". *Locke*. Ed. J. Dunn and I. Harris. Cheltenham: Edward Elgar. 570-602.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "What Is the 'Postmodern' Agenda?". *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*. Ed. E.M. Wood and J.B. Foster. New York: Monthly Review. 1-16.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "The Communist Manifesto 150 Years Later". *The Communist Manifesto/Karl Marx and Friedrich Engels, Principles of Communism/Friedrich Engels, The Communist Manifesto 150 Years Later/Ellen Meiksins Wood*. New York: Monthly Review. 87-112.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "Introduction to the New Edition". *The Retreat from Class: A New 'True' Socialism*. London: Verso. XI-XV.

- Wood, Ellen Meiksins (1998). "Labor, Class, and State in Global Capitalism". *Rising from the Ashes? Labor in the Age of 'Global' Capitalism*. Ed. E.M. Wood, P. Meiksins and M. Yates. New York: Monthly Review. 3-16.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "Modernity, Postmodernity, or Capitalism?". *Capitalism and the Information Age: The Political Economy of the Global Communication Revolution*. Ed. R.W. McChesney, E.M. Wood, and J.B. Foster. New York: Monthly Review. 27-49.
- Wood, Ellen Meiksins (2000). "The Agrarian Origins of Capitalism". *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*. Ed. F. Magdoff, J.B. Foster, and F.H. Buttel. New York: Monthly Review. 23-41.
- Wood, Ellen Meiksins (2000). "Kosovo and the New Imperialism". *Masters of the Universe? NATO's Balkan Crusade*. Ed. T. Ali. New York: Monthly Review. 190-200.
- Wood, Ellen Meiksins (2002). "Global Capital, National States". *Historical Materialism and Globalization*. Ed. M. Rupert and H. Smith. London: Routledge. 19-39.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). "Globalisation and the State: Where Is the Power of Capital?". *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction*. Ed. A.S. Filho. London: Pluto. 127-41.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). "A Manifesto for Global Capital?". *Debating Empire*. Ed. G. Balakrishman. London: Verso. 61-82.
- Wood, Ellen Meiksins (2006). "Democracy as Ideology of Empire". *The New Imperialists: Ideologies of Empire*. Ed. C. Mooers. Oxford: Oneworld. 9-23.
- Wood, Ellen Meiksins (2008). "Historical Materialism in "Forms Which Precede Capitalist Production". *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy 150 Years Later*. Ed. M. Musto. London: Routledge. 79-92.

- Wood, Ellen Meiksins (2008). "Kapitalismusedntstehung (Origin of Capitalism)". *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*. Ed. W.F. Haug, F. Haug, and P. Jehle. Hamburg: Argument. 273-92.
- Wood, Ellen Meiksins (2009). "Peasants and the Market Imperative: The Origins of Capitalism". *Peasant and Globalization: Political Economy, Rular Transformation, and the Agrarian Question*. Ed. A.H.A. Lodhi and C. Kay. London: Routledge. 37-56.
- Wood, Ellen Meiksins (2010). "Britain vs. France: How Many Sonderwegs?". *Rechtsstaat Statt Revolution, Verrechtlichung Statt Demokratie?, Vol. 1, Die Historischen Voraussetzungen*. Ed. D.g. Schulze, S. Berghahn, and F.O. Wolf. Münster: Westfälisches Dampfboot. 83-97.
- Wood, Ellen Meiksins (2011). "Foreword". *The American Road to Capitalism: Studies in Class-Structure, Economic Development, and Political Conflict*. Ed. C. Post. Leiden: Brill. 1620-1877.
- Wood, Ellen Meiksins (2012). "Capitalism". *The Elgar Companion to Marxist Economics*. Ed. B. Fine and A.S. Filho. Cheltenham: Edward Elgar. 34-39.
- Wood, Ellen Meiksins (2012). "Universal Capitalism". *Marx for Today*. Ed. M. Musto. New York: Routledge. 162-69.
- Wood, Ellen Meiksins (2017). "Democracy". *The Marx Revival: Essay on the Critique of Contemporary Society*. Ed. M. Musto. Cambridge: Cambridge University Press.

Dergi Makaleleri

- Wood, Ellen Meiksins (1978). "C.B. Macpherson, Liberalism, and the Task of Socialist Political Theory". *The Socialist Register 15*: 215-40.

- Wood, Ellen Meiksins (1979). "For Sale! Strategies for Winning the Class Struggle!" *Canadian Dimension* 14 (1): 13-16.
- Wood, Ellen Meiksins (1981). "Liberal Democracy and Capitalist Hegemony: A Reply to Leo Panitch on the Task of Socialist Political Theory". *The Socialist Register* 18: 169-89.
- Wood, Ellen Meiksins (1981). "Marxism and Ancient Greece". *History Workshop Journal* 11: 3-22.
- Wood, Ellen Meiksins (1981). "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism". *New Left Review* 1 (127): 66-95.
- Wood, Ellen Meiksins (1982). "The Politics of Theory and the Concept of Class: E.P. Thompson and His Critics". *Studies in Political Economy* 9: 45-75.
- Wood, Ellen Meiksins (1983). "Agricultural Slavery in Classical Athens". *American Journal of Ancient History* 8: 1-47.
- Wood, Ellen Meiksins (1983). "Marxism without Class Struggle?". *The Socialist Register* 20: 239-71.
- Wood, Ellen Meiksins (1984). "The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Genealogy of Rousseau's 'General Will'". *History of Political Thought* 4: 281-315.
- Wood, Ellen Meiksins, and Meiksins, Peter (1985). "Beyond Class? A Reply to Chantal Mouffe". *Studies in Political Economy* 17: 141-65.
- Wood, Ellen Meiksins, and Wood, Neal (1986). "Socrates and Democracy: A Reply to Gregory Vlastos". *Political Theory* 14: 55-82.
- Wood, Ellen Meiksins (1987). "A Reply to 'Looking for Alternatives to Reformism'". *International Socialism* 35: 129-38.

- Wood, Ellen Meiksins (1987). "Why Class Struggle Is Central". *Against the Current* 10: 7-9.
- Wood, Ellen Meiksins (1988). "Capitalism and Human Emancipation". *New Left Review* 1 (167): 3-20.
- Wood, Ellen Meiksins (1989). "Power and Oppression". *New Statesman and Society* 2 (70): 30.
- Wood, Ellen Meiksins (1989). "Rational Choice Marxism: Is the Game Worth the Candle?". *New Left Review* 1 (177): 41-88.
- Wood, Ellen Meiksins (1990). "Explaining Everything or Nothing?". *New Left Review* 1 (184): 116-28.
- Wood, Ellen Meiksins (1990). "The Uses and Abuses of 'Civil Society'". *The Socialist Register* 26: 60-84.
- Wood, Ellen Meiksins (1992). "Custom against Capitalism". *New Left Review* 1 (195): 21-28.
- Wood, Ellen Meiksins (1992). "Locke Against Democracy: Consent, Representation, and Suffrage in Two Treatises". *History of Political Thought* 13: 657-89.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "A Tale of Two Democracies". *History Today* 44 (5): 50-55.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "E.P. Thompson: Historian and Socialist". *Monthly Review* 45 (8): 8-14.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "Edward Palmer Thompson: In Memoriam". *Studies in Political Economy* 43: 26-31.

- Wood, Ellen Meiksins (1994). "From Opportunity to Imperative: The History of the Market". *Monthly Review* 46 (3): 14-40.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "History of the Market: From Opportunity to Imperative". *Mainstream* 32 (41): 11-21.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "Radicalism, Capitalism, and Historical Context: Not Only a Reply to Richard Ashcraft on John Locke". *History of Political Thought* 15: 323-72.
- Wood, Ellen Meiksins (1994). "Ralph Miliband, 1924-1994: The Common Sense of Socialism". *Radical Philosophy* 68: 62-3.
- Wood, Ellen Meiksins (1995). "A Chronology of the New Left and Its Successors, or: Who's Old-Fashioned Now?". *The Socialist Register* 31: 22-49.
- Wood, Ellen Meiksins (1995). "What Is the "Postmodern" Agenda? An Introduction". *Monthly Review* 47 (3): 1-12.
- Wood, Ellen Meiksins (1996). "Capitalism, Merchants, and Bourgeois Revolution: Reflections on the Brenner Debate and Its Sequel". *International Review of Social History* 41: 209-32.
- Wood, Ellen Meiksins (1996). "Intellectuals and Universalism". *Imprints* 1 (1): 65-71.
- Wood, Ellen Meiksins, and Foster, John Bellamy (1996). "Marxism and Postmodernism: A Reply to Roger Burbach". *Monthly Review* 47 (10): 41-6.
- Wood, Ellen Meiksins (1996). "Modernity, Postmodernity, or Capitalism?". *Monthly Review* 48 (3): 21-39.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "Back to Marx". *Monthly Review* 49 (2): 1-9.

- Wood, Ellen Meiksins (1997). "Labor, the State, and Class Struggle". *Monthly Review* 49 (3): 1-17.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "Modernity, Postmodernity, or Capitalism?". *Review of International Political Economy* 4: 539-560.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "The Non-History of Capitalism". *Historical Materialism* 1: 5-21.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "A Note on Du Boff and Herman". *Monthly Review* 49 (6): 39-43.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). "A Reply to A. Sivanandan". *Monthly Review* 48 (9): 21-32.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "The Agrarian Origins of Capitalism". *Monthly Review* 50 (3): 14-31.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "Capitalist Change and Generational Shifts". *Monthly Review* 50 (5): 1-10.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "Class Compacts, the Welfare State, and Epochal Stiffts: A Reply to Frances Fox Piven and Richard A. Cloward". *Monthly Review* 49 (8): 25-46.
- Wood, Ellen Meiksins (1998). "The Communist Manifesto after 150 Years". *Monthly Review* 50 (1): 14-35.
- Wood, Ellen Meiksins (1999). "Horizontal Relations: A Note on Brenner's Heresy". *Historical Materialism* 4: 171-9.
- Wood, Ellen Meiksins (1999). "Kosovo and the New Imperialism". *Monthly Review* 51 (2): 1-8.

- Wood, Ellen Meiksins (1999). "The Politics of Capitalism". *Monthly Review* 51 (4): 12-26.
- Wood, Ellen Meiksins (1999). "Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States". *Monthly Review* 51 (3): 1-12.
- Wood, Ellen Meiksins (2000). "Capitalism or Enlightenment?". *History of Political Thought* 21: 405-26.
- Wood, Ellen Meiksins (2001). "Contradictions: Only in Capitalism?". *The Socialist Register* 38: 275-93.
- Wood, Ellen Meiksins (2001). "Eurocentric Anti-Eurocentrism". *Against the Current* 92: 29-35.
- Wood, Ellen Meiksins (2001). "War without Boundaries". *Canadian Dimension* 35 (6): 16-17.
- Wood, Ellen Meiksins (2002). "Class, Race, and Capitalism". *Political Power and Social Theory* 15: 275-84.
- Wood, Ellen Meiksins (2002). "Explaining 11 September". *Studies in Political Economy* 67: 25-31.
- Wood, Ellen Meiksins (2002). "Infinite War". *Historical Materialism* 10 (1): 7-27.
- Wood, Ellen Meiksins (2002). "Landlords and Peasants, Masters and Slaves: Class Relations in Greek and Roman Antiquity". *Historical Materialism* 10 (3): 17-69.
- Wood, Ellen Meiksins (2002). "The Question of Market Dependence". *Journal of Agrarian Change* 2: 50-87.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). "Christopher Hill and the Recovery of History". *Against the Current* 104: 43-45.

Wood, Ellen Meiksins (2003). "Capitalist Empire and the Nation State". *Against the Current* 106: 21-26.

Wood, Ellen Meiksins (2006). "Logics of Power: A Conversation with David Harvey". *Historical Materialism* 14 (4): 9-34.

Wood, Ellen Meiksins (2009). "A Reply to Critics". *Historical Materialism* 15 (3): 143-70.

Wood, Ellen Meiksins (2009). "Getting What's Coming to Us: Capitalism and Social Rights". *Against the Current* 140: 28-32.

Wood, Ellen Meiksins (2009). "Redefinir la democratie". *Contretemps* 4: 59-62.

Wood, Ellen Meiksins (2010). "Les origines agraires du capitalisme". *Sciences Humaines* 11: 18-19.

Wood, Ellen Meiksins (2014). "Capitalism's Gravediggers". *Jacobin*, May, <https://www.jacobinmag.com/2014/12/capitalisms-gravediggers/>.

Wood, Ellen Meiksins (2016). "The Strike at York University". *Canadian Dimension*, January, <https://canadiandimension.com/articles/view/the-strike-at-york-university>.

Kitap İnceleme ve Eleştirileri

Wood, Ellen Meiksins (1972). "Review of The American Left: Radical Political Thought in the Twentieth Century, Loren Baritz". *The Political Quarterly* 43 (3): 366.

Wood, Ellen Meiksins (1984). "Review of Medieval Slavery and Liberation, by Pierre Dockes". *Social History* 9: 101-3.

Wood, Ellen Meiksins (1991). "Review of Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism, by Paul Veyne". *History of the Human Sciences* 4: 469-71.

Wood, Ellen Meiksins (2008). "'Why It Matters.' Review of Hobbes and Republican Liberty, by Quentin Skinner". *London Review of Books* 30 (18): 3-6.

Wood, Ellen Meiksins (2010). "'Happy Campers.' Review of Why Not Socialism?, by G.A. Cohen". *London Review of Books* 32 (2): 26-7.

Röportajlar

Wood, Ellen Meiksins (1996). "Democracy and Capitalism: Friends or Foes?". *New Socialist* 1 (1): 14-16.

Wood, Ellen Meiksins (1999). "An Interview with Ellen Meiksins Wood". *Monthly Review* 51 (1): 74-92.

Wood, Ellen Meiksins (2011). "Ellen Meiksins Wood: Empire in the Age of Capital". *Capital and Its Discontents: Conversations with Radical Thinkers in a Time of Tumult*. Ed. S. Lilley. Oakland: PM Press. 27-42.

Wood, Ellen Meiksins (2011). "Le marxisme politique et ses débats". Interview by Frederick-Guillaume Dufour and Jonathan Martineau. *Actuel Marx* 50: 98-118.

Wood, Ellen Meiksins (2013). "Social Property Relations in the 21st Century: An Interview with Ellen Wood". *Alternate Routes* 24: 159-170.

Türkçeye Kazandırılmış Çalışmaları

- Wood, Ellen Meiksins (1992). “Sivil Toplumun Yararları ve Zararları”. Çev. C. Badem. *Dünya Solu* 8: 1-29.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). “Modernite, Postmodernite ya da Kapitalizm?”. Çev. İ. Kabran. *Sosyalist Politika* 12: 117-129.
- Wood, Ellen Meiksins (1997). “A. Sivanandan’a Cevap: Küreselleşme veya (Globaloney)?”. Çev. İ. Kabran. *Sosyalist Politika* 13: 93-102.
- Wood, Ellen Meiksins (1999). “Kapitalist Değişim ve Kuşaksal Kaymalar”. Çev. E. Akdeniz. *Sosyalist Politika* 22: 102-108.
- Wood, Ellen Meiksins (1999). “Küreselleşme, Postmodernite ve Diğer New Age’ler: Sol Entelektüeller ve Yeni Bir Çığır Tutkuları”. Çev. U. Günsur. *Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çöküşü?*. Ed. F. Başkaya. Ankara: Ütopya. 71-81.
- Wood, Ellen Meiksins (2000). “Postmodern Gündem Nedir?”. Çev. A. Fethi. *Marksizm ve Postmodern Gündem*. Ed. E.M. Wood ve J.B. Foster. Ankara: Ütopya. 7-26.
- Wood, Ellen Meiksins (2000). “Mutsuz Aileler: Küresel Kapitalizm ve Ulus Devlet”. Çev. A.B. Kafaoğlu. *2000’li Yıllara Girerken Kapitalizm*. Ed. A.B. Kafaoğlu. İstanbul: Kaynak. 11-23.
- Wood, Ellen Meiksins (2000). “Kapitalizmde Politika”. Çev. E. Akdeniz. *Sosyalist Politika* 25: 98-111.
- Wood, Ellen Meiksins (2001). “Küresel Kapitalizmde Emek, Sınıf ve Devlet”. Çev. A. Atılgan. *Özgür Üniversite Formu* 15: 85-99.
- Wood, Ellen Meiksins (2001). “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”. Çev. A. Aytekin. *Praksis* 1: 92-119.

- Wood, Ellen Meiksins ve Foster, John Bellamy (drl.) (2001). *Marksizm ve Postmodern Gündem*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). “Kapitalizmin Kökeni”. Çev. E. Kılıç. *Cosmopolitik 4*: 54-57.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*. Çev. A.C. Aşkın. Ankara: Epos Yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins (2007). *Marx’a Dönüş*. Çev. E. Dinçer. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins ve Wood, Neal (2008). *İsyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*. Çev. F. Bakırcı. Ankara: Epos yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins (2011). *Sınıftan Kaçış: Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm*. Çev. Ş. Alpagut. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, Ellen Meiksins (2012). *Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*. Çev. O. Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, Ellen Meiksins (2013). *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasal Düşüncenin Toplumsal Tarihi*. Çev. O. Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, Ellen Meiksins (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Çev. Ş. Artan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, Ellen Meiksins (2016). *Sermaye İmparatorluğu*. Çev. O. Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.

Wood, Ellen Meiksins (2016). *Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. Çev. O. Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.

